

Razvoj državnosti Kurdistanana

Matić, Marko

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:855702>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Marko Matić

Razvoj državnosti Kurdistanu

Diplomski rad

**Zagreb
2020.**

Marko Matić

Razvoj državnosti Kurdistanu

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistra edukacije geografije i povijesti

**Zagreb
2020.**

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu integriranog preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog studija *Geografija i povijest*; smjer: *nastavnički* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom prof. dr. sc. Zorana Stiperskog

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski rad

Razvoj državnosti Kurdistanu

Marko Matić

Izvadak: Rad se temelji na problematici razvoja državnosti Kurdistanu, kao povijesnog i aktualnog političko-geografskog fenomena. Naime, riječ je o relativno velikoj zamišljenoj državi koja bi trebala postati nacionalna država Kurda - najvećeg naroda bez vlastite države na svijetu. Prostorni je obuhvat rada uglavnom vezan uz kompaktno naseljen kurdski etnički prostor u širokom pograničju Iraka, Irana, Sirije i Turske, dok vremenski okvir odgovara razdoblju od kraja Prvog svjetskog rata, kada europske kolonijalne sile kurdski etničkog prostor proizvoljno dijele među novoosnovanim artificijelnim državama, do suvremenoga doba. Relativno kasno konsolidiran, kurdski se nacionalizam pojavio kao svojevrsni odgovor na brutalnu represiju koju su Kurdi kao manjinski narod desetljećima proživljavali u postojećem sustavu država na Bliskom istoku, a nastanak vlastite države postao je "ideal" kolektivne svijesti širokih masa. Osnovna je pretpostavka kako razvoju državnosti Kurdistanu u realnim i aktualnim uvjetima predstoji eliminiranje velikog broja teško premostivih prepreka.

87 stranica, 27 grafičkih priloga, 1 tablica, 83 bibliografske reference; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: država, državnost, Kurdi, kurdsko pitanje, Kurdistan

Voditelj: prof. dr. sc. Zoran Stiperski

Povjerenstvo: prof. dr. sc. Zoran Stiperski
doc. dr. sc. Ružica Vuk
doc. dr. sc. Slaven Gašparović

Tema prihvaćena: 7. 2. 2019.

Rad prihvaćen: 13. 2. 2020.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

Development of the statehood of Kurdistan

Marko Matic

Abstract: The master thesis is based on the issue of development of the statehood of Kurdistan as a historical and current political-geographical phenomenon. Namely, it is about a large, imaginary country that would become a nation-state of Kurdish people, the largest stateless ethnic group in the world. The spatial scope of the thesis is mainly related to the compactly populated Kurdish ethnic space in a large border regions of Iraq, Iran, Syria and Turkey, while the timeline matches the period since the end of The First World War when European colonial powers shared the Kurdish ethnic space among newly established, artificial states, up until the modern times. Consolidated Kurdish nationalism emerged relatively late as a sort of a response to the brutal repression experienced by Kurds as a minority group for decades in the existing systems of the countries in the Middle East and the creation of an independent state became an "ideal" of the collective consciousness of the masses. The basic assumption is that a large number of hard-to-overcome obstacles need to be eliminated for the development of the statehood of Kurdistan in realistic and current conditions.

87 pages, 27 figures, 1 table, 83 references; original in Croatian

Keywords: state, statehood, Kurds, Kurdish question, Kurdistan

Supervisor: Zoran Stiperski, PhD, Full Professor

Reviewers: Zoran Stiperski, PhD, Full Professor
Ružica Vuk, PhD, Assistant Professor
Slaven Gašparović, PhD, Assistant Professor

Thesis title accepted: 07/02/2019

Thesis accepted: 13/02/2020

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia

SADRŽAJ

1. Uvod	1
1.1. Cilj i zadatak istraživanja	2
1.2. Polazne hipoteze	2
2. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature	3
3. Pristup istraživanju	6
4. Politička geografija u sustavu znanosti	7
4.1. Važnost pojma države u političkoj geografiji	8
5. Izgradnja i uloga moderne države	9
5.1. Izgradnja modernih država na Bliskom istoku	11
5.1.1. Problemi suvremenih država na Bliskom istoku	12
6. Kurdi	14
6. 1. Plemenska organizacija Kurda	14
6. 2. Demografska i kulturna obilježja Kurda	15
7. Kurdsko pitanje i Kurdistan	18
7.1. Fizičko-geografska obilježja i gospodarski potencijali Kurdistanu	20
8. Kurdsko pitanje u Turskoj	21
8.1. Prisilna asimilacija i kulturni genocid Kurda	21
8. 2. Sukobi turske vlade i PKK	23
8.3. Turska i Europska unija	24
8.4. Erdogan i "kurdsko otvaranje"	25
9. Kurdsko pitanje u Siriji	27
9.1. Između prava etničke manjine i prisilne asimilacije	27
9. 2. Građanski rat u Siriji i nastanak Rojave	28
10. Kurdsko pitanje u Iranu	34
10.1. Stvaranje i rušenje Mahabadske Republike	35

10.2. Kurdsko pitanje kao meta dvaju iranskih režima	37
11. Kurdsko pitanje u Iraku.....	39
11.1. Kurdsko pitanje u razdoblju stalnih državnih udara.....	40
11.2. Između autonomije i krvavog rata	41
11.3. Iračko-iranski rat i anfalski masakr.....	43
11.4. Od aneksije Kuvajta do pada Saddamovog režima	45
11.5. Kurdistanska regionalna vlada i državotvorne aspiracije	47
12. Politički angažman kurdske dijaspore	51
13. Međunarodna zajednica i kurdsko pitanje.....	53
13.1. Međunarodno pravo i kurdsko pitanje	61
14. Mogućnosti rješavanja kurdskog pitanja	63
14. 1. Stav iračkih Kurda o kurdskom pitanju.....	63
14. 2. Procjena mogućnosti razvoja državnosti Kurdistan.....	71
15. Rasprava	74
16. Zaključak	79
Literatura.....	82
Izvori.....	85
Prilozi.....	VII
I. Popis slika	VII
II. Popis tablica	VIII
III. Popis kratica s izvornim imenima	VIII
IV. Anketni upitnik na hrvatskom jeziku	IX
V. Anketni upitnik na engleskom i kurdskom (sorani) jeziku	XI
VI. Pisana priprema i ostali materijali za nastavni sat geografije.....	XIV

1. Uvod

Kurde se često spominje kao najveći narod na svijetu koji ne posjeduje vlastitu državu. Shodno tomu, nerijetko ih se naziva "siročad svijeta" (Jojić, 2018), čime se implicira na surovu stvarnost s kojom se ovaj narod susreće. Okvirno govoreći, kurdski se etnički prostor veže uglavnom uz visinska područja između planina Zagros i Taurskog gorja, a sama riječ Kurdistan (zemlja Kurda) koristi se još od srednjeg vijeka. Sve državotvorne aspiracije Kurda uokvirene su u pojmu *kurdskog pitanja* - pitanja političkog statusa Kurdistanu u smislu njegova ujedinjenja u jedinstvenu nacionalnu državu (ujedinjenog Kurdistanu), ili barem kroz priznavanje kurdskog autonomnog statusa u državama u kojima čine autohtono stanovništvo. Iako je kurdsko pitanje sastavni element međunarodnog geopolitičkog diskursa već jedno čitavo stoljeće, ono je zaokupilo primjerenu pažnju međunarodne zajednice tek aktualnim građanskim ratom u Siriji i nastankom Islamske države (IS), kad su Kurdi iskoristili sveopći "kaos" da učvrste vlastite geostrateške položaje na Bliskom istoku i da se pokažu jedinim pouzdanim saveznikom Zapada. Rješavanje kurdskog pitanja nije isključivo u interesu Kurda, nego čitave međunarodne zajednice koja je prekomjerno iscrpljena sukobima na Bliskom istoku, kao i spletom problema koji proizlaze iz njih. Europska unija (EU), koja je pretrpjela velike ekonomske, demografske i sigurnosne izazove u razdoblju Građanskog rata u Siriji i pripadajućeg izbjegličkog vala, svakako treba posvetiti više pažnje kurdskom pitanju i općoj stabilizaciji Bliskog istoka. Nju nije moguće ostvariti ukoliko se uporno izbjegava suočavanje s pretećom bliskoistočnih konflikata - nepravdom koja je učinjena od strane Europljana pri iscertavanju jednih od najumjetnijih granica država na svijetu. Poznata je kurdska uzrečica: "Kurdi nemaju niti jednog prijatelja osim planina", kojom se ironično implicira na činjenicu da su Kurdi prisiljeni živjeti u "umjetnim" državama okruženi narodima s kojima dijele povijest prepunu razočaranja, nasilja i trauma. Kurdi su danas itekako spremni promijeniti granice i strukture država na Bliskom istoku, stoga se nameće pitanje hoće li to biti izvedivo.

Predmet istraživanja diplomskog rada je razvoj državnosti Kurdistanu na Bliskom istoku, kao povijesnom i aktualnom političko-geografskom fenomenu. Osnovna je pretpostavka kako nastanku države Kurdistan predstoji eliminiranje velikog broja teško premostivih prepreka. Većina rada biti će prostorno vezana uz područje kompaktnog kurdskog etničkog prostora u Iraku, Iranu, Siriji i Turskoj, a ponegdje i šire, kontekstualizacije radi. Zbog objašnjavanja konteksta političkih pojava i procesa, ponegdje će biti "prekoračen" i vremenski

okvir koji uglavnom odgovara razdoblju od kraja Prvog svjetskog rata (nakon kojeg su formirane granice suvremenih bliskoistočnih država), do suvremenog doba.

1.1. Cilj i zadatak istraživanja

Rad se temelji na četiri osnovna cilja istraživanja. Prvi je cilj objasniti povijesni i suvremeni kontekst težnji i napora Kurda kreiranju vlastite države. Drugi je cilj utvrditi stavove međunarodne zajednice prema kurdskom pitanju. Treći je cilj utvrditi stavove lokalne populacije autonomne regije Kurdistan u Iraku o potencijalnom odcjepljenju iste i njenoj naknadnoj inkorporaciji u sastav ujedinjenog Kurdistan. Četvrti je cilj procijeniti mogućnosti razvoja državnosti Kurdistan u realnim i aktualnim uvjetima na Bliskom istoku.

Zadaci istraživanja uključuju analizu položaja Kurda u Iraku, Iranu, Siriji i Turskoj te njihovih političkih stranaka i pokreta od kraja Prvog svjetskog rata do danas. Zatim slijedi analiza stavova međunarodne zajednice o kurdskom pitanju. Posebno je važan zadatak ispitivanje stavova lokalne populacije autonomne regije Kurdistan u Iraku o kurdskom pitanju, uzimajući u obzir "centripetalnu" moć iste. Posljednji zadatak odnosi se na određivanje mogućnosti razvoja državnosti Kurdistan u realnim i aktualnim uvjetima sagledavajući sve relevantne unutarnje i vanjske, odnosno pozitivne i negativne faktore.

1.2. Polazne hipoteze

S obzirom na već postavljen predmet istraživanja, prostorni i vremenski obuhvat, ciljeve i zadatke istraživanja, formirane su četiri polazne hipoteze koje će kroz rad biti potvrđene ili opovrgnute, a one redom glase:

H1: Između najvažnijih suvremenih kurdskih političkih stranaka i pokreta ne postoji konsenzus oko načina rješavanja kurdskog pitanja.

H2: Međunarodna je zajednica izrazito podijeljena po pitanju razvoja državnosti Kurdistan.

H3: Lokalna populacija autonomne regije Kurdistan u Iraku podržava formiranje ujedinjenog Kurdistan, odnosno razvoj njegove državnosti.

H4: Mogućnosti odcjepljenja autonomne regije Kurdistan od Iraka povoljnije su nego one nastanka ujedinjenog Kurdistan kao samostalne države.

H5: Vjerojatnost nastanka bilo kakve kurdske države ne čini se izglednom u realnim i aktualnim uvjetima na Bliskom istoku.

2. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature

Tema razvoja državnosti Kurdistanu izrazito je multidisciplinarna. Ona, osim što se bavi pitanjem kontrole prostora i koncepta moći, uključuje i fenomene nasilja, rata i etničkog čišćenja, stoga privlači pozornost brojnih znanosti i znanstvenih disciplina poput političke geografije, geopolitike, geostrategije, politologije, povijesti, antropologije, sociologije, psihologije, itd.

Kurdsko je pitanje bilo poprilično slabo istraživano sve do polovice 20. stoljeća. Kurdi su u većini dotadašnjih istraživačkih radova bili spomenuti tek sporadično. Do porasta interesa za istraživanjem Kurda došlo je tek kad je područje njihovog etničkog prostora postalo ujedno i područje sukoba interesa važnijih geopolitičkih aktera. Tako se interes za izučavanjem kurdskog pitanja posebice "probudio" tijekom Hladnog rata, procesa turskog pristupanja EU, Zaljevskih ratova i Građanskog rata u Siriji.

Korisno bi bilo započeti s postojećim radom libanonskog politologa Lokmana I. Mehe (1997) koji je izradio pregled najvažnijih bibliografskih jedinica vezanih uz pitanje Kurda i Kurdistanu. Tamo je naveo i ukratko opisao više od 800 radova tematski zaokupljenih pitanjem Kurdistanu. Treba uzeti u obzir da je izbor bibliografskih jedinica ograničio samo na one radove koji su napisani ili prevedeni na engleski ili francuski jezik, u razdoblju između Drugog svjetskog rata i 1996. god. Zapaženo je kako tematski prevladavaju radovi koji problematiziraju kurdsko pitanje, dok je mnogo manje onih koji se bave kurdskom umjetnošću, ekonomijom, obrazovanjem ili društvom. Razlog tomu je svakako važnost kurdskog pitanja koje se nameće kao prioritetno u odnosu na ostala područja istraživanja.

Za proučavanje društvenih i kulturnih posebitosti u kontekstu tradicionalne plemenske organizacije Kurda, posebno se korisnom pokazala knjiga *Tribe and Kingship among the Kurds*, tursko-njemačke antropologinje Lale Yalcin-Heckmann (1991). Ona je do zanimljivih zaključaka o kurdskoj društvenoj organizaciji došla opsežnim terenskim radom u pograničnoj turskoj pokrajini Hakkari, a novostečene spoznaje iskoristila za vlastitu doktorsku disertaciju. Jedna od najcitiranijih knjiga tematike Kurdistanu iz 20. st., koju većina suvremenih autora ističe nezaobilaznom u istraživanju kurdskog pitanja, nazvana je *Agha, Shaikh and State: The Social and Political structures of Kurdistan*, nizozemskog antropologa Martina van Bruinessena (1992). Naime, on je do važnih spoznaja o kurdskoj politici i društvu došao dugogodišnjim terenskim radom pri čemu je mnogo vremena proveo s lokalnim kurdskim plemenskim i vjerskim vođama.

U suvremenim je znanstvenim krugovima prisutan veliki broj autora koji su vlastiti rad posvetili kurdskej povijesti i politici. Radovi onih koji su se orijentirali prvenstveno na opću povijest Kurda nikako ne mogu biti zanemareni iz razloga što ista predstavlja "polazišnu točku" i nezaobilaznu kontekstualizaciju svakomu tko se počinje baviti kurdskim pitanjem. Ovdje bi najprije valjalo istaknuti knjigu *A modern history of the Kurds*, američkog kriminologa Davida McDowalla (2004). Iako je u njoj primarni fokus na detaljnom opisu povijesti Kurda, sadržajno se dotiče i kurdskeg pitanja povlačeći paralele između različitih kurdskeg nacionalne pokreta, čime su stvoreni temelji za njihovo kvalitetno i koherentno izučavanje. Iz vrlo slične razloga nezaobilazna je i knjiga nešto novije datuma, izraelskeg povjesničara i geopolitičkeg analitičara Michaela Eppela (2016): *A People Without a State: Kurds from the Rise of Islam to Dawn of Nationalism*. U knjizi *Historical Dictionary of the Kurds*, američkeg politologa Michaela Guntera (2018), svi su najvažniji pojmovi i događaji iz kurdske povijesti poredani abecednim redom, čime je čitateljima omogućeno da selektivno izučavaju segmente iste.

Zapažen je značajan broj radova specificirane za kurdske pitanje samo jedne dijela Kurdistana (unutar jedne postojeće države). Za izučavanje kurdskeg pitanja u Turskoj posebno se korisnim pokazao znanstveni članak libanonskeg politologa Simona Haddada (2001), koji u hrvatskom prijevodu glasi *Kurdi u Turskoj: kontekst i sadašnji status*, a u kojem se detaljno problematiziraju kurdske kulturne identitet, političke zahtjevi i društveno-gospodarske razvoj. O nadasve kompleksnom i turbulentnom odnosu moći između turske vlasti i tamošnjih Kurda, knjigu *State and Kurds in Turkey: The Question of Assimilation* je pisao i turskeg politolog Metin Heper (2007). O ulozi EU-a u rješavanju kurdskeg pitanja u Turskoj sveobuhvatni je znanstveni članak naslova *The Kurdish movement's EU policy in Turkey: An analysis of dissident ethnic bloc's foreign policy*, napisao cijenjeni turskeg stručnjak međunarodne prava Ali Balci (2013). On je u navedenom članku kurdske pitanje u Turskoj istražio u kontekstu uloge međunarodne zajednice, lokalne stavove, razlike u identitetima i odnosa moći u "kurdskeg politici" EU-a.

O kurdskeg pitanju u Iraku i implikacijama njegove rješavanju, knjigu je napisao kurdskeg političke prognanik Kerim Yildiz (2007), na Zapadu poznat kao izvršni direktor *Kurdskeg projekta za ljudske prava* - humanitarne organizacije koja se bavi zastupanjima i parnicama žrtava diskriminacije i nasilja, misijama suđenja i utvrđivanjem činjenica, istraživanjem i publikacijama, te podizanjem javne svijesti o masovnom kršenju ljudskeg prava na području Kurdistana. Naziv njegove knjige glasi *The Kurds in Iraq: The Past, Present, and Future*. Isti je autor u kolaboraciji s priznatom kurdskeg aktivistkinjom za ljudske prava, Tanyel Taysi (2007), napisao knjigu *The Kurds in Iran: The Past, Present and Future* u kojoj detaljno problematizira tamošnje kurdske povijest, identitet, ljudske prava i mogućnosti

rješavanja kurdskog pitanja. O buđenju kurdskog nacionalizma u Iranu i procesu razvoja zasebnog kulturnog identiteta, knjigu je napisao kurdski politolog Abbas Vali (2014), a njen naziv glasi *Kurds and the State in Iran: The Making of Kurdish Identity*. Talijanska politologinja Vittoria Federeci (2015) autorica je znamenitog znanstvenog članka *The Rise of Rojava: Kurdish Autonomy in the Syrian Conflict*, u kojem elaborira državotvorne ambicije sirijskih Kurda i potencijale rješavanja tamošnjeg kurdskog pitanja. Sadržajno sličan, korisnim se pokazao i znanstveni članak naslova *Kurdski faktor u sirijskom građanskom ratu: regionalne implikacije i dometi njihova nastojanja*, srpskog politologa Stefana Jojića (2018).

Posebno je sadržajno atraktivna knjiga *The Kurds: An Encyclopaedia of Life, Culture and Society* američko-njemačkog antropologa Sebastiana Maisela (2018), u kojoj su proučavani zapravo svi aspekti Kurdistanu kao specifične bliskoistočne regije: povijest, religija, kultura, ekonomija, odnos lokalne populacije s drugim državama, itd. Dio knjige koji problematizira ekonomsku osnovicu Kurdistanu pokazao se najkorisnijim jer se to do sada pokazalo relativno rijetkim predmetom istraživanja, a informacije o istoj od izuzetne su važnosti.

Za izradu ovog diplomskog rada najvažniji su bili oni radovi koji su razvoj državnosti Kurdistanu, odnosno kurdsko pitanje, postavili kao glavni predmet istraživanja, te aktualni proces čitavog prostora kurdskog etničkog prostora. Za početak, važno je istaknuti znanstveni članak *The Political Geography of Kurdistan*, američkog geografa Carla Dahlmana (2002), u kojem su obuhvaćena sva najvažnija saznanja o kurdskom pitanju kao regionalnom fenomenu Bliskog istoka. Onaj tko se bavi pitanjem razvoja državnosti Kurdistanu nikako ne bi trebao zaobići niti preostale radove već spomenutog američkog politologa Michaela Guntera (2004) koji je svoj većinski znanstveni rad posvetio problematiziranju kurdskog pitanja. On u znanstvenom članku *Why Kurdish statehood is unlikely*, iznosi vlastito mišljenje o mogućnostima i vjerojatnosti nastanka kurdske države, navodeći i problematizirajući sve relevantne unutarnje i vanjske faktore koji bi mogli odrediti sudbinu kurdskog pitanja. U skupini ovih radova valjalo bi posebno izdvojiti i znanstveni članak već spomenutog Bruinessena (2000), naslovljen *Transnational aspects of Kurdish question*, u kojem je kurdsko pitanje predstavljeno u transnacionalnom kontekstu, s popratnim sugestijama o potencijalnim prilikama koje bi mogle biti iskorištene za rješavanje istog.

Za najaktualnije događaje vezane uz Kurde i njihove političko-vojne angažmane na Bliskom istoku korišteni su i novinski članci popularnog britanskog geopolitičkog medija *Middle East Eye*, odnosno izvještaji njihovih geopolitičkih analitičara Reze Marashija i Mahana Abedina. Uzeti su u obzir i novinarski izvještaji hrvatskih geopolitičkih analitičara okupljenih

oko medija *Geopolitika News*. Riječ je o dubokim i kvalitetnim geopolitičkim analizama Irene i Zorana Meter, te Marija Stefanova.

U hrvatskoj akademskoj zajednici kurdsko pitanje nije ostvarilo tako značajnu popularnost. Postoji tek nekolicina radova čiji je osnovni predmet istraživanja kurdsko pitanje, odnosno stvaranje kurdske države. Među njima se ističe znanstveni članak *Geopolitički aspekti borbe Kurda za političku i nacionalnu afirmaciju* jednog od najznačajnijih hrvatskih geopolitičara, Radovana Pavića (1971), objavljen u časopisu *Politička misao: časopis za politologiju*. On ističe kako kurdsko pitanje nema samo lokalnu ili regionalnu, nego i globalnu važnost. Značajna su i dva kratka znanstvena članka poznatog hrvatskog geografa Dragutina Feletara, objavljena u znanstvenom časopisu *Hrvatski zemljopis: časopis za zemljopis i povijest*. Prvi je objavljen 1996. god. i glasi *Kurdi na razmeđu naroda*, dok je drugi, koji je objavljen 1999. god., naslovljen *Kurdistan: prokletstvo povijesti*. U prvom vrlo površno prepričava modernu povijest Kurda, posredno se dotičući i kurdskog pitanja, dok se u drugom bavi i njihovom najstarijom povijesti, fizičko-geografskim obilježjima njihovog etničkog prostora te ekonomskom osnovicom.

Najrecentniji rad hrvatskih autora odnosi se na znanstveni članak hrvatske filozofkinje i novinske urednice Katarine Pavičić-Ivelje (2016), interesantnog naslova *Revolucija u Rojavi: žensko oslobođenje kao odgovor na kurdsko pitanje*, u kojem se kurdsko pitanje u Siriji analizira kroz feministički diskurs. U ovom je radu uloga Kurda u aktualnom Građanskom ratu u Siriji posredno analizirana kroz problematiziranje pojave kurdskih ženskih vojnih jedinica kao vrlo specifičnog fenomena.

3. Pristup istraživanju

Metoda istraživanja kojom su ostvarena prva dva cilja istraživanja odnosi se na prikupljanje i analizu relevantnih primarnih i sekundarnih izvora, uključujući knjige, međunarodne dokumente, znanstvene, stručne i novinske članke, televizijske emisije i internetske stranice. Zbog osjetljivosti same teme, korišteni su radovi autora različitih nacionalnosti, političkih opredjeljenja i struka, kako bi se postigla što objektivnija slika o kurdskom pitanju. Tako su korišteni radovi kurdskih, turskih, arapskih, izraelskih, američkih i različitih europskih autora iz različitih znanstvenih područja, poput političke geografije, geopolitike, ekonomije, prava, demografije, politologije, antropologije, povijesti, sociologije, itd.

Metodom anketiranja ispitan je stav lokalne populacije autonomne regije Kurdistan u Iraku o mogućnostima rješavanja kurdskog pitanja, odnosno razvoja državnosti Kurdistana. Originalna internetska verzija anketnog upitnika izrađena je u aplikaciji *Google forms* na hrvatskom i engleskom jeziku, a zatim je prevedena na sorani dijalekt kurdskog jezika od strane lokalnog kurdskog posrednika. Isti je posrednik anketni upitnik povezoao s korisnicima društvenih mreža te prikupio uzorak od 105 ispitanika. Anketni se upitnik sastoji od 12 pitanja, čiji su odgovori obrađeni statističkim i grafičkim metodama, a zatim prezentirani kružnim dijagramima. Potonjom je istraživačkom metodom prezentirana i procjena kurdske populacije prema podacima Kurdskog instituta u Parizu.

Istraživačka je metoda SWOT analize korištena kako bi objedinila rezultate svih prethodno korištenih istraživačkih metoda, te kako bi odredila mogućnosti razvoja državnosti Kurdistana, uzimajući u obzir snagu, slabosti, prilike i prijetnje nastanku Kurdistana kao samostalne države.

4. Politička geografija u sustavu znanosti

Znanstveno utemeljena politička geografija je uspostavljena još potkraj 19. st. Naime, "ocem" političke geografije smatra se njemački geograf Friedrich Ratzel koji je svojom knjigom *Politische Geographie*, objavljenom 1897. god., postavio temelje znanstvenom pristupu izučavanja političke geografije (Klemenčić, 1995).

Danas postoji veliki broj definicija političke geografije kao znanstvene discipline, a pri njenom definiranju teoretičari se susreću s problemom višeznačnosti geografije (kao interdisciplinarnosti znanosti), i određivanja njene pripadnosti u sustavu znanosti (Zorko, 2014). Jedini elementi koji su zajednički svim definicijama političke geografije su pojmovi prostora i politike. Pri odabiru relevantne definicije valjalo bi se osvrnuti na hrvatske znanstvenike koji su se afirmirali kroz vlastite znanstvene radove na području političke geografije. Među njima svakako treba istaknuti Radovana Pavića, istaknutog hrvatskog geopolitičara, koji političku geografiju definira kao disciplinu unutar područja društvene geografije koja se bavi proučavanjem međuovisnosti politike i prostora u najširem smislu, odnosno "teritorijalizacijom političkog" (Pavić, 1974). On ističe kako suvremena politička geografija zapravo uključuje nerazdvojivi splet trijade političke geografije u užem smislu, geopolitike i geostrategije (Pavić, 1987). Korisno bi bilo pojasniti i pojmove geopolitike i geostrategije, koji se neraskidivim vezama vežu uz pojam političke geografije.

Pojam geopolitike vrlo je često upotrebljavan, kako u znanosti, tako i u svakodnevnom govoru. Prema nekim autorima, politička geografija i geopolitika istoznačni su pojmovi. S druge strane, geopolitika se spominje i kao "primijenjena politička geografija" ili "propagandistička verzija političke geografije" (Klemenčić, 1995). Jednim od osnivača geopolitike smatra se britanski geograf Halford Mackinder koji je početkom 20. stoljeća formirao teoriju *Heartlanda*, koja će kontekstualizacije radi biti korištena i u ovom radu. Pavić (1971) definira geopolitiku kao: "...subjektivnu interpretaciju političko-geografskih i drugih relevantnih sadržaja promicanja nacionalističkih, državnih ili blokovskih interesa - u prvom redu u ostvarivanju direktne ili indirektno teritorijalne kontrole ili utjecaja i afirmacije političke, ekonomske i vojne moći".

Geostrategija podrazumijeva skup doktrina koje određuju odnose političko-teritorijalnih jedinica u ratu i miru, a zasnovane su na prirodno-geografskim čimbenicima, rasporedu mora i kopna, demografskim i gospodarskim sadržajima, prometno-geografskim odnosima, vojno-tehnološkom razvoju, itd. Uz njih se vežu i globalne geostrateške doktrine koje problematiziraju sustave i mogućnosti svjetske prevlasti (Klemenčić, 1997).

Osim već spomenutih autora, za razvoj političke geografije u Hrvatskoj važni su radovi Ive Pilara, Stjepana Ratkovića, Nikole Peršića, Andrije Bognara, Zorana Stiperskog i dr.

4.1. Važnost pojma države u političkoj geografiji

Od samih početaka razvoja političke geografije kao znanstveno utemeljene znanstvene discipline, pojmovi države i državnosti činili su jedan od središnjih objekata istraživanja. Razlog tomu je činjenica kako je država temeljna jedinica političke organizacije i samim time ima monopol nad uporabom sile (Bilandžić, 2014). Već spomenuti F. Ratzel i njegovi suvremenici uglavnom su se bavili vezama između politike i prirodne osnove. Središte njihovog interesa ležalo je u morfologiji političkih cjelina, odnosno država. Fokus istraživanja ležao je na obliku i veličini države, granicama, teritorijalnim sporovima, regijama jezgre i administrativnim sustavima. U znanstvenim krugovima prevladavala je teorija da snaga države leži u teritoriju kojeg zauzima. U analizi su uglavnom dominirali opisi i razvrstavanja (Klemenčić, 1995).

Tek 60-ih godina 20. st. dolazi do većih promjena u disciplini, što je označilo početak razvoja suvremene političke geografije. Uslijedio je procvat novih pristupa i metoda koji su primjenjivani u izučavanju države i državnosti. Uveden je bihevioristički pristup koji je označio prijelaz s proučavanja postanka granica i njihovih morfoloških opisa na izučavanje njihove

propusnosti i utjecaja na okolni prostor. Sve se veća pozornost pridavala integrativnim i dezintegrativnim procesima u državama. Pojavila su se neka sasvim nova područja istraživanja poput izborne geografije, urbane političke geografije, lokacijskih sukoba, odlučivanja i političke moći, teritorijalnosti, prostorne integracije, itd. (Klemenčić, 1995). U suvremenoj političkoj geografiji naglasak je tako stavljen na prostornu interakciju u vidu protoka ljudi, roba, usluga i ideja kroz prostor. Kao važan predmet istraživanja afirmirao se i utjecaj politike na okoliš (Klemenčić, 1995).

Unatoč svim navedenim promjenama, država je ostala temeljna jedinica političke organizacije, što ju je zadržalo središnjim objektom proučavanja političke geografije. Kao jedna od glavnih tema suvremene političke geografije ističe se reteritorijalizacija postojećih država u smislu pojave novih teritorijalnih, etničkih i nacionalnih identiteta (Newman, 1998). Navedena tema usko je povezana sa sadržajem ovog diplomskog rada.

5. Izgradnja i uloga moderne države

Jednostavnu definiciju države koja bi mogla biti primjerena i zajednička svim njenim primjercima, od onih najstarijih do suvremenih, ponudio je Max Weber (1946), kao: "...ljudsku zajednicu koja (uspješno) za sebe prisvaja monopol legitimne uporabe fizičke sile na određenom teritoriju". Iz navedene definicije mogu se iščitati glavni elementi koji državu čine državom: stanovništvo, teritorij i suverena vlast.

Iako postojanje prvih državnih tvorevina seže duboko u prošlost, u razdoblja prije nove ere, izgradnja modernih država koje odgovaraju suvremenim kriterijima, novijeg su datuma. Prema nekim autorima, nastanak modernih država može se pratiti još četiri ili pet stotina godina unazad, u vrijeme konsolidacije francuske, španjolske i švedske monarhije. One tada ostvaruju sposobnosti da osiguraju poredak, sigurnost, zakonitost i vlasnička prava, što je bila osnova za rast gospodarstva (Fukuyama, 2005).

Većina autora ističe važnost propasti apsolutizma i formiranja nacija u izgradnji europskih modernih država, povijesnih fenomena koji su započeli krajem 18. st. Naime, uvriježeno je mišljenje kako je moderna država nastala tijekom i neposredno nakon apsolutizma kao rezultat napora monarhističkih vladara da uspostave što učinkovitiju kontrolu nad područjima kojima su vladali. Mnogobrojni ratovi vođeni između apsolutističkih monarhija zahtijevali su efikasnu organizaciju i ekstrakciju resursa iz svih sektora društva. Kako bi to ostvarili, apsolutistički su monarsi pokrenuli niz modernizacijskih procesa kojima su ostvarili

administrativnu centralizaciju, teritorijalnu integraciju, uspostavu čvrstih granica i monopol nad pravima na oporezivanje i represiju (Matić, 2005). Kako su postepeno rasle obveze i dužnosti pojedinca prema državi, tako je pitanje legitimnosti vlasti da novači za ratove i oporezuje stanovništvo postajalo sve diskutabilnije.

Pojavom ideje narodne suverenosti došlo je do velikih promjena u shvaćanju odnosa između vlasti i naroda. Ideja važnosti volje naroda kao jedinog legitimnog izvora legitimne vlasti kulminirala je Francuskom revolucijom 1789. god., te je svoje mjesto našla u *Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina*: "Izvor suverenosti nalazi se u naciji. Nijedno tijelo i nijedan pojedinac ne može vladati bez izričitog dopuštenja nacije" (Matić 2005 prema Calhoun, 1997).

Kako bi članovi nacije mogli zajedno graditi vlastitu budućnost, oni moraju biti sposobni međusobno komunicirati i surađivati jedni s drugima, a za to je neophodna određena količina međusobnog povjerenja i razumijevanja, osjećaja bliskosti i zajedničkog pripadanja (Matić, 2005). Iz svega toga proizašla je neraskidiva povezanost države s pojmom nacije, a moderna država je postala država-nacija (Malešević, 2017).

Nacije su se u Europi počele nedvosmisleno shvaćati kao skupine ljudi kod kojih postoji svijest o zajedničkom podrijetlu, teritoriju kojeg nastanjuju, zajedničkom jeziku i distinktivnoj kulturi, i one kao takve bi trebale ostvarivati pravo na upravljanje nad vlastitom sudbinom u vidu suvereniteta (Matić, 2005). Ove promjene su se širile Europom "brzinom munje". Tako je započet val nacionalnih pokreta, revolucija, sukoba i ratova kroz koje su u 19. i 20. st. nastale brojne europske nacionalne države - države u kojima većinu stanovništva čine pripadnici jedne dominantne nacije.

Istoimeni su procesi sa zakašnjenjem dosegli i dijelove svijeta koji su dugo bili u kolonijalnom vlasništvu europskih sila. Tek su dekolonizacijom, nakon Prvog i Drugog svjetskog rata, ideje moderne države, odnosno države-nacije, postepeno proširene i na druge dijelove svijeta (Malešević, 2017). Europski model nacionalne države pokazao se neprimjenjivim i često pogubnim za mnoge od bivših kolonija u Africi i Aziji. Naime, europski su vladari formirali granice država koje se nisu preklapale sa povijesnim ili etničkim podjelama, uglavnom su uključile veći broj različitih etničkih i vjerskih skupina među kojima postoji duboko ukorijenjen antagonizam i nepovjerenje. Nacionalni su pokreti u takvim državama redovito završavali krvavim sukobima (Kasapović, 2016).

Danas glavne funkcije nad kojima države polažu nadležnosti i obveze uključuju obranu, javni red i mir, vlasnička prava, zaštitu siromašnih, makroekonomsko upravljanje, javno zdravstvo, obrazovanje, financijsku regulativu, redistribuciju mirovina, zaštitu okoliša, poticanje tržišta, osiguranje nezaposlenih itd. (Fukuyama, 2005). Snaga i stabilnost države

ogleda se u sposobnosti iste da uspješno obnaša navedene funkcije. Ukoliko država nije sposobna adekvatno obnašati navedene funkcije, ona postaje izvorom nestabilnosti, konflikata, siromaštva, društvene, ekonomske i političke nerazvijenosti. Država ne predstavlja samo primarni model unutarnjeg javnog reda i mira već i međunarodne stabilnosti, stoga nestanak javnog reda i mira u državi predstavlja i problem međunarodne zajednice (Yannis, 2002).

5.1. Izgradnja modernih država na Bliskom istoku

Kako bi se objasnio kompleksan proces nastanka modernih država na Bliskom istoku, treba započeti sa prisustvom Osmanskog Carstva na tom području. Granice Osmanskog Carstva, u vrijeme njegovog prostornog vrhunca, protezale su se od Maroka pa sve do Irana i rubnih dijelova Arapskog poluotoka¹ (Marshall, 2018). Carstvo je doživjelo ograničenu političku modernizaciju krajem 19. i početkom 20. st. Uspostavljeni su rudimentarni oblici modernih političkih institucija, te su provedeni parlamentarni izbori s biračkim pravom ograničenim visokim imovinskim i poreznim cenzusom. Ovaj period karakterizira odsustvo ideološki i programski profiliranih i dobro organiziranih političkih stranaka i političke javnosti, koji proizlazi iz nepostojanja zajamčenih prava na slobodu političkog udruživanja i djelovanja (Kasapović, 2016). Dolazi i do pojave panarabizma, kojeg su obilježili pokušaji ujedinjavanja pojedinih arapskih država i stvaranja kratkotrajnih državnih saveza.

U ovakvom su stanju zemlje Bliskog istoka dočekale i Prvi svjetski rat u kojem je Osmansko Carstvo završilo na strani poraženih te bilo podijeljeno Mirovnim ugovorom u Sevresu 1920. god., te revidirano Ugovorom iz Lausanne tri godine kasnije. Tad su nad ovim područjima mandatnu upravu dobili Ujedinjeno Kraljevstvo i Francuska, koji su na zatečenom području svojevolutno "isertali" granice država koje se nisu preklapale s dotadašnjim društvenim i kulturnim formacijama. Kako je rekao Marshall (2018, 122): "...arbitrarno stvaranje nacionalnih država za ljude koji nisu naviknuti na zajednički život u jednoj regiji nije recept za pravdu, jednakost i stabilnost". Stiperski (2015) Versailleski poredak nastao nakon Prvog svjetskog rata karakterizira krajnje nestabilnim i pretečom brojnih budućih problema.

U razdoblju između 1923. i 1971. dolazi do proglašenja samostalnosti svih današnjih bliskoistočnih država, čijoj će krhkosti i nestabilnosti uvelike kumovati upravo taj umjetan nastanak kojeg su instrumentalizirale dvije europske sile. Državni sustav na Bliskom istoku

---

¹ ne uključujući navedene zemlje i područja

može se nazvati "artificijelnim" jer je zasnovan na državama koje nikad nisu imale svoje nacije. Naime, kako su se unutar pojedinih država našle različite vjerske, etničke, jezične i kulturne zajednice koje nemaju svoj zajednički povijesni identitet, one nemaju pretpostavke za izgradnju modernih nacionalnih identiteta niti uspostavu političkog poretka sa snažnom središnjom vlašću (Kasapović, 2016).

Novonastale države su se tako suočile s problemom unutarnje i vanjske legitimnosti kojeg su pokušale riješiti izgradnjom nacionalnih identiteta s cjelokupnim kompleksom simbolike, poput zastava, grbova, blagdana, obljetnica, itd. Navedeno je ugrađivano u općearapski identitet, prilikom čega je većina država mislila da upravo one imaju političko i kulturno nasljeđe koje predstavlja okosnicu arapskog identiteta (Kasapović, 2016).

Moderni pojam nacije, "uvezen" preko europskih sila, nastojao se ostvariti izgradnjom modernih nacionalnih identiteta temeljenih na mitovima o podrijetlu i povijesti koji bi ih činili posebnima i jedinstvenima. Kao primjeri mogu poslužiti iračko prisvajanje "mezopotamizma" ili povezivanje libanonskih kršćana s feničkim korijenima kako bi se distancirali od Arapa i muslimana (Kasapović, 2016).

5.1.1. Problemi suvremenih država na Bliskom istoku

Od razdoblja osamostaljenja pa sve danas, mnoge bliskoistočne države karakteriziraju granični revizionizam i unutarnja nestabilnost koja je čvrsto povezana s odsustvom demokracije.

U kontekstu graničnog revizionizma, najosjetljivije područje je ono Izraela i Palestine, kojeg još od 1948. god. obilježavaju neprestane krize, sukobi i ratovi između Židova i Arapa oko pitanja suvereniteta nad istim područjima (Calvocoressi, 2003). Prisutan je i spor Turske i Sirije oko statusa bivšeg osmanskog sandžaka Aleksandreta (danas Hatay), koji je pod francuskom mandatnom upravom prvo bio dodijeljen Siriji, a zatim francuskim odobrenjem pripojen Turskoj, što Sirija nikad nije priznala. Međunarodnu zajednicu je posebno zabrinula iračka aneksija Kuvajta 1990. god., koja je napravljena pod opravdanjem kako je time povijesna iračka regija vraćena matičnoj zemlji (Kasapović, 2016).

Jedan od glavnih uzroka unutarnje nestabilnosti je činjenica da su Arapi završili okupljeni u nacionalne države kojima upravljaju vladari koje obilježava sklonost onoj grani islama i plemenu iz kojih potječu.² Tako su nastali diktatori koji iskorištavaju državni aparat

---

² Muslimani se još od 7. stoljeća dijele na sunite i šijite. Podjela je nastala zbog nesuglasica oko odabir

kako bi uspostavili vlastite propise u državama čije su granice osmislile europske sile, ignorirajući želje i potrebe različitih naroda i vjeroispovijesti koje su utrpane zajedno (Marshall, 2018).

Siriya je tako primjer države s nekoliko vjeroispovijesti i plemena koja se "raspala" pri prvom većem izazovu. Dakako, riječ je o Građanskom ratu u Siriji započetom 2011. god., čiji su uzroci usko vezani uz neslaganje sunitске većine s vlašću "alavitskog režima". Libanon je u stvarnosti razdijeljen između kršćana, sunita i šijita među kojima vladaju neprestani prijevori i sukobi. U Iraku će dio unutarnje nestabilnosti, osim tradicionalne netrpeljivosti između sunita i šijita, sačinjavati i Kurdi. Oni će postati dugoročan izvor unutarnje nestabilnosti i u Turskoj, koja je nakon osamostaljenja započela projekt prisilne asimilacije etničkih manjina u tursku naciju (Finkel, 2012).

Autori često ističu problem nepostojanja demokratskih političkih režima koji bi bili legitimirani slobodnim i kompetitivnim izborima. Naime, uglavnom je riječ o hibridnim režimima koji se nalaze negdje na sredini spektra, između demokracije i autokracije. Razlog ovakvoj karakterizaciji je taj što se ne provode višestranački izbori čija je politička arena otvorena, slobodna i poštena (Kasapović, 2016). Zatim, prisutan je veći broj monarhija u kojima se kraljevske obitelji pozivaju na tradicionalnu legitimnost, poput Saudijske Arabije, Kuvajta, Omana, Ujedinjenih Arapskih Emirata i Jordana.

Potkraj 2010. god. i tijekom 2011. god. započet je veliki val pokušaja demokratizacije arapskih zemalja, poznat pod nazivom "Arapsko proljeće" koji je, osim što uglavnom nije urodio značajnim demokratskim promjenama, doveo do obnavljanja autokratskih režima i građanskih ratova, poput onih u Siriji, Libiji i Jemenu (Matić, 2018). Razlog neuspješnog vala demokratizacije leži u tome što su u regiji uglavnom prisutne monarhijske i personalističke diktature koje su se pokazale otpornijima od onih vojnih i stranačkih (Kasapović, 2016).

U ovakvim slučajevima rijetko je postojanje čak i demokratskih enklava koje bi pružale otpor autokratskom režimu, a i kad postoje, uglavnom su rezultat strane intervencije - poput autonomne regije Kurdistan u Iraku, o kojoj će se detaljno raspravljati u kasnijim dijelovima rada (Kasapović, 2016).

6. Kurdi

Kurdi su narod čiji se jezik povezuje sa sjeverozapadnom grupom iranskih jezika u okviru indoeuropskih jezika, a okvirno nastanjuju područja između Crnog mora, Kaspijskog jezera i sjevernog Irana (Maisel, 2018). Iako ih neki znanstvenici povezuju s narodom Kardaka, spomenutim u sumerskim tekstovima, prema prvim povijesnim izvorima koji nedvosmisleno svjedoče postojanje Kurda (nastalima u kontekstu arapske invazije na Perziju u 7. stoljeću), Kurde se uglavnom spominje kao plemenske skupine sklone pobunama i željne neovisnosti (Ferrera, 2007). Jedan od najstarijih povijesnih izvora o islamskim osvajanjima, knjiga *Futuh al-Buldan* iz 9. stoljeća, za Kurde navodi kako su se borili na strani Perzijanaca i kako su vršili veliki otpor nakon uspostavljanja kalifata na područjima od Mosula do Azerbajdžana (Eppel, 2018). Danas se pretpostavlja da su Kurdi potomci iranskih skupina naroda koje su naselile planinske prostore Zagrosa i Taurusa, gdje su se izmiješale s starosjediocima i razvile zaseban kulturni identitet (Eppel, 2018). Sama riječ *kurd* ili *kord* ima značenje „pastir“ i ona se u srednjovjekovnim povijesnim izvorima uglavnom povezuje s polunomadskim planinskim plemenima koje karakterizira ratobornost i odsustvo središnje uprave (Eppel, 2018). Poznate činjenice o podrijetlu Kurda svakako treba uzeti u obzir jer dugotrajna stabilnost kurdskog etničkog prostora može biti razmatrana kao važna pretpostavka razvoja kurdske državnosti.

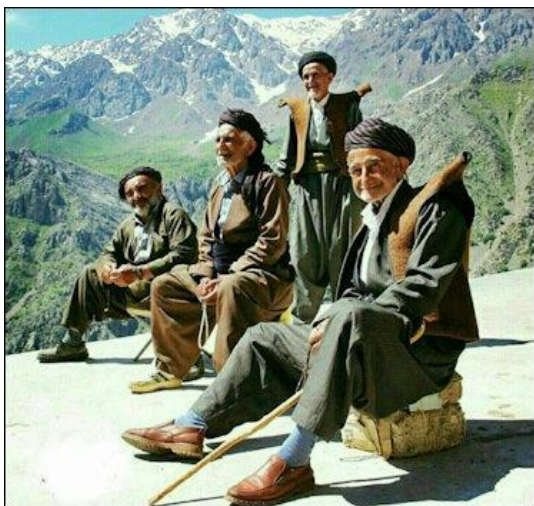
6. 1. Plemenska organizacija Kurda

Kurde je još od njihovih prvih zajednica na Bliskom istoku karakterizirala tradicionalna podjela na plemenske zajednice, na čelu kojih je bio *aga*³. Status age prenosio se nasljeđivanjem, a glavna mu je funkcija bila predvođenje nomadskih plemena i posredništvo u rješavanju unutarnjih sukoba (Yalcin-Heckmann, 1991). Age su bili i zemljoposjednici koji su svoju zemlju davali na uporabu drugima uz određene nadoknade. Plemenska je struktura doživjela krizu nakon Prvog svjetskog rata kad je područje kurdskog etničkog prostora fragmentirano uspostavljanjem granica novoosnovanih država. Granice su ometale sezonske migracije što je većinu kurdskih nomada nagnalo na prelazak s nomadskog na sjedilački način života - od tada se većina stanovništva počinje baviti poljoprivredom ili poslovima u gradovima (Ferrera, 2007). Plemenska se struktura, zajedno s ostalim tradicionalnim obilježjima (sl. 1) sadržala u tek malobrojnim zajednicama koje su ostale izolirane u planinskim predjelima, gdje

---

³ plemenski poglavica

je nomadsko ili polunomadsko stočarstvo ostalo temelj socio-ekonomskog života (sl. 2). Danas najznačajnija kurdska plemena u Iraku čine Baban, Barzani, Hamavend i Herki. U Iranu su to Lur, Bahtijar, Šišak, Mukri i Ardalan. U Siriji Berazi, Mili i Miran, dok su u Turskoj prisutni Hakari, Hartuši, Hejdaran, itd. (Maisel, 2018).

Sl. 1. Kurdski muškarci u tradicionalnoj nošnji u Hawramanu 2018. god.
Izvor: Facts and details (2018)

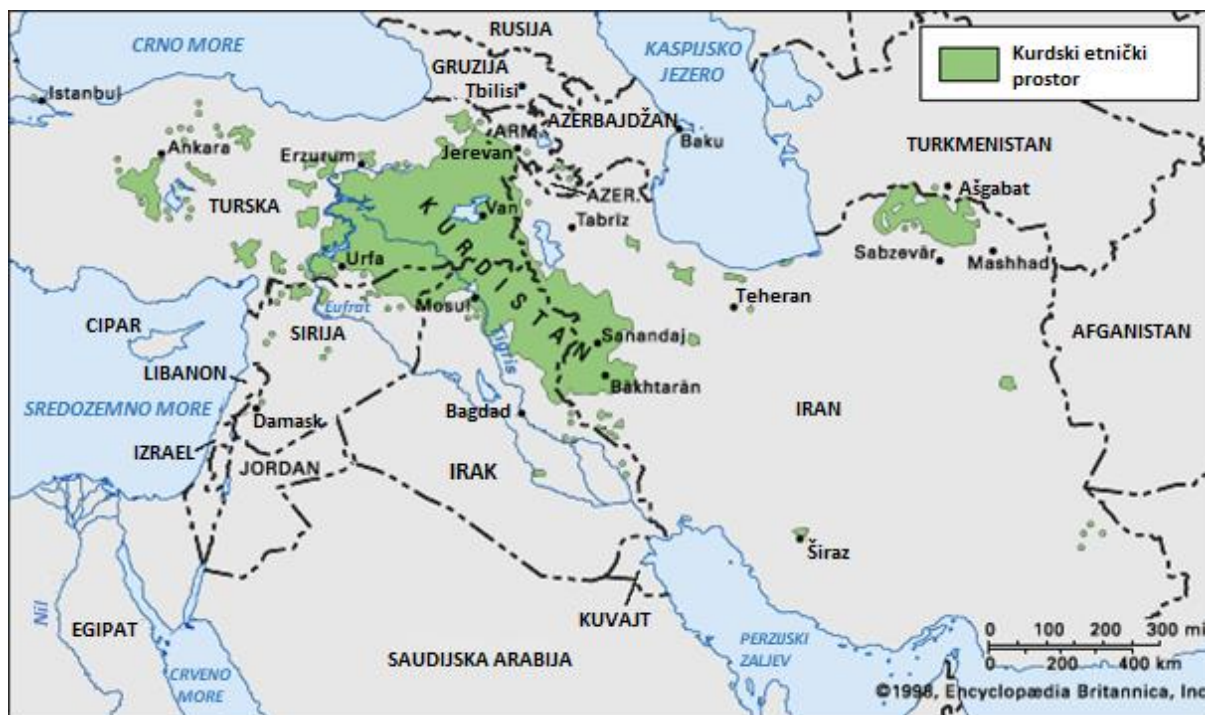

Sl. 2. Suvremeni kurdski nomadski stočari na istoku Turske
Izvor: Ferrera (2007)

6. 2. Demografska i kulturna obilježja Kurda

Kurdsko stanovništvo danas naseljava prostore na istoku i jugoistoku Turske, malom pograničnom području unutar Armenije, sjeveru i sjeveroistoku Sirije, sjeveru Iraka i sjeverozapadu Irana (sl. 3). Osim navedenog područja kompaktnog kurdskog etničkog prostora, Kurdi nastanjuju i brojne manje odvojene "otoke" u zapadnoj i središnjoj Anatoliji, zapadnom Azerbajdžanu, sjeverozapadnoj Siriji i na različitim lokacijama u Iranu. Ove enklave uglavnom su rezultat prisilnih migracija koje su se odvijale tijekom povijesti.

Sl. 3. Kurdski etnički prostor na Bliskom istoku 1998. god.

Izvor: Uredio autor prema Encyclopaedia Britannica

Najveći problem s kojim se susrećemo prilikom proučavanja demografskih obilježja Kurda je njihov broj. Populacija Kurda je vrlo heterogena, a države u kojima žive dugo su negirale njihovo postojanje kao zasebne etničke skupine ili im pokušavale umanjiti značaj umanjivanjem i cenzuriranjem broja pripadnika. Danas su dostupne brojne okvirne procjene broja Kurda, a brojevi obično variraju između 30 i 40 milijuna. Osim što im se sa sigurnošću ne zna ukupan broj, teško im je odrediti i udio u populaciji različitih država. Poželjno bi bilo uzeti u obzir i podatke Kurdskog instituta u Parizu, kojeg mnogi smatraju najrelevantnijom ustanovom tog tipa a koja je, između ostalog, financirana i od strane francuskog Ministarstva kulture, te preko fondova EU (Gunter, 2018). Institut procjenjuje kako je 2017. god. u svijetu bilo između 36 i 45 milijuna Kurda. Najviše Kurda živi redom u Turskoj, Iranu, Iraku i Siriji (tab. 1). Taysi i Yildiz (2007) upozoravaju kako kurdski nacionalisti, ali i različite kurdske organizacije, nerijetko preuveličavaju brojke, kao i veličinu teritorija koju Kurdi naseljavaju, zbog vlastitih političkih agendi. S druge strane, kurdski autori napominju kako im bliskoistočne države iz političkih razloga namjerno procjenjuju umanjen broj pripadnika.

Tab. 1. Procjena broja Kurda u svijetu 2017. godine

Država	Minimalna procjena broja Kurda (u mil.)	Maksimalna procjena broja Kurda (u mil.)
Turska	15	20
Iran	10	12
Irak	8	8,5
Siriya	3	3,6
Dijaspora u Europi	1,2	1,5
Dijaspora u državama bivšeg SSSR-a	0,4	0,5
Ukupno	36,4	45,6

Izvor: The Kurdish Institute of Paris (2017.)

Oko pitanja definiranja kurdskog jezika "prelamaju se koplja" između različitih autora. On ne postoji u standardiziranom obliku, piše se različitim pismima⁴, a pod njime se podrazumijeva nekoliko relativno srodnih dijalekata ili jezika. Prema Gunteru (2018), postoje dva kurdska jezika: *kurmandži* i *sorani* dijalekti su jednog jezika koji pripada jugozapadnoj grani iranskih jezika⁵, dok su *zaza* i *gorani* dijalekti drugog jezika koji pripada sjeverozapadnoj grani iranskih jezika. Razlike između ova dva kurdska jezika slične su razlikama između primjerice francuskog i talijanskog (unutar skupine romanskih jezika), što komunikaciju među njihovim govornicima čini prilično otežanom. Dhalman (2002.) kurdski jezik poistovjećuje s kurmandžijem, kojega dijeli na dijalekte *bahdinani* i *sorani*. Dijalekte *zaza* i *gorani* odvađa od jezika kurmandži te ih ubraja u *pahlawani* jezike. Jedan dio autora sve navedene dijalekte promatra kao zasebne zapadnoiranske jezike. Kako god bilo, značajne jezične razlike između različitih kurdskih skupina mogle bi predstavljati problem u stvaranju osjećaja jedinstva, uspostavljanju međusobne komunikacije i formiranja zajedničkog standardiziranog jezika kao jednog od glavnih uvjeta za stvaranje ujedinjene moderne kurdske nacije.

S obzirom na vjerske raznolikosti, regiju Kurdistana možemo s pravom nazvati "Indijom muslimanskoga svijeta" (Maisel, 2018). Većina Kurda u Turskoj, Siriji, Iraku i Iranu pripada sunitskom islamu kojeg su preuzeli od Arapa u 7. stoljeću. Tako uz već spomenute plemenske, veliku važnost imaju i vjerske vođe - *šeici*. Ostatak konfesionalnog "mozaika" sastavljaju muslimani šijiti, aleviti, jezidi, kršćani, židovi, itd. (Gunter, 2018). Kurdi su zadržali i neke predislamske vjerske tradicije poput kulta predaka i animističkih vjerovanja povezanih s

⁴ Turski Kurdi pišu latinicom, sirijski, irački i iranski kurdi arapskim pismom, dok Kurdi u državama bivšeg Sovjetskog saveza uglavnom ćirilicom.

⁵ Prostorna granica između ova dva dijalekta proteže se linijom od Mosula do jezera Urumije.

prirodnim elementima poput vatre, kamenja, vode itd. Oni grade kamene brežuljke koji predstavljaju svojevrstne žrtvenike posvećene precima (Ferrera, 2007). Najvažniji blagdan koji povezuje sve Kurde je *Novruz* - iranska Nova godina koju 21. ožujka slave svi iranski narodi i svi narodi usko povezani s iranskom kulturom. Riječ je zoroastrijskoj tradiciji koja se očuvala na područjima na kojima se prije islamskih osvajanja prakticirao zoroastrizam (Bruinessen, 2000).

7. Kurdsko pitanje i Kurdistan

Kurdsko pitanje odnosi se na neriješeno pitanje političkog statusa Kurdistana u smislu njegova ujedinjenja u jedinstvenu nacionalnu državu ili kroz priznavanje kurdske autonomne države u državama u kojima čine autohtono stanovništvo. Riječ Kurdistan prvi put spominju u 12. st. Seldžuci⁶, misleći na današnji prostor jugoistočne Turske, sjeverne Sirije, sjevernog Iraka i sjeverozapadnog Irana, kojeg većinski naseljavaju Kurdi (McDowall, 2004). Današnje područje zamišljenog Kurdistana etnički je kompaktno naseljeno i čini specifičan etnički prostor koji se prema mnogo čemu razlikuje od onih susjednih. Jedan od glavnih problema nastanka države Kurdistan je njegova rana podijeljenost koju su uvjetovale dvije važne povijesne podijele. Prva je ona između Osmanskog Carstva i Perzije u 16. stoljeću, a druga nakon Prvog svjetskog rata. Naime, tijekom pregovora koji su rezultirali potpisivanjem mirovnog ugovora u Sevresu 1920. god., Kurdima je obećavana vlastita država, ali je već 1923. god. ugovorom iz Lausanne zamišljeno područje kurdske države konačno podijeljeno između Turske, Sirije, Irana i Iraka (Marshall, 2018).

Drugi je problem nepostojanje jasno definiranog teritorija "potencijalne države" Kurdistana; gotovo svaki kurdski državotvorni pokret ili autor ima drugačije raspoređene granice i površinu koju bi takva država zauzimala. Problem predstavlja i suvremena administrativna podjela postojećih država zbog koje su rubni dijelovi kompaktnog kurdske etničkog prostora namjerno "odsječeni" u administrativne jedinice u kojima onda Kurdi čine manjinu (posebno u Turskoj) (Kasapović, 2016).

Pavić (1971) navodi dvije popularne varijante Kurdistana s obzirom na njegov potencijalni prostorni obuhvat. Prvi je "kontinentalni Kurdistan" koji uključuje nešto uži prostor kurdske etničke države, odnosno šireg pograničnog prostora Turske, Sirije, Iraka i Irana (sl. 4). Njegova bi površina iznosila oko 300 000 km² i bio bi bez morskog pristupa. Drugi je

---

⁶ Preci današnjih zapadnih turkijskih naroda u Turskoj, Azerbajdžanu i Turkmenistanu.

"veliki Kurdistan" koji bi se protezao od Iskanderunskog do Perzijskog zaljeva, tako najveću varijantu kurdskog etničkog prostora, kao i neka područja izvan njega. Ipak većina današnjih zagovornika nastanka Kurdistana zalaže se prvenstveno za onu prvu varijantu zbog manjka povijesne i kulturne uvjetovanosti one druge. Iz toga proizlazi krajnje zabrinjavajuća činjenica kako bi, u slučaju osamostaljenja, Kurdistan najvjerojatnije bio zatvorena (kontinentalna) država, bez izlaza na otvoreno more, a pristup moru bi mogao ostvarivati jedino preko država od kojih je prethodno "preteo" teritorije. Kako bi se izbjegle bespotrebne implikacije i konfuzije oko teritorijalnog opsega, za ujedinjenje i "podržavljenje" kurdskih teritorija u nastavku će rada biti korišten već spomenuti naziv "ujedinjeni Kurdistan", koji se odnosi na okvirni i općeniti kompaktni kurdski etnički prostor šireg pograničja Turske, Sirije, Irana i Iraka.

Uzimajući u obzir postojeće države u kojima se nalaze njegovi dijelovi, Kurdistan može biti podijeljen na onaj turski, sirijski, irački i iranski. S obzirom na strane svijeta i granice postojećih država, Kurdistan se može podijeliti na sjeverni Kurdistan (turski dio), istočni Kurdistan (iranski dio), južni Kurdistan (irački dio) i zapadni Kurdistan (sirijski dio) (Dahlman, 2002).

Sl. 4. Zamišljeni teritorij "kontinentalnog Kurdistana"

Izvor: Uredio autor prema Coffey (2016)

7.1. Fizičko-geografska obilježja i gospodarski potencijali Kurdistanana

Područje Kurdistanana u fizičko-geografskom smislu karakterizira velika geografska raznolikost. Ističu se dvije glavne reljefne cjeline, ona veća – planinska, te manja - nizinska. Prvu cjelinu čine planinska prostranstva između gorja Zagros i Taurskog gorja s brojnim zaravnima, zavalama te velikim slanim jezerima. Druga cjelina podrazumijeva nisku sirijsko-mosulsku Mezopotamiju i niski tok rijeke Dijale prema Bagdadu (Pavić, 1971). Planinske prostore karakteriziraju niže temperature i veća godišnja količina padalina, bogat šumski pokrov i izrazita bioraznolikost, a nizinski prostor, unatoč visokim ljetnim temperaturama i manjoj godišnjoj količini padalina, uključuje plodne riječne doline i ravnice uz Eufkrat, Tigris, Veliki Zab, Mali Zab i druge rijeke od velike poljoprivredne važnosti (Maisel, 2018).

Navedene razlike između planinskog i nizinskog sektora uvjetovale su razvoj transhumantnog stočarstva, koje se zadržalo do današnjeg dana. Osim transhumance, planinska područja karakterizira i klasično ekstenzivno stočarstvo. U dolinama rijeka prisutan je uzgoj pšenice i ječma, a značajna je i proizvodnja duhana. S obzirom na šumsko bogatstvo, postoje pretpostavke i za razvoj drvne industrije. S obzirom na veći nagib korita rijeka postoji i veliki potencijal za gradnju hidroelektrana i korištenje obnovljivih izvora energije.

Područje Kurdistanana relativno je bogato rudama poput kamene soli kod Kirkuka i cementnog lapora kod Sulejmanije. U iranskom Kurdistanu prisutna su veća nalazišta olova, kroma i bakra, dok je turski dio bogat željeznom rudom. Najveća nalazišta nafte vezana su uz irački Kurdistan i područja neposredno uz granice tamošnje autonomne regije - Kirkuk, Mosul, Khanaqin i Ain-Zaleh (Maisel, 2018).

Prostor Kurdistanana ima nominalno povoljan prometno-geografski položaj jer predstavlja kontinentalno čvorište između četiri vodena bazena - Sredozemnog i Crnog mora, Kaspijskog jezera i Arapsko-perzijskog zaljeva. Ova tranzitno-posrednička uloga mogla bi biti važna pretpostavka za gospodarski razvoj Kurdistanana. Unatoč tomu, odsustvo pristupa moru činilo bi ogroman prometno-geografski i geostrateški "defekt" uzimajući u obzir potencijalno negativan odnos sa susjednim državama (od kojih je prethodno oduzet teritorij pri formiranju Kurdistanana). Postoje i pretpostavke za razvoj turizma, kao što su arheološke lokacije vezane uz potamsko razdoblje povijesti u niskoj Mezopotamiji, ali i brojni kulturni sadržaji u većim kurdskim gradovima (Pavić, 1971). Iz svega navedenoga ipak se može zaključiti kako prostor Kurdistanana ispunjava jedan od glavnih uvjeta razvoja državnosti - heterogenu ekonomsku osnovicu s brojnim razvojnim potencijalima.

8. Kurdsko pitanje u Turskoj

Od svih dijelova Kurdistanu, onaj sjeverni (turski) ima najveću populaciju Kurda. Naime, Kurdi u Turskoj čine oko polovicu ukupnog broja Kurda u svijetu, odnosno oko dvadeset posto populacije Turske (Haddad, 2001). Prema procjenama Kurdskog instituta u Parizu (2017), broj Kurda u Turskoj iznosi između 15 i 20 milijuna. Kurdi koji govore dijalektom bahdinani uglavnom žive na istoku i jugoistoku Turske te manjim "otocima" u središnjoj Anatoliji. Zaze, koje većina autora smatra kurdskim narodom, govore vlastitim dijalektom i žive na potezu između središnje i istočne Turske. Neslužbeni glavni grad turskih Kurda je Diyarbakir, koji se nalazi na jugoistoku države. Osim ovih izdvojenih područja u kojima Kurdi čine većinu, Kurdi naseljavaju i brojne turske gradove u zapadnoj Anatoliji, poput Izmira i Antalye. Istanbul se često humoristično spominje kao "najveći kurdski grad na svijetu", čime se ističe velika brojnost Kurda u tom gradu (Finkel, 2012).

Iako niti jedna od država kroz koje se proteže kompaktni kurdski etnički prostor nikada nije bila sklona ideji Kurdistanu kao zasebne države, Turska je ulagala najviše napora kako bi eliminirala konsolidaciju kurdskog nacionalnog identiteta unutar vlastitih granica (Haddad, 2001). Iz toga su proizašle neke od najvećih tragedija i zločina u kurdskoj povijesti, koji će biti problematizirani u narednim poglavljima.

8.1. Prisilna asimilacija i kulturni genocid Kurda

Iako prvi kurdski nacionalistički revolti i prekogranična kooperacija sežu još u drugu polovicu 19. stoljeća, kada Sheikh Ubaydullah zahtijeva samostalnost u upravljanju područjima turskog Kurdistanu, početke modernog kurdskog nacionalizma ipak treba tražiti u razdoblju nakon završetka Prvog svjetskog rata (Yildiz, 2007). Raspadom Osmanskog Carstva i stvaranjem Republike Turske 1923. god., unitarni islamski identitet stanovništva nekadašnjeg multietničkog Carstva zamijenjen je sekularnim turskim nacionalnim identitetom u procesu izgradnje moderne države-nacije. Osnivač i prvi predsjednik Republike Turske, Mustafa Kemal Atatürk, postavio je temelje tvrdokornog i agresivnog turskog nacionalizma donošenjem ustava 1924. god. koji je uvelike temeljen na ideji europeiziranog turskog nacionalizma, čiji je cilj bilo stvaranje jedinstvene, centralizirane i etnički homogene države (Heper, 2007). Tako je usvojena politika asimilacije, odnosno turkifikacije, s glavnim ciljem da se sve etničke manjine koje su se nakon raspada Carstva našle unutar granice Turske, uklope u viziju moderne turske nacije - nacije etničkih Turaka (Mango, 1999).

Shodno navedenom, Ataturk je snažno potisnuo sve kurdske kulturne zahtjeve jer su se kosili s homogenim obilježjima novonastale turske nacije. Zabranjena su sva isticanja posebnog kurdskog kulturnog identiteta, a na udaru su posebno bile škole, udruge, publikacije i zaklade za vjersku nastavu (Haddad, 2001). Svako javno izražavanje kurdske kulture bilo je zakonom kažnjivo, a u ekstremnim slučajevima čak i smrtnom kaznom. U školama je komunikacija između učitelja i učenika bila dopuštena isključivo na turskom, više od 90 posto imena kurdskih sela pretvoreno je u turske, a kurdske tradicionalne nošnje i folklor bili su strogo zabranjeni. Propagirana je povijesna teza kako su Kurdi zapravo Turci koji su zbog izolacije u planinama zaboravili materinski jezik (Haddad, 2001). Uslijedio je velik otpor među kurdskim plemenima, popraćen brojnim ustancima protiv turskih vlasti između 1925. i 1937. god., prilikom čega je svaki pokušaj bio brutalno ugušen. Posebno je nasilno bilo podčinjavanje Zaza Kurda u regiji Dersim, gdje je Ataturkova vojska izvršila masovne zločine nad lokalnim stanovništvom. Kako bi smanjila pritisak i spriječila pobune, turska je vlada pribjegli prisilnom preseljenju dijela kurdskog stanovništva u središnju i zapadnu Anatoliju, gdje su bili izloženi velikom turskom kulturnom utjecaju i posrednoj asimilaciji. Ovim deportacijama i disperzijom stanovništva uvelike su uništene tradicionalne kurdske plemenske veze i strukture vlasti (Haddad, 2001).

Uslijedilo je razdoblje od tridesetak godina u kojem su asimilacija i suradnja barem prividno ostvarene, a otpor otklonjen. To razdoblje obilježilo je odsustvo otvorenih kurdskih kulturnih i političkih zahtijevanja, ulazak kurdskih političara u višestranački parlament pod vladavinom Demokratske stranke i ekonomska politika usmjerena na razvoj kurdskih krajeva; izgradnju cesta, bolnica i škola u kojima je kurdski jezik i dalje bio zabranjen (Haddad, 2001).

U političkom životu Turske smjeli su sudjelovati isključivo oni Kurdi koji su se izjašnjavali Turcima i koji su svoj politički angažman ostvarivali u okviru postojećih turskih političkih stranaka, s obzirom da su one kurdske bile zabranjene. Uglavnom su surađivali i podržavali one stranke koje su se barem nominalno zalagale za rješavanje problema u istočnoj Anatoliji.

Početak sedamdesetih godina, kada vojska preuzima vlast⁷, poduzete su brojne mjere jačanja i reimplementacije *kemalizma*⁸, koje su izazvale val pobuna i formiranja kurdskih organizacija i stranaka, koje će se kroz naredna desetljeća mirnim ili nasilnim putem boriti za očuvanje kurdske kulturne posebnosti i ostvarenje političke autonomije.

---

⁷ Preuzela je vlast i 1960. god. iz istih razloga (jačanje islamističkih i komunističkih pokreta, tursko okretanje Moskvi).

⁸ Temeljna ideologija moderne i sekularne Republike Turske

Nakon što je vojska 1980. god. opet preuzela vlast kako bi zaštitila postojeći politički poredak, ona podupire vladu u borbi protiv ljevičarskih, islamističkih i kurdskih grupacija. Godine 1982. donesen je novi Ustav kojim je započet najveći kulturni progon Kurda, još od osnutka države. Sadržavao je zakone u kojima se Kurdima zabranilo izražavanje mišljenja na njihovom materinskom jeziku, izdavanje publikacija, tiskanih materijala, zapisa, videokazeta ili bilo kojih drugih materijala na kurdsom jeziku. Tako su zabranjeni i uništavani svi materijali o povijesti, kulturi i etničkom identitetu Kurda. Zabranjena su kurdska imena, pjesme i kostimi, čak i u privatnim prigodama. Nitko se nije usudio raspravljati o kurdsom pitanju, pogotovo ne na sveučilištima, političkim strankama ili u masovnim medijima. Dok su Kurdi u susjednim državama uživali priznanje barem posebne kulturne zajednice, Kurdi u Turskoj bili su suočeni s totalnim "kulturnim genocidom" (Haddad, 2001).

8. 2. Sukobi turske vlade i PKK

Među kurdskim pokretima i strankama nastalima u burnim sedamdesetima najviše se ističe marksistička Kurdistanska radnička partija (PKK), osnovana 1978. god. koja će, do dana današnjeg, opstati kao glavni izvor sukoba između kurdskih nacionalista i turske vlade. Osim što je inkorporirala ideje marksizma unutar kojeg je vidjela mogućnosti ekonomskog razvoja jugoistoka kao najsiromašnijeg dijela Turske, ova stranka postala je najglasniji zagovornik kurdskog etno-nacionalizma i optuživala tursku vladu kako se ponaša kao "kolonijalna sila" prema Kurdima (Heper, 2007).

Represija turske vlade nad Kurdima pokazala se potpuno promašenom politikom koja je, u kombinaciji s PKK-ovom strategijom nasilja i zastrašivanja ruralnog kurdskog stanovništva, rezultirala stvaranjem velike podrške Kurda ovoj radikalnoj stranci (Cagaptay, 2017). Od 1984. god. pitanje kurdskog kulturnog i političkog identiteta postat će uglavnom povezano s gerilskim odmazdama i neprestanim sukobima, čime je uvelike kumovala popularizacija PKK-a među turskim Kurdima (Dahlman, 2002).

Kako se PKK borila i protiv dijela kurdskih feudalnih zemljoposjednika koje su nazivali "izdajnicima" i kolaborantima turskih "kolonijalista", Ankara je iskoristila ove međusobne prijepore Kurda kako bi ih okrenula jedne protiv drugih. Uskoro je proveden novi zakon kojim je uspostavljen sustav seoske straže na jugoistoku Turske, preko kojeg se slao novac i oružjeagama koji su resurse raspoređivali među stanovništvom i organizirali seosku stražu. Dio oružja završio je i u rukama islamističkih grupacija koje su također korištene u borbi protiv PKK (Dahlman, 2002). Kurdsko stanovništvo je tako bilo prisiljeno odabrati stranu u sukobima

između turske vojske, PKK, seoske straže i islamističkih grupacija, znajući da, koju god stranu odaberu, riskiraju život.

Iako je 1990. god. dozvoljen rad prokurdske Narodne laburističke stranke (HEP), čiji su članovi sljedeće godine postali dijelom turskog parlamenta, njen rad je vrlo brzo zabranjen a brojni članovi zatvoreni pod optužbom da surađuju s PKK-om⁹. Najkrvavije razdoblje sukoba bilo je između 1991. i 1995. god., u kojemu je život izgubilo nekoliko desetaka tisuća pripadnika kurdskih gerila, turske vojske i civila. Više od četiri tisuće sela je uništeno i više od milijun ruralnih Kurda je raseljeno, kako bi se uništila "društvena baza terorizma" (Ercan, 2013). Prema Dahlmanu (2002), od početka gerilskih sukoba 1984. do kraja 20. stoljeća, iz Turske je u Europu pobjeglo oko pola milijuna kurdskih tražitelja azila. Turska je vlada, umjesto da započne mirovne pregovore (za koje tada još nisu niti postojali čvrsti temelji), nepomirljivo odlučila eliminirati glavnu osobu kurdskog pobunjeničkog pokreta, osnivača PKK-a Abdullaha Ocalana. Uz pomoć zapadnih obavještajnih službi, Ocalan je 1999. god. uhićen u Keniji i izručen matičnoj zemlji gdje je osuđen na smrtnu kaznu koja je zamijenjena doživotnim zatvorom zbog liberalizacije turskih zakona u skladu s pregovorima o ulasku Turske u EU. Gerile su se tada počele povlačiti u irački Kurdistan, a turska vojska opet je uspostavila kontrolu na jugoistoku zemlje. PKK je već 2004. god. najavio prekid primirja uspostavljen 1998. god., a 2007. god. najavio nova politička zahtijevanja koja će se, umjesto na Kurdistanu kao samostalnoj državi, nastaviti temeljiti na "političkoj autonomiji" (Ercan, 2013).

8.3. Turska i Europska unija

Iz svega već navedenog jasno se vidi kako je kurdsko pitanje najvažnije unutarnje pitanje Turske. Ono, osim što narušava sigurnost, stabilnost i prijeti očuvanju cjelovitosti Turske, predstavlja i jednu od glavnih "kočnica" ulaska Turske u EU. Od trenutka kada je Turska dobila status države kandidatkinje za članstvo u EU 1999. god., ona je morala provesti određene demokratske reforme¹⁰ koje su se uvelike ticale i kurdskog pitanja, koje se počelo promatrati kroz prizmu ljudskih prava i demokracije (Balci, 2013).

U nadi da će se preko institucija EU postaviti temelji za rješavanje kurdskog pitanja, turski su Kurdi uglavnom podržavali pregovore Turske s EU i ulazak u istu. Unatoč tome, tri

---

⁹ Već prilikom polaganja prisega u turskom parlamentu, HEP-ova parlamentarka Layla Zana nadodala je na kurdskom jeziku: "Ovu prisegu polažem u ime bratstva turskog i kurdskog naroda", nakon čega je optužena na povezanost s PKK-om i osuđena na 15 godina zatvora.

¹⁰ Kandidatkinja za članstvo u EU mora ispuniti tzv. kopenhavske kriterije koji između ostalog uključuju i poštivanje ljudskih prava te prava manjina.

su događaja s početka 21. stoljeća "uzburkala" stav turskih Kurda prema EU i stavila ga pod upitnik. Prvi je događaj odluka EU da proglasi PKK terorističkom organizacijom, čime je ista zapravo udovoljila turskim pritiscima. Drugi je dolazak islamističke i proeuropske Stranke pravde i razvoja (AKP) na vlast, a treći masovna uhićenja i optužnice tijekom istrage "Ergenekon", u kojoj se AKP-ova vlada obračunala sa sekularnom opozicijom optužujući ih za planirani državni udar (Kasapović, 2016). Ovdje je dio krivnje svaljen i na PKK te se dodatno uvećao razdor među Turcima i Kurdima. Prvi je događaj uvjetovao udaljavanje Kurda od politike EU, dok su druga dva osigurala daljnju potporu koja je proizašla iz očekivanja kako će EU pritisnuti Tursku za većom demokratizacijom.

Za Kurde, kao manjinski narod, posebno su važni tzv. kopenhaški kriteriji koje mora ispuniti svaka država koja želi postati članica EU. Njihovo je ispunjenje uvjetovalo donošenje liberalnijih zakona o ljudskim i manjinskim pravima, političkim strankama, medijima i udrugama, poboljšanje regulative i veću transparentnost pri uhićenjima i pritvaranju, mogućnosti emitiranja i obrazovanja na jezicima koji nisu turski, povećanja civilne kontrole nad vojskom, smanjenja djelovanja vojnog suda, itd. Međutim, Kurdi navedene reforme ne vide kao značajno poboljšanje iz razloga što problemi nisu dovoljno duboko analizirani, a provedba reformi nije adekvatno nadgledana. Posebna kritika usmjerena je na činjenicu da su reforme učinjene iza "zatvorenih vrata", bez razgovora s kurdskim predstavnicima (Balci, 2013).

8.4. Erdogan i "kurdsko otvaranje"

Dolaskom AKP-a na vlast u Turskoj 2002. god., država se započinje ekonomski oporavljati nakon teške gospodarske situacije naslijeđene još iz ratnih devedesetih. Jedna od politika ove društveno konzervativne i ekonomski liberalne stranke bio je nastavak pregovora s EU. Tada još premijer, Recep Tayyip Erdogan kurdsko pitanje shvaćao je vrlo ozbiljno i znao je da će mu o njegovu rješavanju ovisiti budućnost političke karijere. Vlada je od 2009. god. počela provoditi novu politiku "kurdskog otvaranja", po kojoj je ukinula zabranu javne uporabe kurdskog jezika i pokrenula 24-satni televizijski kanal na kurdskom jeziku. Dozvoljeno je osnivanje katedri za kurdski jezik na sveučilištima i odabir kurdskog kao izbornog predmeta u školama (Cagaptay, 2017).

Turska je vlada 2009. god. započela "proces rješavanja", u kojem je Erdogan pokušao primiriti situaciju putem pregovora s utamničeni osnivačem PKK-a, Abdullahom Ocalanom. Nakon mirovnih pregovora s turskom vladom, PKK je objavio primirje 2013. god., koje je brzo prekinuto pod utjecajem građanskog rata u Siriji, u kojem su sirijski Kurdi ostvarili velike

teritorijalne dobitke i uspostavili samoproglašenu autonomnu pokrajinu Rojavu (Cagaptay, 2017).

PKK se ponovo ponadao kako bi i oni mogli stvoriti slične uspjehe sa svoje strane granice. Ovakav je splet okolnosti Tursku opet "gurnuo" u sveprisutne terorističke napade na jugoistoku zemlje, gdje je urbani ogranak PKK-a pod nazivom Kurdistanski osloboditeljski sokolovi (TAK), pokušavao zauzeti naselja. Turska je odgovorila slanjem vojske na Diyarbakir 2016. god., prilikom čega je u obostranoj paljbi uništen velik dio grada, a broj poginulih prešao dvjestotinjak. Uslijedilo je hapšenje i zatvaranje tisuća političara Narodne demokratske stranke¹¹ (HDP), pod optužbama da su povezani s PKK-om, te ukidanje brojnih kurdskih institucija. Kako je turska vojska uspješno umanjila PKK-ovu nazočnost na jugoistoku zemlje, njihovi su se napadi preusmjerili na zapad zemlje. U TAK-ovim terorističkim napadima 2016. god. u Ankari i Istanbulu ubijeno je više od stotinu ljudi (Cagaptay, 2017).

Kao predsjednik države, Erdogan je započeo oštru kampanju protiv PKK-a u Turskoj, i sirijskih Kurda u Siriji, koje nerijetko naziva "teroristima". U narednih će nekoliko godina Erdogan pokrenuti čak tri vojne operacije protiv sirijskih Kurda i uvelike onemogućiti tamošnje rješenje kurdskog pitanja, čime će postati jedna od najomraženijih ličnosti u kurdskoj povijesti.

Kurdi su u Turskoj danas politički podijeljeni više nego ikad. Konzervativni i religiozni Kurdi uglavnom podržavaju Erdogana i njegovu stranku AKP. Radikalni kurdski ljevičari i ekstremni nacionalisti podržavaju PKK, dok ipak veći dio kurdskog glasačkog tijela podržava legalni HDP, koji se zauzima za prava manjina. HDP predstavlja jedinu veću političku stranku koja se zalaže za priznanje Kurda kao nacionalne zajednice, ustavno priznanje kurdskog kao službenog jezika i široku autonomiju za kurdske pokrajine (Cagaptay, 2017).

Uzimajući u obzir da je mnogo turskih Kurda tijekom 20. stoljeća raseljeno s područja turskog Kurdistanu u središnju i zapadnu Anatoliju, postizanje političke autonomije Kurdistanu ne bi riješilo kurdski problem jer bi veliki dio Kurda ostao izvan tih granica. Osim toga, Turska je kao članica Sjevernoatlantskog vojnog saveza (NATO-a) vojno snažna i blisko povezana sa Zapadom, a većina političkih struja oštro se protivi autonomiji Kurdistanu (Vidušić, 2016). Kurdi su u Turskoj politički razjedinjeni, a pokrajine koje većinski nastanjuju siromašne su i uništene sukobima. Iz svega navedenog može se zaključiti kako su šanse za postizanjem političke autonomije poprilično male, stoga bi se Kurdi u Turskoj trebali posvetiti suradnji s

---

¹¹ Politička stranka koja se legalnim putem bori za prava manjina, stoga je izrazito popularna među Kurdima. HDP je na parlamentarnim izborima 2015. god. osvojio čak 13,5 % glasova (od čega je većina prikupljena na jugoistoku zemlje).

vladom koja bi trebala omogućiti veća kulturna prava svim njenim građanima, bez obzira na prebivalište i etničku pripadnost.

9. Kurdsko pitanje u Siriji

Kurdi su danas najveća etnička manjina u Siriji, uglavnom nastanjena u sjevernom i sjeveroistočnom dijelu države. Prema Kurdskom institutu u Parizu (2017), populacija Kurda u Siriji kreće se između 3 i 3,6 milijuna stanovnika, stoga zapadni (sirijski) Kurdistan predstavlja dio istog s najmanjim brojem etničkih pripadnika. Kurdi su u Siriji podijeljeni teritorijalno, jezično, religijski i plemenski, ali su unatoč tomu stoljećima zadržavali elemente zajedničkog identiteta, kojima su se izdvajali od ostalih naroda (Bruinessen, 1992). Povijest Kurda u Siriji nešto je manje surova nego ona u Turskoj, no kurdska nastojanja za izgradnjom vlastitog kulturnog i nacionalnog identiteta bila su konstantno sputavana, osporavana i napadana. U aktualnom Građanskom ratu u Siriji, Kurdi su dobili priliku da na ruševinama Sirije započnu borbu za svoja prava, učvrste svoje vojno-političke položaje i privuku ogromnu pozornost svjetskih medija.

9.1. Između prava etničke manjine i prisilne asimilacije

Kao što je već rečeno, nakon Prvog svjetskog rata Sirija je završila pod mandatnom upravom Francuske. Mandatne vlasti omogućile su Kurdima da sudjeluju u političkom životu tako što su im osigurali manjinska mjesta u parlamentu koja su zadržana i nakon osamostaljenja Sirije 1946. god. Unatoč tomu, Kurdi su nastavili inzistirati na decentralizaciji države kako bi očuvali svoj regionalni i grupni identitet. Očekivano, ovakve su stavove sirijske vlasti promatrala kao prijetnju i pokušavale arabizirati društvo kako bi očuvale jedinstvo države (Kasapović, 2016).

Nakon Drugog svjetskog rata dolazi do velikog razvoja arapskog nacionalizma, kojim je stvoren značajan pritisak na kurdsku zajednicu u vidu smanjenja manjinskih prava na korištenje vlastitog jezika i isticanja vlastitih kulturnih posebitosti. Godine 1957. osnovana je Demokratska stranka Kurdistanu u Siriji (KDPS), koju je sirijska vlada smatrala nelegalnom. Šezdesetih su godina predstavnici ove stranke masovno proganjani, privođeni i optuživani za protudržavnu urotu (Kasapović, 2016). Godine 1962. sirijska je vlada provela nenajavljen popis kurdske stanovništva u pokrajini Hasaka, kako bi utvrdila točan broj Kurda. Zapravo vlada je

ciljala na prebrojavanje kurdskih useljenika koji su u Siriju došli nakon raspada Osmanskog Carstva. Tako je Sirija oduzela državljanstvo oko 150 tisuća Kurda koji nisu mogli dokazati da su živjeli u Siriji prije osamostaljenja države (McDowall, 2004).

Dolaskom panarapske nacionalističke stranke Baas na vlast 1963. god., na udaru je bila sama kompaktnost kurdskog etničkog prostora. Naime, nova je vlast odlučila promijeniti etnički sastav uz tursku i iračku granicu. Tako je započet proces arabizacije graničnog prostora u kojem je država dodjeljivala državne poticaje arapskom stanovništvu koje se naseljavalo na ta područja (Winkler, 1999). Ovakva je politika stvorila dubok razdor među lokalnim Kurdima i doseljenim Arapima, koji je bio popraćen stalnim napetostima. Osim toga, ova vlast držala je Kurde marginaliziranima i isključenima iz političkog sustava, a sve one lišene državljanstva bez pojedinačnog prava na legalan rad i posjed, legalno sklapanje braka te sudjelovanje na izborima (Jojić, 2018).

Odnosi između Kurda i sirijskih Arapa u prošlom su stoljeću urodili izrazitim nepovjerenjem i antagonizmom, koji će se nastaviti manifestirati do dana današnjeg. Sve odluke sirijske vlade koje su išle u smjeru ograničavanja Kurda na izražavanje vlastitog kulturnog identiteta i ostvarenje političkih prava, pokrenut će procese približavanja i unutarnje homogenizacije kurdske zajednice i produbljivanja sraza s arapskim stanovništvom. Uslijedit će jedan od najkrvavijih ratova u 21. stoljeću - građanski rat u Siriji, u kojemu će Kurdi, iako kao tek marginalna strana u ratu, stati na kraj vlastitoj podređenosti.

9. 2. Građanski rat u Siriji i nastanak Rojave

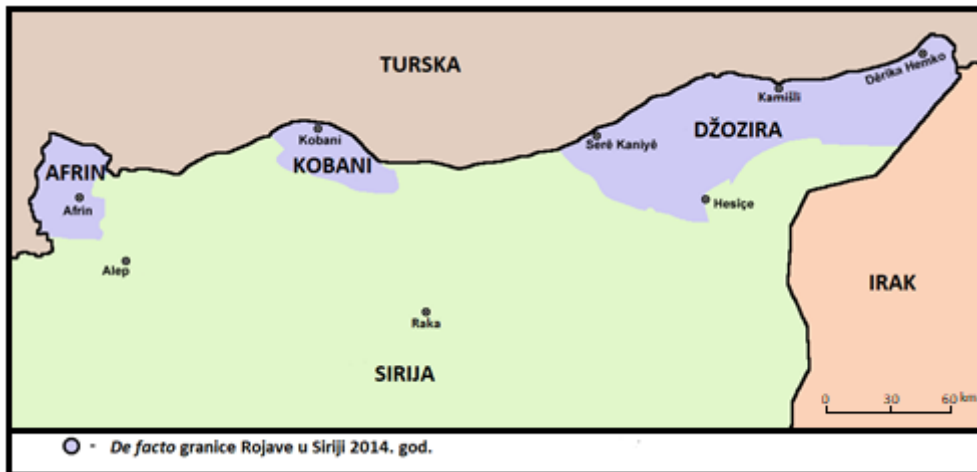
Širenjem Arapskog proljeća na Siriju 2011. god. izbio je građanski rat između sirijskih vlasti, na čijem je čelu aktualni sirijski predsjednik Bašar al-Asad, i opozicijskih pobunjenika, kasnije nazvanih Slobodna sirijska vojska (FSA). Osim umjerenih pobunjenika, protiv Asadovog režima su zaratile i brojne salafističke džihadističke organizacije, među kojima je najpoznatija Džabhat al-Nusra¹². Kurdi su ovakvo stanje iskoristili za pokretanje vlastitog "kurdskog proljeća", manifestiranog kroz prosvjede na sjeveru zemlje. Iako je sirijska vlast u počecima građanskog rata držala pod kontrolom sjever države, polovicom 2012. god. oni se s

---

¹² Hrv. Fronta obrane, sirijski ogranak salafističke organizacije Al-Kaide. Naziv kasnije mijenjan u Džabhat aš-Šam te Tahrir aš-Šam, kako im se ne bi pripisivale prijašnje terorističke aktivnosti.

tog područja povlače zbog militarizacije protuvladinih prosvjeda koji su se proširili ostatkom zemlje (Pavičić Ivelja, 2016).

U ovakvim je okolnostima sjever Sirije prepušten kurdskim paravojnim postrojbama - Jedinicama narodne zaštite (YPG), koje su uskoro uspostavile kontrolu nad tri odvojena područja (sl. 5) u kojima su Kurdi činili većinu stanovništva. Civilnu vlast obnašala je velika koalicija u kojoj postoje dva politička pola: Stranka demokratske unije (PYD) i Kurdsko nacionalno vijeće (Vijeće). Između ove dvije političke grupacije došlo je do razilaženja po pitanju djelovanja u građanskom ratu; PYD je, na čelu s popularnim kurdskim političkim vođom Salihom Muslimom, smatrao da se Kurdi moraju boriti samostalno i isključivo za svoje interese, dok je Vijeće zagovaralo udruživanje Kurda s protuvladinim grupacijama, prilikom čega je ona prva odnijela prevagu i "izbacila" drugu iz koalicije (Jojić, 2018). Navedene političke grupe treba povezati s transnacionalnim aspektom kurdskih oslobodilačkih pokreta kako bi se objasnila pozadina njihovog razilaženja. PYD je praktički sirijski ogranak PKK, kojeg je prvog i osnovao, a Vijeće je osnovano na prijedlog Demokratske stranke Kurdistan (KDP), najsnažnije političke snage u Iraku. PKK i KDP se još od devedesetih bore za prevlast nad oslobodilačkim kurdskim pokretima u regiji, čak i u okviru otvorenih oružanih sukoba (Jojić, 2018).

Sl. 5. Teritoriji Rojave u Siriji 2014. god.

Izvor: Uredio autor prema Wikipediji (2017)

Kurdi na trima područjima s kurdskom većinom - Džoziri, Afrinu i Kobaniju, 2014. god. proglašavaju autonomni entitet Rojava (sl. 5) - ustrojen prema principu demokratskog konfederalizma, kojeg je osmislio osnivač PKK-a Abdullah Ocalan. Riječ je autonomnom upravljanju na principu radikalne demokracije, brige za okoliš i feminizma (Pavičić Ivelja, 2016). U kontekstu potonjeg principa velika je važnost Ženskih obrambenih jedinica (YPJ),

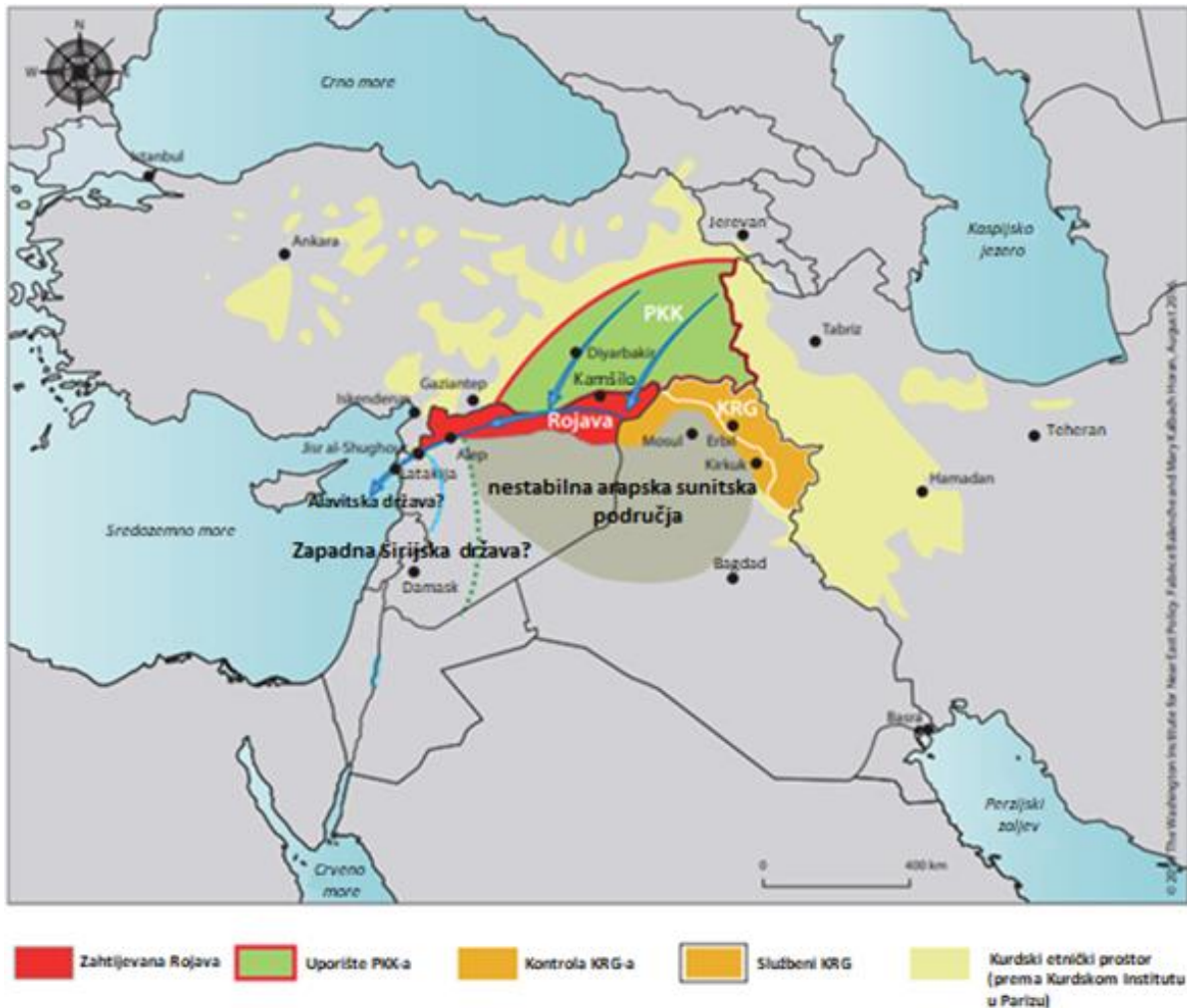
koje djeluju kao ženski ogranak YPG-a. Doneseni ustavni akt predviđa postojanje autonomne političke jedinice Rojave u okviru teritorijalnog integriteta Sirije, te predstavlja model za budući decentralizirani sustav vlasti koji bi trebao biti uspostavljen u poslijeratnoj Siriji. Regionalno gledajući, Rojava predviđa demokratski savez i suradnju svih bliskoistočnih naroda na političkoj, gospodarskoj, socijalnoj i kulturnoj sferi, pri čemu bi slabljenje i rušenje granica nacionalnih država dovelo do izgradnje sigurnosti za sve. Mnogi analitičari ovakve ljevičarsko-liberalne utopijske pretpostavke uspoređuju s onima iz Bruxellesa i globalizacijskim projektom EU-a (Meter, 2016a). Zanimljivo, Ustav Rojave garantira vjerske slobode, sekularizam i najmanje četrdesetpostotno sudjelovanje žena u upravljačkim tijelima i institucijama, što predstavlja nevjerojatan iskorak za emancipaciju žena u ovoj konzervativnoj regiji (Jojić, 2018).

Sirijska vlada, iako formalno nezadovoljna ovakvim potezima sirijskih Kurda, nastavila je određene oblike suradnje, pa čak i potpomagala Kurde i s njima koordinirala vlastite vojne akcije u borbi protiv ozloglašenog IS-a, samoproglášenog džihadističkog kalifata koji se iz Iraka proširio i uspostavio na sirijskom teritoriju tijekom ratnih zbivanja. Suradnja Rojave sa sirijskom vladom je zapravo jedini logičan odabir Kurda s obzirom da se islamistički dio opozicije protivi bilo kakvom teritorijalnom izdvajanju sunitskih muslimana, dok se nacionalistički dio opozicije ne slaže sa "komadanjem" zemlje u korist manjinskog naroda. Treba uzeti u obzir kako je i Asadova vlada razmatrala prijedlog zakona o decentralizaciji, koji bi uvelike mogao pomoći opstanku Rojave nakon rata (Jojić 2018 prema Sary, 2016). YPG-u su u ratu protiv IS-a najviše pomogli lokalni dobrovoljci, turski i irački Kurdi te koalicijske snage okupljene oko SAD-a. Ovime je došlo do pomirenja i ponovne suradnje između PYD-a i KDP-a, no Vijeće je i dalje ostalo marginalizirano (Federeci, 2015).

Nakon važne pobjede Kurda nad IS-om kod grada Kobanija 2014. god, YPG započinje ofenzivu protiv IS-a, zauzimajući područja izvan kurdske etničke prostora. Tako su međusobno povezali nekoć razdvojena područja Džoziru i Kobani, dok je Afrin ostao odvojen, na sjeverozapadu Sirije. Kako bi ostvarili određenu legitimnost nad vladavinom zauzetim područjima, sirijski su Kurdi proveli unutarnje reforme. Tako je došlo do sklapanja vojnog saveza YPG-a s različitim oružanim skupinama Arapa, Armenaca, Asiraca i Turkmena u novu formaciju nazvanu Sirijske demokratske snage (SDF). Službeni naziv entiteta glasi Demokratska Federacija Sjeverne Sirije, iako se naziv Rojava kao istoznačnica i dalje nastavila učestalo koristiti (Jojić, 2018).

Rojava je za Kurde od iznimno velike geostrateške važnosti, uzimajući u obzir njenu blizinu obali Sredozemnoga mora. U slučaju daljnjeg napredovanja sirijskih Kurda prema obali,

nastao bi koridor koji bi gotovo pa odgovarao Pavićevoj (1971.) varijanti Velikog Kurdistanu koji ima izlaz na more (sl. 6). Mogućnosti za daljnjim napredovanjem leže u činjenici da se uz sjeverne granice Rojave nalaze područja s kojih PKK sirijskim Kurdima dostavlja materijalnu i vojnu pomoć.

Sl. 6. Zahtijevani prostorni obuhvat i geostrateška važnost Rojave 2016. godine
Izvor: Uredio autor prema The Washington Institute for Near East Policy (2016)

Sljedeći je korak SDF-a bio pokušaj zauzimanja grada Al Baba kako bi se većinski teritorij Rojave povezao s odvojenim Afrinom i počeo tvoriti kompaktnu cjelinu. Takvom poduhvatu oštro se uspostavila turska vlada koja je 2016. god. započela vojnu operaciju "Štit Eufrata", kojom je zauzela prostor Al Baba, čime je posebice naljutila SAD koji je pomagao vojne ciljeve tamošnjih Kurda. Postajalo je sve vidljivije kako je došlo do sukoba interesa dviju NATO članica i kako kurdsko pitanje za sobom povlači mnogo veće probleme.

SDF se nakon neuspjeha u Al Babu okrenuo eliminaciji IS-a koji je predstavljao najveću prijetnju njihovom opstanku. Stoga su 2017. god. opkolili grad Raku, središte IS-a, koji je nakon višemjesečne opsade pao u ruke sirijskih Kurda. Uslijedilo je daljnje napredovanje vojnih postrojbi SDF-a u kojem su one, uz američku pomoć, uspjele zauzeti čitavi istok Sirije bogat naftom.

Istovremeno je Asadov režim, uz značajnu iransku i direktnu rusku vojnu pomoć, uspio vratiti kontrolu nad većim dijelom zemlje. Tako je Sirija završila podijeljena na američku i rusku zonu utjecaja, prilikom čega je prostor Rojave praktički izjednačen s onom prvom. Jedini dio kurdskog etničkog prostora u Siriji koji nije završio pod američkom zonom utjecaja je već spomenuta regija Afrin nad kojom je postupno, u suradnji sa sirijskom oporbom, kontrolu uspostavila Turska. Prije turske invazije na sam grad Afrin, tamošnjim su Kurdima ruske snage ponudile zaštitu ukoliko dopuste ulazak Asadovih vojnih snaga, no oni to spremno odbijaju čime su prepušteni na "milost i nemilost" Turske koja je samo čekala "zeleno svjetlo" da se pozabavi tamošnjim YPG-ovim borcima. Nakon dvomjesečne borbe sa kurdskim vojnim snagama, turska vojska u ožujku 2018. god. uspostavlja kontrolu nad Afrinom u vojnoj operaciji nazvanoj "Maslinova grana".

Potkraj 2018. god. aktualni američki predsjednik Donald Trump najavljuje plan povlačenja američkih vojnih snaga iz Sirije, koje su tamo zapravo nelegalno¹³, a navedena odluka opravdana je već skoro potpunim porazom IS-a u Siriji, kao i predizbornim obećanjem dotičnog kako planira povući američku vojsku iz preskupih i jalovih ratova na Bliskom istoku. Kako bi cijela situacija ispala još banalnija, Trump je povlačenje američkih vojnika sa sjevera Rojave obrazložio slikovitom izjavom o Kurdima: "Oni nam nisu pomogli pobijediti u Drugom svjetskom ratu. Oni nam nisu pomogli u iskrcavanju u Normandiji." (Meter, 2019a). Osim negodovanja koje je uslijedilo u medijima i zapadnim političkim krugovima, poseban su revolt pokazali lokalni sirijski Kurdi koji su američka vojna vozila pri povlačenju sa sirijsko-turskog graničnog prostora gađali kamenjem i rajčicama.

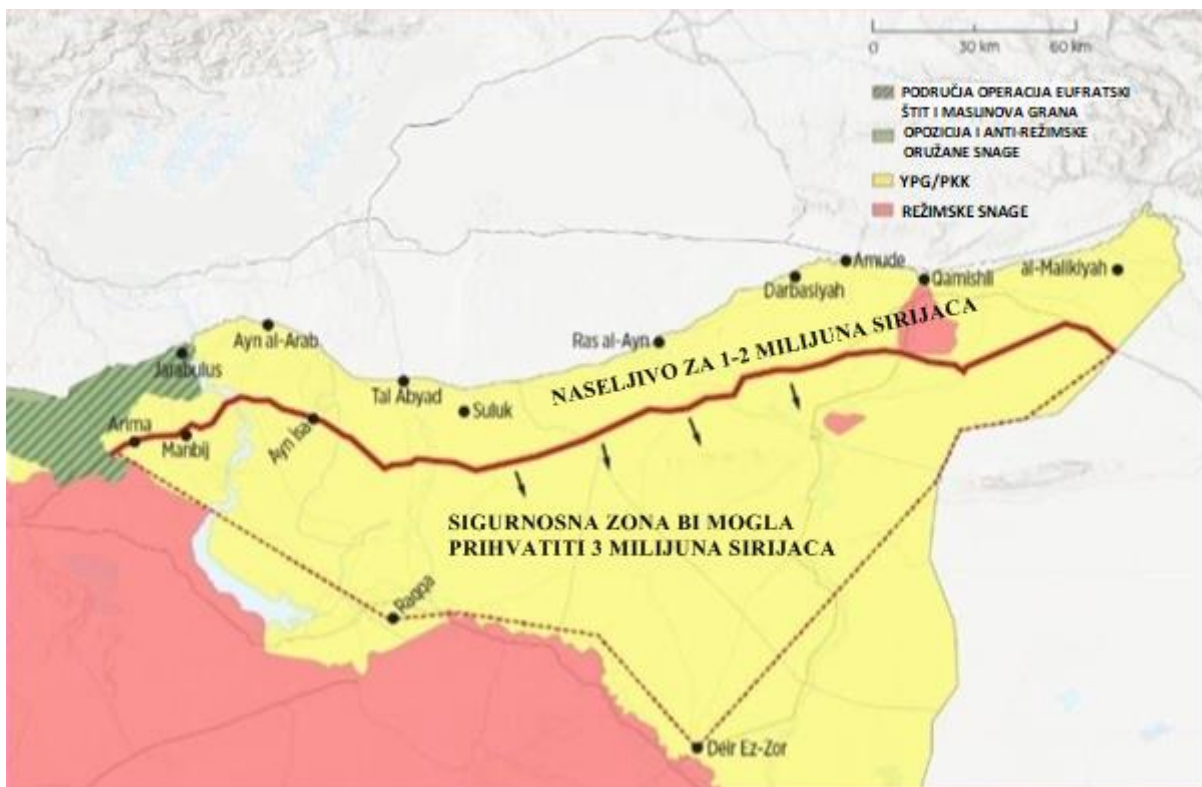
Kako je bilo i otprije planirano, Turska je ovo povlačenje američke vojske iskoristila kako bi 9. listopada 2019. pokrenula i treću vojnu operaciju u Siriji, nazvanu "Izvor mira". Naime, riječ je o uspostavi "sigurnosne zone" duž gotovo cjelokupne tursko-sirijske granice, koja bi sežući 30-ak km u dubinu sirijskog teritorija osiguravala mir i odsustvo terorističkih organizacija¹⁴ s tog područja (sl. 7). Dugoročan plan uključuje širenje i naseljavanje tog

---

¹³ Američka je vojska u Siriju došla bez poziva sirijskih vlasti ili dobivenog mandata od strane Vijeća sigurnosti UN-a.

¹⁴ U njih Turci ubrajaju PKK i sve srodne kurdske organizacije (uključujući i SDF).

prostora milijunima sirijskih izbjeglica, što bi za Kurde značilo "razbijanje" kurdskog etničkog prostora, odnosno odvajanje sjeverno-sirijskog od ostatka kompaktnog kurdskog etničkog prostora (Meter, 2019). SAD je, znajući kako je ovaj Erdoganov naum neizbježan, pokušao dogovoriti zajedničko patroliranje ovim prostorom, što su turske vlasti odbile. Privilegiju kontrole nad "sigurnosnom zonom" dobila je Rusija čije su snage, nakon turskih vojnih uspjeha i mirovnog sporazuma u Sočiju 23. listopada, započele zajedničko patroliranje s onim turskim. Najveći su gubitnici svakako ispali sirijski Kurdi koji su prilikom povlačenja, osim masovnog bijega kurdskog pograničnog stanovništva i gubitka kontrole nad nekim od najvažnijih kurdskih gradova¹⁵, izgubili kontrolu nad brojnim zatvoreničkim kampovima u kojima su čuvali tisuće zarobljenih boraca IS-a prilikom čega ih je mnogo iskoristilo novonastalo stanje za bijeg (Meter, 2019b).

Sl. 7. "Sigurnosna zona" u sjevernoj Siriji 2019. godine

Izvor: Uredio autor prema Guler (2019)

Cilj sirijskih Kurda, da se poslijeratna Sirija uredi po principu federalizma koji bi im trebao zagaranirati demokraciju i jednakost, sve više djeluje teško ostvarivim, uzimajući u obzir novija događanja u sjevernoj Siriji. Povlačenjem većine američkih vojnih snaga, kurdska

¹⁵ Osim turske okupacije pograničnih gradova, jedand dio gradova (Manbij, Raka, Tabka, Kobani) su okupirale Asadove snage.

je vojna moć uvelike oslabila, te su ostali praktički potpuno sami okruženi velikim brojem protivnika njihovih geopolitičkih aspiracija - Turskom, Asadovim režimom, ruskim vojnim snagama i iranskim geopolitičkim utjecajima. Uzimajući u obzir kako je jedan manji dio američkih (i ostalih koalicijskih) vojnika i dalje ostao u Rojavi¹⁶, te kako je američki Kongres izdvojio proračunska sredstva sirijskim Kurdima za 2019. god., ne može se reći da je SAD u potpunosti odustao od sirijskih Kurda, no ne očekuje se Trumpovo daljnje sukobljavanje s Erdoganom i njegovom "sigurnosnom zonom" koja je sad pod okriljem velikih svjetskih i regionalnih "igrača". Kako Demokratska Federacija Sjeverne Sirije i dalje zauzima značajan dio teritorija Sirije, uključujući veća područja naseljena arapskim stanovništvom i bogata naftom, možda će im takva činjenica poslužiti da pokrenu pregovore u kojima bi se odrekli dijela zauzetih teritorija u zamjenu za političku autonomiju unutar Sirije. To će svakako više ovisiti o kurdske diplomaciji i Asadovoj (te turskoj i ruskoj), popustljivosti ili dobroj volji, a nikako o vojnom nadmetanju koje, u trenutačnim okolnostima, Kurdima nikako ne ide u korist.

10. Kurdsko pitanje u Iranu

Iran je multietnička država u kojoj etnički Perzijanci čine tek nešto više od polovice ukupne populacije. Kurdi, nakon Azera, predstavljaju drugu najbrojniju etničku manjinu čija brojnost iznosi između 12 i 15 % ukupne populacije Irana (Taysi i Yildiz, 2007). Prema procjenama Kurdske instituta u Parizu populacija Kurda u Iranu iznosi između 10 i 12 milijuna pripadnika. Uglavnom naseljavaju planinska područja sjeverozapadnog Irana (istočni Kurdistan), gdje su povezani s ostatkom kompaktnog kurdske etničkog prostora, kao i brojne izolirane "otoke" koji prožimaju brojne iranske provincije. Najudaljenija etnička enklava je ona u iranskoj provinciji Horasan u kojoj su Kurdi u prošlosti imali funkciju obrane granica od turkmenskih provala (Pavić, 1971). Od svih dijelova kompaktnog kurdske etničkog prostora, o onom iranskom se najmanje piše, zbog zatvorene prirode današnjeg iranskog režima kao i manjka interesa i potpore međunarodne zajednice. U narednim će se poglavljima objasniti povijesni i suvremeni kontekst kurdske nacionalnih pokreta i zahtijevanja u Iranu.

---

¹⁶ Nešto južnije od turske "sigurnosne zone" ostalo je 500-ak američkih vojnika (Meter, 2019).

10.1. Stvaranje i rušenje Mahabadske Republike

Iako se prvi obrisi kurdskog nacionalizma u Iranu vežu još uz razdoblje već spomenutog Sheikha Ubeydullaha (druga polovica 19. st.), koji je utjecao i na buđenje nacionalnih ideja u Iranu, prvi relevantni politički potezi iranskih Kurda sežu u razdoblje nakon Prvog svjetskog rata. Tada je oslabljena iranska vlada pokušavala vratiti kontrolu nad čitavom zemljom. Na prostoru iranskog Kurdistanu počeo se isticati Ismail Agha (Simko), kurdski poglavica i nacionalist koji je *de facto* upravljao ovim područjem (Dahlman, 2002). Kako se tadašnji šah Ahmad Shah pokazao nesposobnim za obnovu i jačanje vlasti u državi, njegovo mjesto zauzima Reza Kan koji uspostavlja dinastiju Pahlavi koja će vladati Iranom od 1926. do 1979. god. Njegovu vlast karakterizirala je duboka modernizacija države, slična onoj Mustafe Kemala u Turskoj, koju je između ostalog, popratila militarizacija granica te razoružavanje i raseljavanje pobunjenih plemena u iranskom Kurdistanu (Dahlman, 2002). Stotine kurdskih poglavica protjerani su iz države čija je zemljišta preuzela vlada, kurdski je jezik zabranjen, a zatvorene su i mnogobrojne kurdske škole. Opresija je kulminirala ubojstvom Simka 1930. god., koje je uzrokovalo veliko nezadovoljstvo među Kurdima (Taysi i Yildiz, 2007).

Tijekom Drugoga svjetskog rata Iran je okupiran od strane Sovjetskog Saveza na sjeveru, te Ujedinjenog Kraljevstva na jugu zemlje. Naime, zbog povezanosti šaha Reze Kana Pahlavija s nacističkim režimom, savezničke su zemlje odlučile uspostaviti privremenu kontrolu nad Iranom i tamošnjim resursima. Na mjesto šaha postavljen je njegov sin Mohamed Reza Pahlavi koji je došao na čelo slabe i neefikasne vlade u Teheranu. Kako je područje iranskog Kurdistanu ostalo neokupirano, tamošnji su kurdski nacionalisti iskoristili odsustvo središnje vlasti za vlastite političke manevre (Dahlman, 2002). Tako je 1942. god. osnovana nacionalistička organizacija Komala koja je povezala različite kurdske regionalne nacionalističke pokrete. Njeni su članovi u suradnji s iračkim kurdskim nacionalistima, predvođenima poglavarom iračkih Kurda Mustafom Barzanijem, 1945. god. osnovali Demokratsku stranku Kurdistanu (KDP), čiji se iranski ogranak naziva Demokratskom strankom Kurdistanu u Iranu (KDPI). Među glavnim predstavnicima KDPI-a istaknuo se Qazi Mohammed, koji je uz pomoć Sovjeta u siječnju 1946. god. proglasio Kurdsku odnosno Mahabadsku Republiku (sl. 8) (Vali, 2014).

Stvaranje Mahabadske Republike za Kurde jedan je od najvažnijih povijesnih događaja, uzimajući u obzir da je to bila jedina samostalna kurdska država ikada. Kako su se Sovjeti, koji su instrumentalizirali njen nastanak, povukli iz Irana sredinom iste godine, iranska je vlada u prosincu okupirala Mahabadsku Republiku i okončala njeno postojanje. Nakon uhićenja, Qazi Mohammed i brojni ostali službenici su smaknuti. Mustafa Barzani pobjegao je s ostatkom

iračkih Kurda natrag u Irak, gdje je nastavio djelovati u okviru KDP-a (Vali, 2014). Unatoč kratkom postojanju od svega godinu dana, postojanje Mohabadske Republike ostavilo je značajan trag kako u kolektivnom kurdsom sjećanju, tako i u samoj regiji iranskog Kurdistan. Naime, kurdski je jezik tada postao službeni u lokalnoj administraciji i školama, počeli su se izdavati kurdski časopisi, otvoreno je prvo kurdsko kazalište, kurdske su žene započele aktivno sudjelovati u društvenom i političkom životu, ekonomija se poboljšala preko trgovine sa Sovjetskim Savezom, zemlja je podijeljena seljacima, a osnovana je i *pešmerga*¹⁷, kao vojska kurdskog nacionalnog pokreta, koja je barem u tih godinu dana zamijenila iranske vojne i policijske snage (Taysi i Yildiz, 2007).

Sl. 8. Mahabadska Republika na Bliskom istoku 1946. godine

Izvor: Uredio autor prema Maydan

¹⁷ kurd. "oni koji gledaju smrti u oči"

10.2. Kurdsko pitanje kao meta dvaju iranskih režima

Nakon brutalne eliminacije Mahabadske Republike i zabrane rada KDPI-a, Kurdi su zapali u razdoblje "opće političke depresije" (Taysi i Yildiz, 2007). Pokušaj atentata na šaha krajem 40-ih otvorio je vrata opsežnim operacijama iranske vlade u borbi protiv pobunjeničkih pokreta diljem zemlje. Tako su "na meti" završili i iranski Kurdi, među kojima su stotine KDPI-ovih simpatizera uhićeni i zatvarani. Godine 1951. na čelo iranske vlade dolazi Mohammad Mossadegh, koji je netom prije osnovao Nacionalnu frontu, pokret koji se temeljio na nacionalizmu, samoodređenju i anti-imperijalizmu. Iranski su Kurdi podržavali ovakvu politiku i u njoj vidjeli prostor za ostvarenje vlastitih ciljeva. Sukob između šaha i Mossadegha oko pitanja šahovih ovlasti i stranog vlasništva u iranskim naftnim resursima doveo je do privremenog bijega šaha iz države i ustavne krize u zemlji (Calvocoressi, 2003).

Tijekom pokrajinskih izbora 1952. god., iranski Kurdi izlaze i masovno glasaju za KDPI, što je razljutilo šaha koji je već prije zabranio rad te stranke, pa on šalje vojsku koja vrši smjenu u tamošnjoj upravi te postavlja ljude odane dinastiji. Mossadegh je ovakav čin osudio, no nije imao nikakvih šansi suprotstaviti se šahu koji je upravljao vojskom. Već sljedeće godine, američka Središnja obavještajna agencija (CIA) instrumentalizira puč kojim je Mossadegh smijenjen, a Kurdi uskraćeni za važnog političkog saveznika (Taysi i Yildiz, 2007). Uslijedilo je razdoblje od dvadesetak godina mirovanja i odsustva značajnih kurdskih pobuna zbog izuzetno represivnog šahovog režima. Autoritarna i korumpirana vlast izazivala je nezadovoljstvo Iranaca te ujedinila konzervativce, radikale i liberale, koji su masovnim demonstracijama 1979. god. zbacili šaha s vlasti. Vodstvo u revoluciji naknadno su preuzeli šijitski klerici predvođeni ajatolahom Ruhollahom Homeinijem, te proglasili islamsku republiku, teokraciju koja će svojom brutalnošću daleko nadjačati onu šahovu (Calvocoressi, 2003).

Odmah nakon završetka revolucije Kurdi su obnovili svoja politička zahtijevanja koja su, između ostalog, sada podrazumijevala definiranje granica Kurdistana, priznavanje kurdskog kao drugog službenog jezika u iranskom Kurdistanu, korištenje kurdskog jezika u školama, uspostavu vlastitog parlamenta, te veću slobodu govora i kretanja. Kako radikalna islamska doktrina ne priznaje nikakvo dijeljenje i autonomiju među muslimanima, ajatolah Homeini ovakve zahtjeve shvaća kao opasne pokušaje separatizma i proglašava džihad protiv pobunjenih iranskih Kurda. Uslijedilo je opkoljavanje i bombardiranje kurdskih gradova te masovno pogubljenje velikog broja pobunjenika (Taysi i Yildiz, 2007).

Iako je postojalo mišljenje kako će Kurdi u iračko-iranskom ratu¹⁸ iskoristiti opće rasulo ovih država za jačanje vlastitih političkih pozicija, tomu nije bilo baš tako. Kurdski su gradovi i sela nastradali u napadima obje zaraćene strane, što je rezultiralo velikim brojem poginulih civila. Obje su države iskorištavale Kurde s druge strane granice za ometanje režima neprijateljske države. Irački su Kurdi okupljeni u KDP potkopavali čak i KDPI kako bi udovoljili zahtjevima Teherana u zamjenu za pomoć pri uspostavi dominacije na lokalnom području (Dahlman, 2002). Iranska je vojska tijekom 1984. god. u vojnim operacijama protiv Kurda okupirala više od 70 kurdskih naselja, što je rezultiralo desecima tisuća kurdskih izbjeglica. Iste je godine iračka vojska izvršila napade kemijskim oružjem na pogranične pokrajine Irana. Ne vršeći selekciju između vojnih baza i običnih naselja, iračka je vojska uzrokovala smrt ili trajne zdravstvene probleme brojnih iranskih Kurda (Taysi i Yildiz, 2007). Tijekom mirovnih pregovora između KDPI-a i predstavnika iranskog režima u Beču 1989. god., ugovorenima od strane sirijske Domovinske unije Kurdistanu (PUK), iranski su tajni agenti uspjeli ubiti ključne osobe KDPI-a, uključujući njihovog vođu Abdula Rahmana Ghassemloua. Ovo je gotovo pa dokrajčilo kurdske političke snage u Iranu¹⁹.

Podaci o iranskom Kurdistanu nakon iračko-iranskog rata izrazito su limitirani, uzimajući u obzir razinu cenzure koju je režim tamo uspio uspostaviti (Dahlman, 2002). Sredinom 90-ih pobjeda Sajida Muhameda Khatamija na predsjedničkim izborima dovela je do određenih reformi i blagog otvaranja. Kurdski zahtjevi, ograničeni striktnim režimom, reducirani su na jezična pitanja i političku zastupljenost. Tako je Khatami pomirljivom politikom primio dvojicu Kurda u predsjednički kabinet, a na parlamentarnim izborima ih je čak 18 uspjelo doći do zastupničkih mjesta (Taysi i Yildiz, 2007). Godine 2012. Komala i KDPI izradili su zajednički plan zahtijevanja federalizma, unutar kojeg vide rješenje opresije nad Kurdima (Gunter, 2018). To je do dana današnjeg ostao "najodvažniji" zahtjev kojemu tamošnji Kurdi teže.

Kurdi danas u Iranu predstavljaju dvostruku manjinu, uzimajući u obzir i njihovu većinsku sunitsku pripadnost. Iako Iran ima ustav koji barem nominalno garantira prava etničkim i konfesionalnim manjinama, to se ne odnosi na sunite, kojima nisu priznata prava vjerske manjine. Tako se u praksi Kurdi rijetko domognu visokih pozicija u vladi, onemogućeno im je osnivanje političkih organizacija, a regija iranskog Kurdistanu sustavno je i namjerno zanemarivana od režima, stoga ostaje gospodarski slabo razvijena imajući na umu

---

¹⁸ Započeo iračkim napadom na Iran 1980. god., a završio primjerjem 1988. god.

¹⁹ Komala se ujedinila s opozicijom u stvaranju Komunističke partije Irana, koja nije sposobna pružiti značajan otpor islamskom režimu.

njene separatističke tendencije (Vali, 2014). Unatoč političkoj represiji, Kurdima u Iranu omogućeno je djelovanje televizije i radio postaje na kurdskom jeziku, koji se koristi i u školama. Amnesty International (2017/2018) izvještava kako je u Iranu sveprisutno kršenje slobode govora, udruživanja i vjeroispovijesti, popraćeno uhićenjem, zatvaranjem i mučenjem brojnih aktivista. Posebno su ugrožena prava žena, političkih neistomišljenika, vjerskih, etničkih i seksualnih manjina. Kao jedna od najugroženijih skupina spominju se Kurdi, a njihova borba za vlastita prava i protiv nepravde uglavnom završava nepravednim suđenjima i zatvorima. Događaj koji je ipak uspio "procuriti" u medije je obračun policije s iranskim Kurdima koji se dogodio na dan održavanja referenduma u autonomnoj regiji Kurdistanu u Iraku. Naime, iranski su Kurdi na dan održavanja referenduma masovno izašli na ulice podržati tamošnji državotvorni poduhvat, na što je vojska reagirala slanjem policije koja se sukobila s "demonstrantima". Uslijedilo je iransko zatvaranje tamošnjeg ureda najpopularnijeg kurdskeg medija "Kurdistan 24" kojeg se, između ostalog, optužilo i za "cionizam"²⁰ (Meter, 2017).

Kurdi su Perzijancima, u odnosu na ostale narode kojima su okruženi, etnički i kulturno najbliži, stoga je njihova kultura u Iranu ipak bila nešto manje osporavana (Taysi i Yildiz, 2007). Suprotno tomu, političke slobode su u ovoj zatvorenoj državi ekstremno reducirane, a disidenti masovno zatvarani i ubijani, stoga su šanse za skorašnjim postizanjem bilo kakve teritorijalne autonomije, a kamo li odcjepljenja, gotovo pa nemoguće. Kako se iranski Kurdi već dugo nisu nalazili u ratnoj situaciji svojih sirijskih i iračkih sunarodnjaka u kojoj bi mogli iskoristiti dezorijentiranost središnje vlasti za jačanje vlastitih položaja, počeli su se miriti s činjenicom kako je njihov dio Kurdistanu, gledajući iz današnje perspektive, osuđen na ostanak u okviru Irana.

11. Kurdsko pitanje u Iraku

Irak predstavlja prvoklasan primjer umjetno stvorene države u kojoj podjele među društvenim zajednicama blokiraju nastanak jedinstvene nacije i zajedničkog nacionalnog identiteta. Ovu državu, još od njena osamostaljenja 1932. god., obilježavaju konstantni sukobi i ratovi uvelike povezani s dubokim etničkim i vjerskim podjelama. Politička zbivanja u Iraku vezana su uz tri najbrojnije zajednice: sunitske Arape, šijitske Arape i Kurde²¹ (Kasapović,

---

²⁰ Kurdski se nacionalizam u iranskom političkom diskursu često veže uz Izrael; smatra se kako ga Izrael orkestrira kako bi potkopao stabilnost arapskih i iranskih neprijatelja.

²¹ Kurdi čine 19 % populacije Iraka prema procjenama iz 2011. god.

2016). Prema procjenama Kurdskog instituta u Parizu (2017), ukupan broj Kurda u Iraku iznosi između 8 i 8,5 milijuna pripadnika, a naseljeni su uglavnom na sjeveru zemlje. Buntovni su Kurdi iračkim vlastima oduvijek bili "trn u oku", stoga ne čudi povijest prepuna nasilja i ratnih zločina, uključujući pogibiju od kemijskog oružja. Unatoč svim nedaćama koje su proživjeli, irački su Kurdi uspjeli izboriti najpovoljniju poziciju u odnosu na sunarodnjake iz susjednih država, ostvarivši izuzetno visok stupanj autonomije, te postati "predvodnik" kurdskih državotvornih aspiracija i uzor ostatku kurdskog življa. Posebnu su pažnju i poštovanje u svjetskim medijima Kurdi dobili u borbi protiv IS-a koji je godinama ugrožavao kako čitavu bliskoistočnu regiju, tako i sam kurdski etnički prostor u Iraku i Siriji.

11.1. Kurdsko pitanje u razdoblju stalnih državnih udara

Još prije emancipacije Iraka od britanske mandatne uprave, postojale su težnje lokalnih Kurda za postizanjem samostalnosti. Povezivanjem pokrajine Mosul s pokrajinama Bagdada i Basre (područja iz kojih je formiran današnji Irak), na mjesto upravitelja Sulejmanije kao centra mosulske pokrajine britanska je mandatna uprava postavila Shaykha Mahmuda, popularnog kurdskog vjerskog učenjaka. On je iskoristio vlastite ovlasti kako bi konsolidirao nacionalni pokret koji bi se odupro britanskoj vlasti, te pokrenuo oružanu pobunu u kojoj je poražen i protjeran. Kako su Turci počeli nadirati i otkrivati svoje pretenzije za područjem Mosula, britanska ga je uprava vratila u nadi da će mobilizirati Kurde u borbu protiv Mustafe Kemala. Shaykh Muhamed se tada proglasio kraljem Kurdske države, no odluka je odmah povučena u korist obećanja autonomije pokrajine u okviru Iraka. Međutim, Kurdi Mosula su izigrani te na kraju nisu dobili državu ni autonomiju, kako je odlučeno Ugovorom iz Lausanne (Dahlman, 2002).

Najava kako će Irak biti primljen u Ligu naroda 1930. god., unatoč nerješavanju problema oko kurdskog samoodređenja, izazvala je treći ustanak pod Shaykhom Mahmudom, kojeg su slomile britanske vojne snage. Istu su sudbinu doživjele i pobune vođene u 30-ima u okrugu Barzan, predvođene od strane Ahmada Barzanija. Godine 1943. Mustafa Barzani (brat Ahmada), započeo je ustanak vođen ciljem kurdskog pokreta za neovisnosti, no i njegov je pokušaj slomljen već 1945. god., a on prisiljen pobjeći u iranski Mahabad, gdje je sudjelovao u osnivanju KDP (Dahlman, 2002).

Nakon što je srušena Mahabadska Republika, Mustafa Barzani je bio prisiljen napustiti Iran i pobjeći u Sovjetski savez, gdje se zadržao sve dok Abdel Kerim Kasem²² nije državnim udarom 1958. god. srušio monarhiju i proglasio republiku. Barzanijev se odnos s Kasemom vremenom pogoršavao zbog sukoba ideja arapskog i kurdskog nacionalizma, što je kulminiralo kurdskim ustankom protiv vlasti, vođenim od 1961. do 1963. god. Kako je Barzani uvidio rastuću popularnost stranke Baas, pružio joj je potporu u rušenju Kasema, misleći kako će im to stvoriti preduvjete za buduće pregovore oko autonomije iračkih Kurda. No novouspostavljeni panarapski nacionalistički režim nije iskazao posebnu brigu za kurdsko pitanje, dapače, bili su poprilično sumnjičavi i negativni prema Kurdima, te protiv njih pokrenuli oštru vojnu kampanju u kojoj je, između ostalog, iz grada Kirkuka protjerano kurdsko stanovništvo (Dahlman, 2002). Kampanja je provedena iz razloga što Kirkuk obiluje naftnim resursima koji predstavljaju ekonomsku osnovicu Iraka, stoga je neophodan središnjoj vlasti. Nakon osmomjesečne vlasti, prvi je baasistički režim srušen, a petogodišnju vlast preuzimaju generali²³. Kasapović (2016) navodi kako je u razdoblju između 1945. i 1968. godine došlo do čak 28 izmjena vlada, što je Irak činilo jednom od najnestabilnijih država na svijetu. Stoga ne čudi kako Kurdi zapravo ništa nisu postigli u ovom kaotičnom razdoblju, uzimajući u obzir neprestanu izmjenu "sugovornika".

11.2. Između autonomije i krvavog rata

Stranka Baas se opet "revolucijom" vraća na vlast 1968. god., gdje će i ostati sve do početka 21. st. Ubrzo nakon povratka nastavlja se vojno sukobljavanje s Kurdima, što je počelo stvarati stav kako se na ovakav način nikako neće moći poboljšati stanje u državi. Tako je Bagdad 1970. god. Kurdima ponudio široku autonomiju sporazumom potpisanim od obje strane. Međutim, kršenja sporazuma su se nastavila zbog pitanja kontrole nad Kirkukom i kurdskom suradnjom s neprijateljskim državama²⁴, što je dovelo čak i do pokušaja atentata na Barzanija (Dahlman, 2002).

U nemogućnosti postizanja rješenja dijalogom, baasistički je režim 1974. god. jednostrano donio Zakon o autonomiji kojim su određene granice autonomne regije Kurdistana, te Barzaniju dao rok od dva tjedna da prihvati zakon. U njemu je Kurdistan predviđen kao samoupravna regija koja će imati visoki stupanj autonomije nad vlastitim ekonomskim i

---

²²Vođa udruge Slobodni časnici, povezane sa strankama suprotstavljenim monarhijskom režimu (1921.-1958.).

²³ Prvi baasistički režim trajao je svega osam mjeseci, nakon čega je srušen, a vlast preuzimaju generali Abdul Salam Aref (1963.-1966. god.) i Abdul Rahman Aref (1966. - 1988. god.).

²⁴ Kako je Irak u to vrijeme surađivao s SSSR-om, Barzani se okrenuo SAD-u, Izraelu i Iranu za pomoć.

društvenim pitanjima²⁵. Službeni jezici autonomne regije bili bi kurdski i arapski, te bi ona imala vlastiti proračun i porezni sustav (Yildiz, 2007). Činjenica kako su iz autonomne regije izostavljeni veliki dijelovi iračkog Kurdistanu (sl. 9) navela je Barzanija na odbijanje zakona i pobunu koja će rezultirati novim ratom.

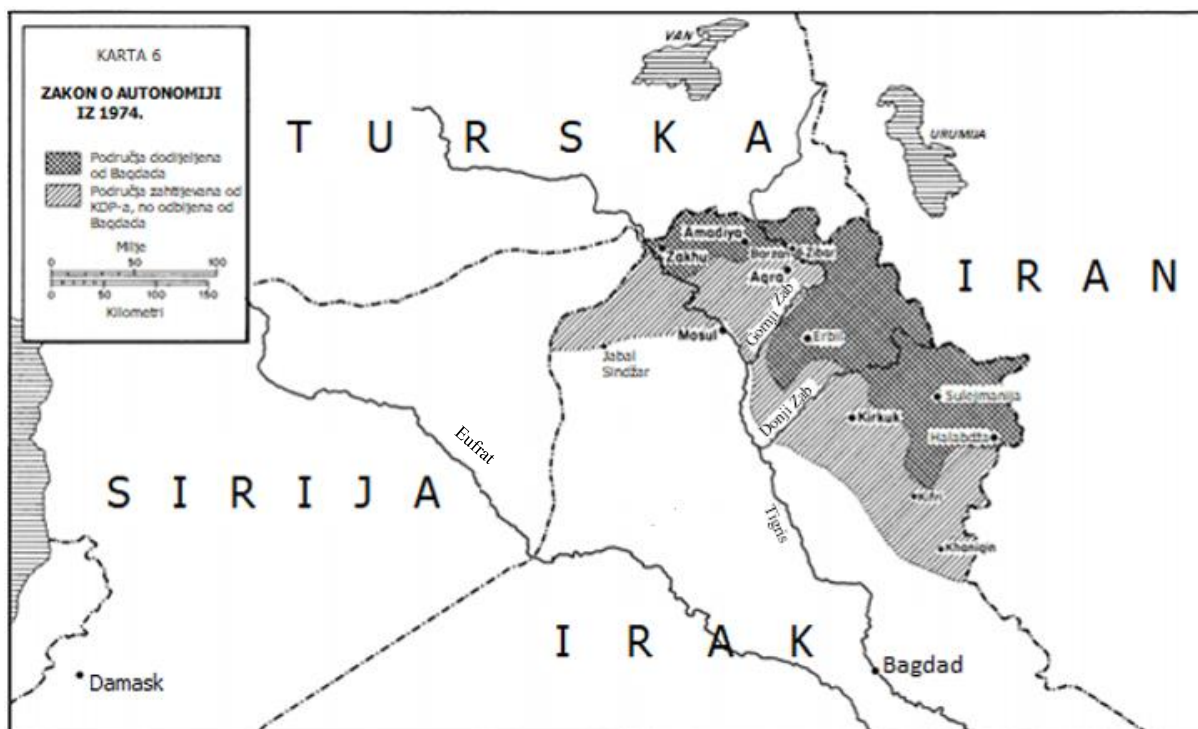
Tako je uslijedio krvavi rat (1974. - 1975.) oko spornih teritorija, u kojem su Kurde pomagali SAD i Iran²⁶. Iako su Kurdi na početku rata postizali određene uspjehe, rješavanjem iračko-iranskog graničnog spora Alžirskim ugovorom iz 1975. god., Iran prestaje vojno i materijalno podupirati Kurde koji su od tada uglavnom prepušteni sami sebi. Ovakve su okolnosti dale "vjetar u leđa" iračkim vojnim snagama, koje su vrlo brzo okupirale irački Kurdistan i protjerale Barzanija koji je preminuo u progonstvu. Okupaciju je popratilo izbjeglištvo 200 000 Kurda u Iran, ciljano uništavanje 1500 kurdskih sela, čije je stanovništvo prisilno smješteno u izbjegličke kampove i naselja pod kontrolom iračke vlade (Yildiz, 2007). Vojnim su akcijama Kurdi istjerani s iračkih graničnih područja s Iranom, Turskom i Sirijom te područja Kirkuka, prilikom čega su mnogi prisilno deportirani na jug zemlje daleko od kompaktnog kurdskog etničkog prostora, slično onomu što je turska vlada činila u tridesetima. Političko vodstvo nad razorenom autonomnom regijom preuzeo je sin Mustafe Barzanija - Massoud Barzani, koji će se za prvenstvo u kurdske politici morati ubuduće boriti s novoosnovanom PUK²⁷.

---

²⁵ O tim bi se pitanjima odlučivalo u Zakonodavnom i Izvršnom vijeću.

²⁶ Iran je s Irakom već dugo imao zategnute odnose zbog pitanja oko njihove zajedničke granice na rijeci Šat al-Arab.

²⁷ Domovinska unija Kurdistanu (PUK) je osnovana 1975. god. u Damasku, ali je vrlo brzo počela djelovati i na području iračkog Kurdistanu, gdje je počela preuzimati bivše simpatizere KDP-a.

Sl. 9. Autonomna regija Kurdistan određena Zakonom o autonomiji iz 1974. godine

Izvor: Uredio autor prema McDowall (2002)

11.3. Iračko-iranski rat i anfalski masakr

Položaj iračkih Kurda u već spomenutom iračko-iranskom ratu (poglavlje 10.2.), bio je katastrofalno loš. Otkako je novi irački predsjednik Saddam Hussein raskinuo Alžirski ugovor i pokrenuo napad na Iran s ciljem okupacije Khuzistana²⁸ i prekida Homeinijeve potpore pobunjenim Kurdima i šijitskim Arapima, Kurdi su se našli u središtu zaraćenih strana, koje su ih iskorištavale za postizanje vlastitih ciljeva (Dahlman, 2002). Zaokupljenost Saddamove vojske vojnim operacijama na jugu zemlje omogućila je povratak kurdskih izbjeglica iz Irana i obnovu KDP-ovog kadra. Određena neslaganja i podjela iračkih Kurda na pristaše KDP-a i PUK-a²⁹ nije ih spriječila u postizanju dogovora oko zajedničke suradnje u ratu. Zanimljivo kako je Kurde podržavao čak i sirijski baasistički režim koji je održavao dobar odnos s Iranom, a u Saddamu vidio suparnika. Kako PUK-ovi pregovori sa Saddamom nikako nisu uspijevali "uroditi plodom", irački su Kurdi 1987. god. formirali zajedničku političku platformu -

²⁸ Iranska pokrajina većinski naseljena Arapima i bogata naftom.

²⁹ Teritorijalna podjela podrške kurdskim političkim strankama uglavnom je pratila i lingvističko-teritorijalnu podjelu; PUK (govornici sorani dijalekta u južnom dijelu Iračkog Kurdistanu) i KDP (govornici bahdinani dijalekta na sjeveru Iračkog Kurdistanu).

Kurdistansku frontu, koja je okupila čak i neke nekurdске proturežimske političke stranke (McDowall, 2004).

Ohrabren slabljenjem i povlačenjem iranskih snaga početkom 1988. god., Saddam se odlučio na potez koji će uzrokovati najveću tragediju Kurda u njihovoj modernoj povijesti. Naime, riječ je o osam protukurdskih vojnih kampanja zvanih „Anfal“, vođenih od strane tadašnjeg iračkog ministra obrane, Ali Hassana al-Majida, koje su provedene između veljače i kolovoza 1988. god. i u kojima je, između ostalog, korišteno i kemijsko oružje. Svijet je ostao šokiran izvještajima o iračkom napadu bojnim plinom u kurdskom gradu Halabdži, u kojemu je u jednom danu ubijeno oko 5000 civila (McDowall, 2004), odnosno i mnogo više, ukoliko se u obzir uzmu tisuće ljudi koji su umrli od posljedica trovanja godinama kasnije. McDowall (2004) procjenjuje kako je u anfalskim operacijama sveukupno ubijeno između 150 i 200 tisuća ljudi. Prema Kellyju (2007), oko milijun i pol ljudi je tijekom i netom nakon vojnih operacija raseljeno, 60 tisuća izbjeglo u Tursku, a čak 150 tisuća u Iran. Većina se izbjeglica nije vraćala svojim razorenim domovima sve do završetka Zaljevskog rata 1991. god., a brojni su iz Turske, koja se bojala jačanja kurdske nacionalizma na svom teritoriju, prebačeni u zapadne zemlje, gdje su dobili azil (Dahlman, 2002). Članovi oporbenih političkih stranaka, uključujući one kurdske, komunističke i islamističke, završili su u progonstvu u Siriji.

Nakon što je odlukom iračkog Prvostupanijskog suda 2006. god. Saddam Hussein osuđen za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti³⁰, ratne se operacije iz 1988. god. u međunarodnom diskursu počinju sve češće nazivati Anfalskim genocidom³¹. Iako diljem iračkog Kurdistanu postoji veći broj spomenika posvećenima žrtvama Halabdže i anfalskom masakru, kompleks-spomenik *Halabdža i Muzej mira*³² (sl. 10) predstavlja glavnu građevinu tog tipa, koja će svojim eksponatima iračke Kurde zauvijek podsjećati na tragediju koja ih je zadesila.

---

³⁰ Osuđen je na smrtnu kaznu vješanjem.

³¹ Norveška, Švedska, Ujedinjeno Kraljestvo i Južna Koreja anfalsku kampanju su priznali genocidom.

³² Nalazi se u gradu Halabdži.

Sl. 10. Stalni eksponat žrtava Halabdže u Muzeju mira

Izvor: Krajeski (2014)

11.4. Od aneksije Kuvajta do pada Saddamovog režima

Saddamove ratne operacije nisu stale s Iranom i Kurdima. Tako on u kolovozu 1990. god. napada i anektira Kuvajt, malu susjednu državu bogatu naftom, nad kojom Irak već dugo izražava povijesno pravo. Ovakav je postupak razljutio međunarodnu zajednicu koja je odlučila stati na kraj Saddamovim imperijalnim poduhvatima. Tako je formirana protuirračka koalicija predvođena SAD-om, koja je već početkom sljedeće godine započela ratne operacije koje će u svjetskog povijesti ostati poznate pod imenom Prvi zaljevski rat (Calvocoressi, 2003). Koalicija je ojačala i Saddamovu političku opoziciju kako bi što prije natjerala iračke snage na povlačenje iz Kuvajta. Kako je iračka vojska već do kraja veljače 1991. god. poražena i protjerana iz Kuvajta, u Iraku je nastao val pobuna protiv Saddamovog režima, koji se tada činio nesposobnim s obzirom na poraz u Zaljevskom ratu. Pobune, ohrabrene govorima američkog predsjednika Georga H. W. Busha, odjeknule su među šijitskim Arapima na jugu države, Kurdima na sjeveru, te ostalim disidentima diljem zemlje.

Nakon gušenja pobune na jugu države, u kojima su demolirani šijitski gradovi i ubijeno oko 300 000 šijitskih Arapa, iračka se vojska obrušila na sjever zemlje, gdje je zatočeno oko

100 000 pobunjenika, od kojih su mnogi momentalno smaknuti (Yildiz, 2007). Procjene kažu da je u gušenju pobuna na kurdskim teritorijima stradalo više od 20 000 ljudi. Gotovo pola milijuna kurdskih izbjeglica našlo se ispred turske granice, strahujući od naleta iračke vojske, dok je u Iran pobjeglo oko milijun i pol ljudi. Mnoge su izbjeglice preminule od hladnoće i nedostatka pristupa hrani i pitkoj vodi ili ubijene popratnim bombardiranjem iračke vojske. Turska je odbila propustiti kurdske izbjeglice zbog golemih problema koje je imala s PKK-om, te je strahovala kako bi ovaj izbjeglički val još dodatno ugrozio nestabilnu regiju jugoistoka Turske (Dahlman, 2002).

Novonastalu humanitarnu katastrofu pokušalo je riješiti Vijeće Ujedinjenih naroda (UN), tako što je Rezolucijom 688 osiguralo siguran pristup međunarodnim humanitarnim organizacijama, te zonu sigurnog utočišta oko Dohuka na sjeveru Iraka³³. Uslijedila je i zabrana leta iračkih vojnih zrakoplova sjeverno od paralele 36° N, kao i zabrana ulaska iračke vojske u kurdske provincije (Feletar, 1996). Navedene su mjere ipak natjerale Saddama na određene ustupke. Nakon velikog natezanja između predstavnika vodećih kurdskih stranaka - Massauda Barzanija (KDP) i Jalala Talabanija (PUK) s jedne strane, i iračkih vlasti s druge, u listopadu 1991. god. napokon je postignut dogovor oko stvaranja autonomne regije Kurdistan, koja će nastaviti djelovati praktički neovisno o Bagdadu. Ona je obuhvatila tri kurdske provincije - Dohuk, Erbil i Sulejmaniju. Zapravo, riječ je o prostoru predviđenom Zakonom iz 1974. god. (sl. 9).

Godine 1992. provedeni su prvi slobodni izbori i formirana je Kurdistanska regionalna vlada (KRG). Na izborima je uočena jasna podjela autonomne regije na dva dijela: sjever (Dohuk i Erbil), te jug (Sulejmanija), prilikom čega je onaj prvi većinski glasao za KDP, a onaj drugi za PUK. Iako je u teoriji vlada cjelovita, u praksi su formirane paralelne strukture vlasti u kojima KDP vrši kontrolu nad Dohukom i Erbilom, a PUK nad Sulejmanijom (Dahlman, 2002). Na isti način je bila podijeljena i sama pešmerga.

Zbog neprestanih neslaganja i sukoba dominantnih političkih stranaka oko podjele vlasti, 1994. god. dolazi do izbijanja građanskog rata. Ovo nikako nije pridonosilo stabilnosti netom ratom razrušene regije, koja je patila i zbog ekonomskih sankcija iz Bagdada³⁴. Kako je PUK uspio dobiti podršku iz Irana, KDP se za pomoć obratio iračkim vlastima. Tako je KDP-ova pešmerga uz pomoć iračkih vlasti uspjela izbaciti PUK-ove trupe iz Erbila i Sulejmanije. Feletar (1999) navodi kako je u ovoj akciji združenih KDP-ovih i iračkih snaga u Iran pobjeglo

---

³³ Tu su zonu čuvale zračne i kopnene vojne jedinice SAD-a, Ujedinjenog Kraljevstva i Francuske, u skladu s odredbama rezolucije 688.

³⁴ Neprijateljski nastrojena iračka vlada je autonomnoj regiji uvela embargo na uvoz hrane.

između 80 000 i 100 000 Kurda. Američke su vojne snage reagirale oštro na ovakvo Saddamovo kršenje dogovora iračkih vlasti, stoga provode zračne udare na iračke vojne snage i infrastrukturu (Feletar, 1999). Navedene KDP-ove mjere su razljutile PKK, koji se naknadno uključuje u rat na strani PUK-a. Na ovo je lančano reagirala čak i Turska koja je poslala vojne snage u autonomnu regiju s ciljem povlačenja PKK-ovih snaga. Ovaj je opći "kaos" službeno završio Barzanijevim i Talabanijevim potpisivanjem mirovnog sporazuma u Washingtonu 1998. god., iako će KGP *de facto* nastaviti biti razlomljen na dvije vlade sve do 2006. god. (Dahlman, 2002). Saddamova tiranija srušena je u svega nekoliko tjedana od strane koalicijskih snaga predvođenih SAD-om 2003. god.³⁵. Irački su Kurdi podržali koalicijske napore te u napadu sa sjevera okupirali Mosul i Kirkuk, koji će zadržati status spornih područja sve do danas.

11.5. Kurdistanska regionalna vlada i državotvorne aspiracije

Nakon svrgavanja Saddama vlast je prepuštena privremenoj vladi uspostavljenoj do iračkih parlamentarnih izbora 2005. god., nakon kojih, naredne godine, na mjesto premijera države dolazi šijitski političar Nuri al-Maliki, a za predsjednika države biva postavljen Talabani. Massoud Barzani je 2005. god. od strane KRG-a odabran za predsjednika iste³⁶ (Gunter, 2018). Novim je Ustavom iz 2005. god. Irak definiran kao federativna i suverena država, te je priznat legitimitet KRG-a nad autonomnom regijom Kurdistanu kao federalnom jedinicom³⁷. Ustavom joj je omogućeno čak i postojanje vlastite vojske, čime je pešmergi legitimiziran status, a iračkoj je vojsci zabranjen ulazak na teritorije pod vlašću KRG-a (Kasapović, 2016). Definirana su i tzv. sporna područja etnički miješanog stanovništva; pokrajine Niniva i Kirkuk, te dijelovi pokrajina Dijale i Salah ad Din-a (sl. 11). U njima je Ustavom predviđena provedba referenduma oko njihovoj pripajanja autonomnoj regiji Kurdistan u roku od dvije godine od donošenja istog, što nikad nije ostvareno, a sama su područja ostala poprište stalnih napetosti i odmjeravanja snaga.

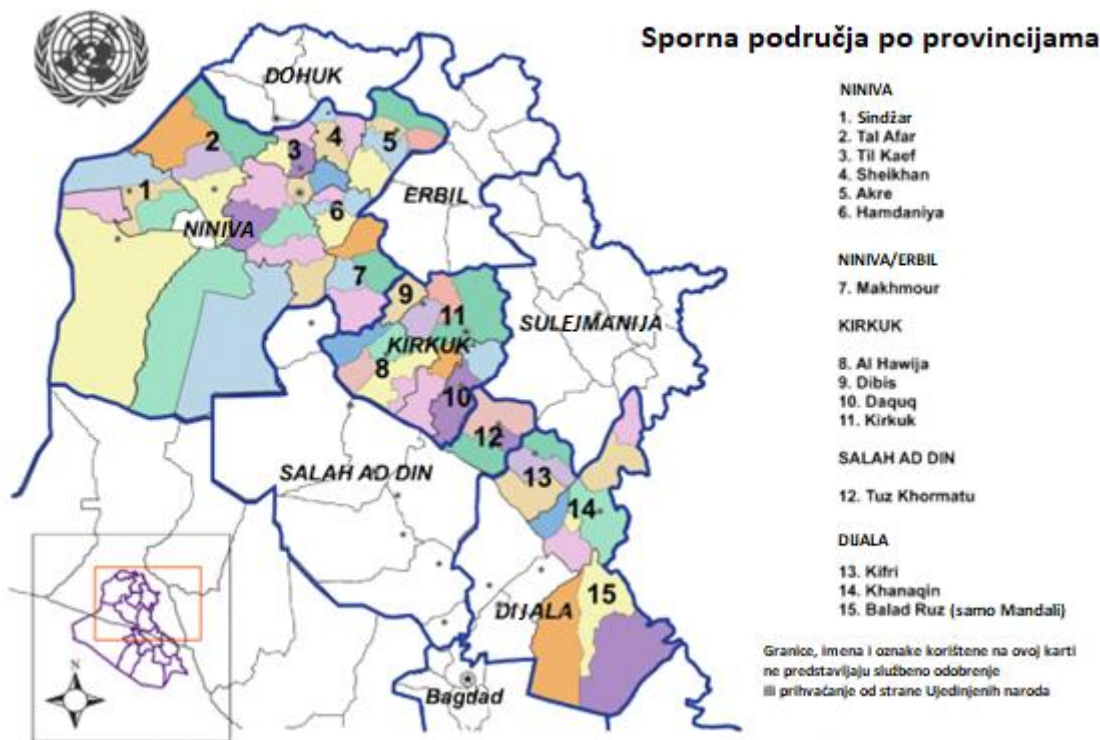
---

³⁵ Drugi zaljevski rat (2003. - 2011. god.)

³⁶ Reizabran 2009. god. parlamentarnim izborima

³⁷ Ustavom je određeno kako autonomna regija Kurdistan obuhvaća tri pokrajine: Dohuk, Erbil i Sulejmaniju, a od 2017. god. dodana je i četvrta – Halabdža.

Sl. 11. Sporna područja Iraka definirana Ustavom iz 2005. godine

Izvor: Uredio autor prema Wing (2011)

Kurdska će se politička transformacija nastaviti odvijati u okruženju stalnih sukoba netom srušenog režima. Naime, u eliminaciji snažnog državnog represivnog aparata došlo je do produblivanja starih i stvaranja novih sukoba između sunita i šijita, koji će rezultirati sveopćim ratom između različitih militantnih skupina. Održavanje poretka u Iraku pomagati će koalicijske snage, sve do konačnog povlačenja američkih vojnih trupa iz zemlje 2011. god. Kasapović (2016) navodi kako je u Drugom zaljevskom ratu poginulo između 155 tisuća i 175 tisuća ljudi, što ga stavlja na listu najtežih oružanih sukoba na Bliskom istoku nakon Drugog svjetskog rata. Kako bi se osigurao nastavak "krvave stvarnosti" Iraka, nakon američkog povlačenja iz države konsolidirat će se džihadističke grupacije, koje će u okviru Islamske države u 2014. god. zauzeti četvrtinu Iraka (Kasapović, 2016). Kurdi će u ovakvoj brutalnoj stvarnosti biti razlomljeni između vojne obrane s jedne strane, te demokratizacije i državotvornih aspiracija s druge.

Godinu 2011. obilježile su nasilne demonstracije u Sulejmaniji izazvane lošim stanjem u autonomnoj regiji, a koje su ukazivale na lošu vladavinu KRG-a i optužbe za korupciju, nepotizam i sveprisutno siromaštvo. Intelektualci i novinari upozorili su na kršenje prava na slobodu govora i slobodu štampe. U protestima je naglašavano kako su obitelji Barzani i Talabani pretvorile Kurdistan u "osobno vlasništvo". Promjene u političkom diskursu

dovest će do stvaranja novog konkurenta među kurdskim političkim strankama - stranke Gorran, koja je na parlamentarnim izborima 2013. god. "istisnula" PUK s drugog mjesta³⁸ (Gunter, 2018). Politička previranja i paniku među iračkim Kurdima zaoštrila su nadiranja džihadista IS-a koji već sljedeće godine zauzimaju Mosul, te napadaju Sindžar, gdje vrše zločine nad kurdskim Jezidima. Dok je iračka vojska bila zaokupljena vojnim akcijama usmjerenima na Mosul, KRG-ove su vojne snage uspjele okupirati Kirkuk i još neka sporna područja. Kako su borci IS-a zatim stigli nadomak Erbila, preostale američke zračne snage pomogle su pešmergi spriječiti daljnja napredovanja džihadista. Napredovanja IS-a u spornim područjima bila su olakšana uzimajući u obzir nejedinstven nastup iračkih i kurdskih trupa. KRG se tako 2015. god. suočila s velikom političkom nestabilnošću³⁹, ekonomskom krizom⁴⁰ i najezdom izbjeglica iz područja koja su završila pod kontrolom IS-a (Gunter, 2018).

Massoud Barzani je iskoristio nered u državi za provođenje referenduma u svrhu odcjepljenja autonomne regije Kurdistan od Iraka (sl. 12). Na referendumu 2017. god. je čak 93 % glasova bilo afirmativnog tipa (Gunter, 2018). Mnogi zamjeraju Barzaniju da je to učinio kako bi ojačao vlastitu političku poziciju, odnosno popularnost, znajući da je postupak odcjepljenja u aktualnim uvjetima nemoguć. Kako god bilo, UN, sve veće svjetske kao i sve regionalne sile (osim Izraela), suprotstavile su se odcjepljenju iz višestrukih razloga, navodeći važnost poštivanja ustava i suvereniteta postojećih država i opasnost od izbijanja novog rata⁴¹. Turska je u slučaju odcjepljenja zaprijetila čitavim nizom ekonomskih sankcija, dok je Iran zaprijetio zatvaranjem graničnih prijelaza, zabranom letova, pa čak i mogućom vojnom intervencijom. Ozbiljnost prijetnji manifestirale su turske, iranske i iračke vojne vježbe uz granice autonomne regije, uoči i tijekom održavanja referenduma. Nakon slamanja snaga IS-a i održanog referenduma, iračke su snage okupirale većinu spornih područja, uključujući naftom bogat Kirkuk (Meter, 2017a). Tako je najsnažnija stranka opozicije KRG-a - Gorran, javno optužila Masuda Barzanija za nepromišljeno i opasno provođenje referenduma i posljedičnu iračku okupaciju većine spornih područja. Zbog svega navedenog tražili su njegovu ostavku s mjesta predsjednika autonomne regije, što se uskoro i ostvarilo. Uslijedilo je otvaranje pregovora KRG-a s federalnom vladom, s ciljem stabilizacije i poboljšanja odnosa između

---

³⁸ KDP nakon izbora 2013. god. i dalje je vodeća stranka.

³⁹ Barzaniju je dva puta produžen mandat po dvije godine (2013. i 2015. god.) pod izgovorom izvanrednog stanja. Provedbom zakona, predsjednički su kabinet 2015. god. trebali preuzeti Gorranovi predstavnici s Yousifom Mohammedom Sadiqijem na čelu, ali je premijer Nechivan Barzani protjerao Gorranove dužnosnike iz KRG-a.

⁴⁰ Ekonomska kriza bila je, između ostalog, uvjetovana obustavom slanja dijela federalnog proračuna garantiranog ustavom iz 2005. god.

⁴¹ Problem je predstavljala i činjenica da je referendum proveden u tzv. spornim (etnički izmiješanim) područjima koja nisu priznata kao dio autonomne regije Kurdistan.

Erbila i Bagdada. Tako je, s obzirom na cjelokupnu situaciju, relevantnost referenduma praktički reducirana na razinu ankete (Gunter, 2018).

Sl. 12. Javno okupljanje iračkih Kurda u Erbilu uoči referenduma 2017. godine

Izvor: Evans (2019)

Autonomna regija Kurdistan danas ima brojna obilježja državnosti: predsjednika, premijera, parlament, službenu zastavu, himnu, vojsku, međunarodne zračne luke, sveučilišta na kojima se predaje na kurdskom, pa čak i pečate kojima se otiskuju putovnice posjetitelja (Gunter, 2018). Praktički jedina poveznica između Erbila i Bagdada, ispostava 17 % federalnog budžeta KRG-u⁴², propala je 2015. god. radi međusobnih prepirki oko izvoza nafte⁴³ (Gunter, 2018).

Referendum o odcjepljenju jasno je reflektirao stav kurdskog stanovništva i takvi se podaci nikako ne mogu zanemariti. Oprečno kurdskim željama, međunarodna zajednica iskazala je gotovo ujednačeno negativan stav o eventualnom kurdskom odcjepljenju od Iraka, stoga će praktički jedini način za skorim odcjepljenjem biti uporaba sile. Stoga stoji pitanje - isplati li se iračkim Kurdima zbog vlastitih državotvornih ambicija ponovno zaratiti, posljedično snositi čitav spektar sankcija susjednih država, pa možda izgubiti i stečenu autonomiju ukoliko kapituliraju. S današnje točke gledišta, jedini način otvaranja mogućnosti

---

⁴² Definirano iračkim Ustavom iz 2005. god.

⁴³ Bagdad je optužio iračke Kurde kako ilegalno izvoze naftu u Tursku.

odcjepljenja autonomije regija Kurdistan biti će ukoliko na globalnoj i regionalnoj geopolitičkoj sceni dođe do radikalnih i (barem zasada) nezamislivih promjena koje bi potpuno izmijenile odnose moći u bliskoistočnoj regiji (Gunter, 2004).

12. Politički angažman kurdske dijaspor

Do prije svega četrdesetak godina, kurdski politički angažmani oko kurdskog pitanja bili su pretežito lokalnog karaktera, nisu imali značajnu važnost u međunarodnom političkom diskursu, i uglavnom su imali za cilj riješiti status Kurda samo jednog dijela Kurdistan (unutar pripadajuće međunarodno priznate države). Transnacionalizacija kurdskog pitanja relativno je novijeg datuma i čvrsto je vezana uz aktivnosti kurdske dijaspor (prvenstveno u Zapadnoj Europi i SAD-u), koja je nakon izbjeglištva s Bliskog istoka razvila čitavu mrežu kurdskih organizacija i institucija, koje su polemike oko kurdskog pitanja izdigle s lokalne ili nacionalne na transnacionalnu razinu.

Važnost kurdske dijaspor u rješavanju kurdskog pitanja i postavljanja temelja za izgradnju kurdskog nacionalizma može se detektirati još od kraja 19. st., kada se u Kairu (daleko od sultanove cenzure) počinju izdavati prve kurdske novine "Kurdistan"⁴⁴. Zapravo čitavo prošlo stoljeće različite su kurdske novine bile izdavane uglavnom u prognanstvu, zbog cenzure i antikurdske politike vlada bliskoistočnih država (Bruinessen, 2000). Progoni, sukobi, ratovi (pojašnjeni u prethodnim poglavljima), te ekonomska depriviranost koja je kurdskom stanovništvu otežavala život na Bliskom istoku, natjerala ih je na izbjeglištvo ili uobičajenu ekonomsku migraciju u visokorazvijene države Zapada. Tako 60-ih i 70-ih u Europi nastaju prva kurdska studentska i radnička udruženja⁴⁵, koja okupljaju pridošle mase i koja se postepeno počinju baviti kurdskim pitanjem. Zatim je uslijedio val tiskanja kurdskih novina i uvođenja tečajeva kurdskih jezika diljem Europe - važnih instrumenata u izgradnji nacije. Posebno je bila važna i pojava prve kurdske satelitske televizijske postaje MED-TV sredinom 1990-ih, čiji su programi postali popularni, kako u Europi, tako i u matičnim državama Kurda. Tamo su Kurdi mogli gledati emisije na kurmadži ili sorani dijalektu, učiti ih preko televizijskih tečajeva, gledati turske filmove s kurdskim prijevodima, te slušati govore i debate istaknutih kurdskih ličnosti⁴⁶ (Bruinessen, 2000).

---

⁴⁴ Urednici su izdavanje novina kasnije prebacili u Ženevu i London.

⁴⁵ Prvo radničko udruženje zvalo se KOMKAR.

⁴⁶ Jedan od najpobjavljanijih kurdskih političara je bio Ozcalan, koji se telefonom javljao u emisije.

Osamdesetih i devedesetih nastaju najvažnije kurdske organizacije i institucije u inozemstvu - kurdski Instituti⁴⁷, Parlament Kurdistana u prognanstvu i Nacionalni kongres Kurdistana (oba u Bruxellesu). Iako su instituti primarno znanstveno-kulturno orijentirani, oni imaju utjecaja i na brojne političke subjekte, dok potonje dvije institucije uglavnom uključuju kurdsko političko predstavništvo zaduženo za jačanje zapadnog političkog interesa za kurdsko pitanje i lobiranje kod zapadnih medija i vlada te međunarodnih organizacija (poput UN-a). Važan je i rad dviju kurdskih humanitarnih organizacija - Međunarodnog udruženja za ljudska prava u Kurdistanu (u Bonnu), te Kurdskog projekta za ljudskih prava (u Londonu), koje su se pokazale instrumentalnima kroz pritiske na europske institucije za sankcioniranje turske politike prema Kurdima (Bruinessen, 2000).

U inozemstvu su tako Kurdi iz različitih država i različitih kulturnih, klanovskih, vjerskih i lingvističkih obilježja, kroz kurdske medije, organizacije, institucije i pokrete počeli stvarati osjećaj solidarnosti i zajedništva. Zapravo su uspjeli postaviti temelje zajedničkom i jedinstvenom kurdskom identitetu, koji se onda počeo eksportirati natrag u područja heterogenog kurdskog etničkog prostora. Nekoć izražena raznolikost i duboka (posebice klanovska) podijeljenost kurdskog stanovništva zamijenjena je kolektivnom nacionalnom sviješću i zajedničkim naporima oko rješavanja kurdskog pitanja. Kurdsko je pitanje tako postalo važno pitanje europske i američke vanjske politike, a Kurde se počelo nedvosmisleno prepoznavati kao "naciju bez države", a ne kao nekakve migrante iz Turske, Sirije, Iraka i Irana. Kako god bilo, do današnjeg se dana nije uspio konsolidirati niti jedan ozbiljan i konkretan kurdski politički program stvaranja ujedinjenog Kurdistana, koji bi obuhvatio čitav prostor kurdskog etničkog prostora na Bliskom istoku. Razlog tomu je najprije kompleksnost postojećeg sustava država i međunarodnog prava, te (po Kurde) nepovoljnog odnosa moći na Bliskom istoku.

---

⁴⁷ Osnutak kurdskih Instituta: Pariz (1983. god.), Bruxelles (1989. god.), Berlin (1994. god.), Moskva (1996. god.), Washington D.C. (1997. god.), Štokholm (1997. god.).

13. Međunarodna zajednica i kurdsko pitanje

Kurdski je životni prostor kroz povijest, kao što je dijelom već i obrazloženo u prijašnjim poglavljima, bio mjestom sukoba interesa različitih regionalnih i svjetskih sila. Interesi različitih geopolitičkih "igrača" bili su uvelike uvjetovani geopolitičkom, geostrateškom i gospodarskom važnošću prostora Kurdistana (Pavić, 1971). Naime, prema već spomenutoj Mackinderovoj teoriji Heartlanda⁴⁸, kao i naknadno dodanoj teoriji Rimlanda⁴⁹, jasno se može vidjeti kako je kurdski etnički prostor ujedno i mjesto preklapanja interesa velikih svjetskih sila (sl. 13). Ove su teorije postepeno afirmirane, kako su kurdsko područje okupirali važni geopolitički "igrači": pomorske sile Ujedinjeno Kraljevstvo i Francuska nakon Prvog svjetskog rata, te Ujedinjeno Kraljevstvo i Sovjetski Savez (kao kontinentska sila) tijekom Drugog svjetskog rata. Oni su, sukladno vlastitim interesima, organizirali ovaj prostor, crtali granice država, negirali ili podržavali kurdske državotvorne aspiracije i tako diktirali sudbinu kurdskog pitanja.

Ovisnost Kurda o političkim odlukama velikih sila nastavila se i nakon Drugog svjetskog rata, kada na području Bliskog istoka dolazi do ekspanzije sovjetske i američke prisutnosti, koje u skladu sa svojim državnim ideologijama i interesima⁵⁰ podržavaju ili pomažu srušiti različite režime, političke stranke i pokrete. Nakon završetka Hladnog rata⁵¹ i relativno kratke međunarodne hegemonije SAD-a, Bliski će istok nastaviti biti mjestom sukoba interesa velikih svjetskih sila (SAD-a, Rusije, Kine), te konsolidiranih regionalnih sila (Turske, Irana, Saudijske Arabije i Izraela), koje će svojim političkim ili vojnim angažmanom u različitim sukobima i ratovima (Prvi zaljevski rat, Drugi zaljevski rat, građanski rat u Siriji) nastaviti diktirati sudbinu kurdskog pitanja. I Brzezinski (2000) u svojoj knjizi "Velika šahovska ploča" prostor Kurdistana djelomično uvrštava u prostor "euroazijskog Balkana", te u široku "zonu nestabilnosti", predviđa daljnje neprekidne sukobe koji proizlaze iz tamošnjih plemenskih, narodnosnih i religijskih različitosti, te umiješanosti velikih sila zbog tamošnjih bogatih izvora energije (sl. 14). Iz svega navedenog potpuno je jasno kako se vjerojatnost nastanka kurdske države nikako ne može odvojiti od utjecaja međunarodne zajednice, stoga je važno predstaviti

---

⁴⁸ Heartland je masivni kontinentski prostor Euroazije s uvjetima nastanka ogromnog carstva, kojemu za svjetsku dominaciju nije potrebno korištenje obalnog ili prekooceanskog prijevoza.

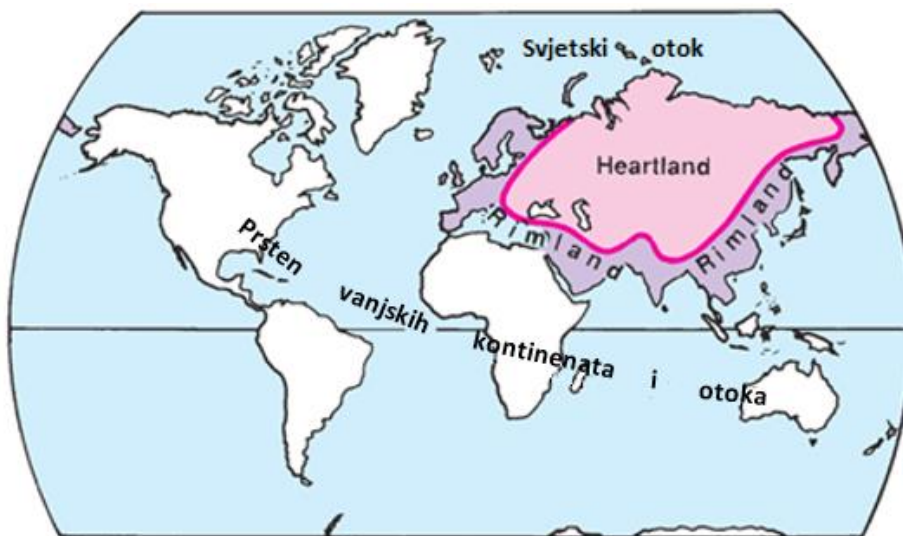
⁴⁹ Rubno područje koju okružuje Heartland; područje sukoba kontinentskih i pomorskih sila.

⁵⁰ Interesi SAD-a često su bili vezani uz resurse bliskoistočnih država, prvenstveno naftu.

⁵¹ Hladni se rat odnosi na nadmetanje SAD-a i SSSR-a te njihovih saveznika u geopolitičkim, gospodarskim i dr. odnosima u razdoblju od kraja Drugog svjetskog rata do raspada SSSR-a (1945. - 1991. god.).

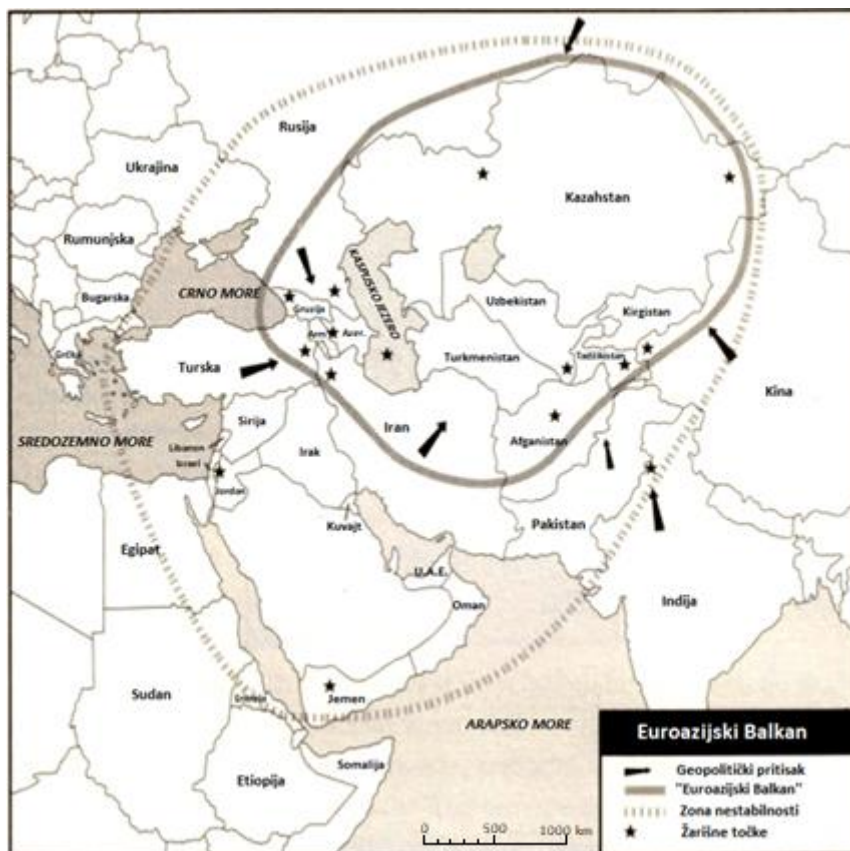

prirodu suvremene politike svjetskih i regionalnih sila prema kurdkim državotvornim aspiracijama.

Sl. 13. Prostor Heartlanda i Rimlanda

Izvor: Uredio autor prema Sutori (2017)

Sl. 14. "Euroazijski Balkan" prema knjizi Zbigniewa Brzezinskog "Velika šahovska ploča"

Izvor: Uredio autor prema Brzezinski (2000)

Kao danas najsnažnija i najutjecajnija regionalna sila Bliskog istoka, Turska sagledava kurdsko pitanje iz poprilično subjektivnog aspekta, uzimajući u obzir kako bi stvaranje velike kurdske države rezultiralo gubitkom dijela vlastitog državnog teritorija. Turska averzija prema rješavanju kurdskog pitanja posebno je ojačala djelovanjem PKK-a koji je vlastitim akcijama, među kojima su bili i teroristički napadi, trajno narušio stabilnost tursko-kurdskog političkog dijaloga. Unatoč tomu, Turska danas ima relativno stabilan odnos s autonomnom regijom Kurdistanu u Iraku, čemu kumuje činjenica kako je tamo najjača stranka KDP, koja također ima zategnute odnose s PKK-om. Turske investicije uvelike utječu na razvoj industrije i infrastrukture u autonomnoj regiji, dok irački Kurdi opskrbljuju Tursku vlastitim energetske resursima. Povezanost iračkih Kurda s Turskom razvila se do te mjere da je Turska danas najveći KRG-ov trgovinski partner (Cagaptay, 2017).

S druge strane, odnos sa sirijskim Kurdima izuzetno je loš iz razloga što tim područjem operira PYD, koji je zapravo sirijski ogranak PKK, stoga ga Turska smatra terorističkom organizacijom. Dapače, Turska je u Siriji provela čak tri vojne operacije kako bi spriječila daljnje teritorijalno napredovanje sirijskih Kurda te uspostavila kontrolu nad njima. U medijima je još 2016. god. odjeknula prijeteća Erdoganova poruka: "Cijelom svijetu i međunarodnoj zajednici želim poručiti da trebaju znati kako nikada nećemo dopustiti stvaranje nove države na našoj južnoj granici na sjeveru Sirije. Takvo stanje spriječit ćemo po svaku cijenu" (Stefanov, 2016). Iako se Turska službeno protivi odcjepljenju autonomne regije Kurdistanu od Iraka⁵², Gunter (2018.) smatra kako bi Turska bila voljna prihvatiti takav potez iračkih Kurda ukoliko bi joj se garantiralo kako KRG neće podržavati kurdski separatizam u Turskoj i Siriji (što je vrlo malo vjerojatno). Kako god bilo, Turska se nikako ne planira odreći dijela vlastitog teritorija u korist stvaranja ujedinjenog Kurdistanu, a na iračkim je Kurdima da nastave suradnju i lobiranje kod turske vlade oko vlastitog državotvornog angažmana.

Iran, kao druga najsnažnija sila regije, očekivano se protivi stvaranju Kurdistanu kako u bliskoistočnoj regiji, tako i unutar vlastitih granica. Nakon referenduma o odcjepljenju, provedenog među iračkim Kurdima 2017. god., i proslave među iranskim Kurdima, Iran je odlučio suptilno pokazati vlastiti stav izvođenjem vojnih vježbi⁵³ na granici s iračkim Kurdistanom. Današnji Iran ima dobre odnose s iračkom vladom i vrlo bi vjerojatno pružio vojnu pomoć u slučaju izbijanja sukoba povodom odcjepljenja. Iran brine i o šijitskoj turkmenskoj zajednici koja živi na području "vječno" spornog Kirkuka, pa je tako čak pružio i pomoć iračkim vojnim snagama (preko snažne šijitske milicije) pri zauzimanju tog grada netom

---

⁵² Erdogan je čak prijetio invazijom i ekonomskim sankcijama KRG-u.

⁵³ Proveli su ih i iračka i turska vojska u vlastitim pograničnim regijama.

nakon održanog referenduma (Meter, 2017a). Suradnja između sirijskih i iračkih Kurda među kojima je fizički skoro pa i nestala granica svakako pobuđuje nemir u iranskim vlastima na čijem bi se teritoriju ovaj poduhvat mogao nastaviti.

Iranski režim neupitno podržava Asadov režim u građanskom ratu u Siriji, posredno preko različitih šijitskih milicija (poput Hezbollaha⁵⁴); razlog iranske involviranosti leži u činjenici da je Sirija dio geopolitičkog "šijitskog polumjeseca", koji se proteže od Irana, preko Iraka i Sirije sve do Libanona, preko kojih Iran ostvaruje velik utjecaj i diktira regionalnu politiku (*Treća povijest: Sirija*, 2015). Iran se posebno plaši saudijske⁵⁵ podrške Kurdima, koja bi uzrokovala ometanje iranskih saveznika - iračkog i sirijskog režima (Abedin, 2017). Suradnja Kurda sa SAD-om, velikim neprijateljem iranskog režima, mogla bi se nastaviti odvijati u smjeru uspostavljanja još veće američke prisutnosti u regiji, a u slučaju odcjepljenja, čak i vojnih baza "na pragu" iranskog teritorija, što će svakako nastaviti izazivati veliko negodovanje i strah iranskih vlasti (Gunter, 2018).

Saudijska Arabija u regiji Bliskog istoka vodi čvrstu proameričku i antiiransku vanjsku politiku. Tako je ona u građanskom ratu u Siriji podržala brojne islamističke frakcije (različite od onih koje je podržala Turska), kako bi potkopala iranskog saveznika - Asada. Tako se može primijetiti čak i značajno saudijsko udaljavanje od turske vanjske politike, iza koje stoji borba za prevlast u sunitskom svijetu⁵⁶, stoga ne čudi kako je Saudijska Arabija bila jedna od najglasnijih država koje su osudile posljednju tursku vojnu okupaciju sjevera Sirije, pozivajući se na međunarodno pravo i sigurnost. Ovu saudijsku protutursku retoriku ne treba povezivati s nekakvim kurdskim simpatijama, nego isključivo u vidu vlastitih geopolitičkih interesa (Meter, 2019c). Saudijska Arabija niti jednom nije pokazala pretjeranu sklonost ka kurdskim državotvornim aspiracijama, uključujući i pitanje "neslavnog" referenduma iračkih Kurda, a jedina hipotetska situacija u kojoj bi Saudijska Arabija mogla podržati Kurde je ako time može naštetiti Iranu, Turskoj ili njima bliskim vladama u regiji.

Iako mala država, Izrael predstavlja jednog od najznačajnijih geopolitičkih "igrača" u bliskoistočnog regiji, dijelom zahvaljujući vlastitoj modernoj vojnoj tehnologiji i snažnoj vojsci koja ima dugu tradiciju ratovanja s arapskim susjedima, a dijelom zbog neraskidivih veza i suradnje sa SAD-om i ostalim zapadnim silama, koje najviše preko Izraela ostvaruju vlastite

---

⁵⁴ Hrv. Božja stranka, šijitska islamistička stranka i militantna organizacija sa sjedištem u Libanonu.

⁵⁵ Saudijska Arabija je glavni regionalni rival Iranu, uglavnom podržavaju onu drugu stranu u sukobima i ratovima na Bliskom istoku. U širem smislu riječ je o nadmetanju za prevlast dviju glavnih frakcija islama - sunitskog i šijitskog islama.

⁵⁶ Službeni su razlozi uglavnom vezani uz pitanje Muslimanskog bratstva, koje Saudijska Arabija smatra terorističkom organizacijom, dok ga Turska podržava.

interese u regiji. Zanimljivo, izraelske su vlasti, institucije i gotovo čitava javnost podržali referendum iračkih Kurda (Marashi, 2017). Nije teško zaključiti kako je izraelska povijest prepuna sukoba s Arapima direktno utjecala na podršku ove zemlje Kurdima. Izraelu bi odgovarala kreacija države Kurda, s kojima već sada ostvaruje kvalitetne odnose u vidu razmjene informacija, resursa i vojne tehnologije, iz više razloga. Osim što bi dobio saveznika u regiji u kojoj ih nema mnogo, Izrael bio dio regionalne negativne pažnje skrenuo sa sebe uzimajući u obzir nepomirljivost Ankare, Bagdada, Teherana i Damaska prema stvaranju kurdske države. Osim toga, "raspadom" susjedne Sirije Izrael bi mogao ostvariti vlastite nacionalne interese - ako nema stabilne i jedinstvene Sirije, nema ni spora oko Golanske visoravni koju svojataju obje strane⁵⁷ (Stefanov, 2018).

Još od 90-ih u američkim se studijama i analizama političkih procesa uglednih institucija i intelektualnih krugova pojavljuju ideje nastanka ujedinjenog Kurdistanu koji bi se trebao protezati preko sirijskih i iračkih, prema nekima čak i turskih teritorija. Prvi takav javni istup dogodio se u Tel Avivu 2006. god. tijekom posjete tadašnje američke državne tajnice Condoleeze Rice, koja govori kako se u "porođajnim mukama" upravo stvara novi Bliski istok, te kako više neće biti povratka na staro (Stefanov, 2017a). Ozbiljnosti ovakvog geopolitičkog diskursa pridonijela je i činjenica kako je iste godine u stručnom listu ratnog zrakoplovstva i kopnene vojske SAD-a, *Armed Forces Journal*, objavljena karta takvih političko-teritorijalnih obilježja⁵⁸. Unatoč tomu, tjedan dana nakon održanog referenduma u autonomnoj regiji Kurdistan u Iraku, SAD je odbacio takav potez Kurda, ostavivši iračke Kurde u dubokom razočaranju. Da bi se ovakav potez SAD-a mogao shvatiti, važno je dublje sagledati geopolitičke odnose u regiji.

Iako su SAD glavni saveznik Kurda, što su dokazale u operacijama od vojnih angažmana u 90-ima, preko rušenja Saddama pa i tijekom građanskog rata u Siriji te sukoba s IS-om, gdje je materijalno i vojno pomagao kurdske vojne akcije i štitio kurdske civile, ova se globalna sila susrela sa neizbježnim sukobima interesa u bliskoistočnoj politici. SAD se nikako ne želi zamjeriti Turskoj, najmoćnijem regionalnom savezniku i NATO članu, koja se oštro protivi kurdskim državotvornim aspiracijama, a u nazad nekoliko godina jasno je pokazala i spremnost na suradnju, pa čak i prelazak u "ruski tabor" ukoliko joj se ne udovolji. SAD se oštro zamjerio turskoj vladi otvoreno pomažući YPG-ovim jedinicama u Siriji, s Erdoganovom porukom

---

⁵⁷ Golanska visoravan okupirana je od strane Izraela još od Šestodnevnog rata 1967., god., te ponovo 1973. god. za Jokimpurskog rata.

⁵⁸ Karta je objavljena u analizi "Blood Borders" umirovljenog američkog obavještajnog časnika Ralpa Petersa.

administraciji tadašnjeg američkog predsjednika Baracka Obame da odluči: " želi li biti na strani Turske ili na strani terorističkih organizacija (Stefanov, 2017b)."

Kako je i aktualni američki predsjednik nastavio štititi, koordinirati i naoružavati YPG-ove snage, Turska se odlučila na radikalnu emancipaciju vlastite vanjske politike i potpuno udaljila od NATO-a. Tako je Ankara započela neovisno o odobrenju NATO-a provoditi vlastite vojne operacije, zajedno s Rusijom orkestrirati mirovne pregovore i kupovati rusku vojnu opremu. Na jaz između SAD-a i Turske je svakako utjecala i činjenica kako SAD odbija izručiti Fethullaha Gulena, turskog političkog disidenta i islamskog propovjednika kojeg Erdogan optužuje za orkestriranje neuspjelog državnog udara 2016. god. (Gunter, 2018). Nakon što je Turska 2019. god. odbila američke prijedloge o zajedničkoj kontroli "sigurnosne zone" sjeverne Sirije, ona je odlučila tu "čast" prepustiti ruskim patrolama čime je izazvala veliki bijes Trumpove administracije koja je odgovorila ekonomskim sankcijama⁵⁹ i daljnjim udaljavanjem Washingtona od Ankare (Meter, 2019d). Sirijski Kurdi svakako stoje u središtu tursko-američkog geopolitičkog "raskola", a o međusobnom odnosu ove dvije države ovisit će i budućnost, kako čitavog NATO saveza, tako i cjelokupne bliskoistočne regije.

Kako se kurdski politički angažman u Siriji uglavnom vezao uz široku autonomiju u poslijeratnoj državi, a ne traženju odcjepljenja, američko ih je vodstvo uglavnom podržavalo u toj namjeri jer se njome ne bi narušila cjelovitost Sirije, a i cjelokupna stabilnost bliskoistočne regije. Suprotno tomu, administracija Donalda Trumpa odbacila je referendum iračkih Kurda i naglasila kako se zalaže za poštivanje iračkog Ustava iz 2005. god., koji nalaže teritorijalnu cjelovitost države, zbog straha od izbijanja novoga rata i novog financijskog opterećenja koje bi nastalo ukoliko bi SAD nastavio podržavati i braniti Kurde, a situacija u kojoj bi rat zahvatio čitavu regiju Bliskog istoka nikako ne bi išla u prilog slobodnom protoku i cijenama nafte te bi mogla izazvati novu globalnu financijsku krizu (Gunter, 2018). Neslavnim povlačenjem američkih vojnika iz sjeverne Sirije, autonomaške su ambicije sirijskih Kurda postale poprilično ugrožene, a prema svemu sudeći SAD ih tamo više ne planira značajno pomagati. Jedini način da Kurdi obnove američku podršku koju su nekoć imali bila bi potpuno nova vanjska politika, možda nekog novog američkog predsjednika koji bi uspio ispregovarati povlačenje tursko-ruske prisutnosti iz sjeverne Sirije, što za sada zvuči kao neostvariva fantazija.

Rusija, kao jedna od najmoćnijih vojnih sila svijeta i najvažnijih geopolitičkih "igrača", itekako predstavlja važan faktor u rješavanju kurdskog pitanja na Bliskom istoku. Ona

---

⁵⁹ Zaustavljanje trgovinskih pregovora s Turskom, povećanje američkih carina na turski čelik za 50 %.

se vojnim angažmanom u Siriji pokazala moćnim i odanim saveznikom Asadovog režima, "izgradila temelje" novih odnosa moći u regiji Bliskog istoka i pokazala kako je došao kraj američkoj geopolitičkoj hegemoniji uspostavljenoj nakon raspada Sovjetskog Saveza. Iz navedenog proizlazi kako je važnost Rusije najizraženija u slučaju sirijskog kurdskog pitanja; ona, zajedno s Iranom, čini glavni geopolitički oslonac Asadovom režimu svojim diplomatskim aktivnostima i vojnim angažmanom, a direktno utječe i na njegovu politiku u državi. Ruski je predsjednik Vladimir Putin još u svibnju 2016. god. naglasio kako njih ne zanima rješavanje kurdskog pitanja, te kako je to stvar kurdskog naroda i vlada onih država u kojima oni žive (Meter, 2016b). Iz ove izjave se može zaključiti kako Rusija prema Kurdima ne izražava nikakav antagonizam, ali im je svakako važniji korektan odnos s postojećim vladama država, posebice sirijskom⁶⁰. Ona je Rusiji posebno važna iz geostrateških razloga; na teritoriju su Sirije, uz blagonaklonost Asadovog režima, izgrađene ruske vojne baze, ona zrakoplovna u Hmejmimu (u priobalnoj regiji Latakija) i pomorska u Tartusu. Ona potonja je od ogromne geostrateške važnosti, uzimajući u obzir kako je jedina ruska pomorsko-vojna baza na Sredozemnom moru općenito (Đukić, 2017). Iz svega navedenog može se zaključiti kako će Rusija davati sve od sebe da održi Asadov režim, kojeg će stavljati u prvi plan u odnosu na ostale zaraćene snage u sirijskom građanskom ratu, uključujući Kurde.

Ruski je utjecaj sve veći i na tursku prisutnost u Siriji. Danas ove dvije, nekoć izrazito neprijateljski nastrojene zemlje, zajednički patroliraju tursko-sirijsku granicu i dogovaraju budućnost Sirije⁶¹. Ovakvu sveprisutnost Rusije svakako u obzir trebaju uzeti i sirijski Kurdi koji će u budućnosti vrlo vjerojatno većinu svojih zahtjeva morati rješavati posredništvom iste. Treba naglasiti kako je Rusija itekako prisutna i u iračkom Kurdistanu, no isključivo ekonomski, a ne vojno kao u Siriji. Ona je najveći investitor u iračkom Kurdistanu, poglavito u sektoru energetike, no nikako ne podržava tamošnji separatizam i daljnju destabilizaciju regije (Meter, 2017b).

Trebalo bi svakako spomenuti i ulogu Kine u bliskoistočnoj regiji, kao najvećeg globalnog gospodarskog i vojnog konkurenta SAD-u. Kineska se prisutnost na Bliskom istoku do sada ostvarivala uglavnom u gospodarskom kontekstu. Regija je pogodno investicijsko tlo za ulazak golemog kineskog kapitala. Posebna važnost Sirije stoji iza investicijskog mega-projekta "Put svile", u kojem bi ona bila dio kineskih trgovačkih putova, stoga je svakako važna

---

⁶⁰ Tome svakako ide u prilog činjenica kako jedino u Moskvi sirijski Kurdi imaju vlastito konzultantsko predstavništvo (Gunter, 2018).

⁶¹ Rusija, Turska i Iran do sada su orkestrirali relativno uspješne krugove pregovora Asadovog režima i pobunjenika u Astani i Sočiju; važnost SAD-a degradirana na ulogu promatrača.

stabilnost i opstojnost iste. Tako Kina održava vrlo bliske odnose sa sirijskom vladom te podržava Asadove i ruske vojne aktivnosti u toj državi. Tome svakako ide u prilog i činjenica kako sirijskoj vojsci najviše oružja dolazi upravo iz Kine, a na odmet nisu ni kineski vojni instruktori koji uvježbavaju sirijske vojnike. Dubini ovog "kumstva" svjedoči i izjava Bašar al-Asada kako će u poslijeratnoj Siriji prednost za investicije dobiti Kina i Rusija (Meter, 2017c). Ako se svemu navedenom doda i bliska suradnja Kine s Iranom, s kojim je već nekoliko puta čak izvodila i zajedničke vojne vježbe, te kineska odbojnost prema separatizmu općenito (zbog problema s Tibetom⁶²), jasno se može uvidjeti kako Kina neće biti sklona kurdskim državotvornim aspiracijama. Kina nema razloga podržavati daljnju destabilizaciju regije i ugrožavati vlastite investicijske potencijale u istoj, okretati leđa bliskom savezniku Asadu i podržavati dosadašnje američke saveznike Kurde.

Svakako bi valjalo spomenuti stav i utjecaj EU-a na rješavanje kurdskog pitanja. Najveća je važnost EU svakako ostvarena u slučaju turskih Kurda, kojima se razina prava i sloboda značajno povećala od turskog stjecanja statusa kandidatkinje za članstvo 1999. god., odnosno početka pristupnih pregovora 2005. god. EU je tako Tursku praktički "natjerao" da provede čitav niz demokratskih reformi, od kojih su neke rezultirale većim slobodama Kurda i njihovog političkog djelovanja (Balci, 2013). Kako god bilo, EU ne podržava separatistički angažman PKK-a, kojeg smatraju terorističkom organizacijom, ali pozdravlja demokratski pristup prokurdske stranke HDP, koja se za kurdska prava bori na civiliziran način.

O ostalim pitanjima europske države uglavnom samostalno odlučuju, pa su tako neke članice EU do sada jasno podržavale i predano naoružavale sirijske Kurde u borbi protiv IS-a, pa i vojno djelovale unutar tzv. antiterorističke koalicije predvođene SAD-om⁶³. Uoči održavanja referenduma o odcjepljenju autonomne regije Kurdistan u Iraku, francuski, njemački i britanski su predstavnici pokušali odgovoriti Barzanija od separatističkih planova, ističući kako za to nije pravo vrijeme (Meter, 2017d). Tako su članice EU odbacile rezultate referenduma, poštujući načela međunarodnog prava i strepeći od novog izbjegličkog vala koji bi ustupio u slučaju vojnog okršaja između iračke vojske i tamošnjih Kurda.

Europskim strahom od izbjegličkog vala nerijetko manipulira i Turska, prijetnjom kako će propustiti "stampedo" izbjeglica ukoliko im se ne udovolji prohtjevima (među kojima je i obustava bilo kakve pomoći turskim i sirijskim Kurdima). Prilikom turske uspostave "sigurnosne zone" u sjevernoj Siriji, Erdogan je odbio svaki pokušaj uplitanja od strane

---

⁶² Tibet anektiran od strane Kine 1951. god., kinesko-tibetanske odnose i dan danas karakterizira nesnošljivost i povremeno podizanje napetosti

⁶³ To su u prvom redu Ujedinjeno Kraljevstvo, Francuska i Njemačka.

francuskog predsjednika Emmanuela Macrona, kojeg je nazvao "prijateljem terorista". Zatim je i Putin odbio njemački prijedlog u razmještanju europskih vojnih skupina (pod egidom UN-a), koje bi patrolirale tom zonom (Meter, 2019e). Iz svega navedenog može se zaključiti kako je EU (a i njegove članice samostalno) u brojnim situacijama pokazao dobru volju i otvorenost u suradnji s Kurdima, ka postizanju njihov višeg stupnja slobode ili zaštite. Unatoč tomu, EU ne planira podržavati remećenje postojećeg sustava država na Bliskom istoku jer bi se time zamjerila Turskoj, a i bila prisiljena prihvatiti i zbrinuti dodatne izbjegličke mase.

U EU danas živi više od milijun Kurda, dobrim dijelom izbjeglica (i njihovih potomaka), iz sukobima razrušenih naselja kurdske etničke prostora. Na njima je da vlastitim aktivizmom i lobiranjem utječu na EU institucije kako bi ojačali svijest o kurdskom pitanju i prikupili saveznike za njegovo rješavanje u budućnosti, posebice u slučaju Turske na koju EU ima značajan utjecaj.

13.1. Međunarodno pravo i kurdsko pitanje

Prilikom angažiranja oko razvoja državnosti nekog područja, državotvorni se "arhitekti" uglavnom pozivaju na pravo na samoodređenje. Ono je jedno od najspornijih načela međunarodnog prava iz razloga što nije jasno definirano, kao ni njegov legitimni akter (nije definiran narod), a nema niti navedene uvjete primjene (Perišić, 2013). Na ovo se načelo najglasnije poziva i Nacionalni kongres Kurdistanu, u vidu postizanja autonomije, federalizacije, konfederalizacije i secesije dijelova Kurdistanu (Gunter, 2018). Analizirajući relevantne međunarodne dokumente⁶⁴ koji narodima garantiraju pravo na samoodređenje, mogu se vrlo lako uočiti njegove daljnje manjkavosti - oprečnosti načelima suverenosti, teritorijalnog integriteta i političke neovisnosti države (Marušić, 2017). Imaju li želje jednog naroda pravo ugroziti teritorijalni integritet postojeće države, pitanje je oko kojega je gotovo nemoguće postići konsenzus.

Kako bi se problem umanjio, u međunarodnom se pravu pojavila podjela prava na samoodređenje na ono unutarnje i ono vanjsko. Unutarnje se samoodređenje odnosi na pravo naroda da slobodno odlučuje o obliku vladavine pod kojim želi živjeti unutar granica već postojeće države, dok vanjsko podrazumijeva pravo naroda da odlučuje o svom statusu u okviru međunarodne zajednice (Perišić, 2013). Mnogi stručnjaci međunarodnog prava ističu kako se

---

⁶⁴ UN-ova Deklaracija o davanju nezavisnosti kolonijama, državama i narodima (1960. god.), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966. god.), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1996. god.), UN-ova deklaracija sedam načela (1970. god.), UN-ova Bečka deklaracija (1993. god.).

unutarnje samoodređenje garantira međunarodnim dokumentima, te kako je ono zapravo već zadovoljeno ukoliko predstavnici nekog naroda slobodno participiraju u predstavničkim tijelima države u kojoj žive, a stanovništvo uživa osobna prava i slobode. Pravo na vanjsko samoodređenje (razvoj državnosti), može se ostvariti jedino ukoliko prema nekom narodu postoji masovna diskriminirajuća praksa i kršenje ljudskih prava ili ako je ta određena narodnosna skupina namjerno isključena iz političkog i ekonomskog života. Kako vanjsko samoodređenje dovodi do "poremećaja" postojećeg svjetskog državnog poretka, a samim time i svjetske stabilnosti i mira, načelo teritorijalne cjelovitosti uglavnom ostvaruje prednosti nad njime i poništava ga (Perišić, 2013).

Ukoliko se ovakve pretpostavke primijene na slučaj autonomne regije Kurdistan u Iraku i "neslavni" referendum o njegovom odcjepljenju proveden 2017. god., ne čudi kako gotovo niti jedna UN-ova članica nije podržala ovakve državotvorne ambicije, a pri tome djelovala u skladu s međunarodnim pravima. Irački Kurdi imaju već ostvareno unutarnje samoodređenje - imaju vlastitu vladu (KGR), kao i predstavnike u federalnoj iračkoj vladi. Iako su kroz povijest bili sustavno diskriminirani, pa čak izloženi i teškim ratnim zločinima (uključujući anfalški masakr), oni danas uživaju jednaka kulturna i politička prava kao i ostali narodi Iraka, pa im pozivi na pravo na vanjsko samoodređenje "ne drže vodu". Treba nadodati kako je sama legalnost referenduma upitna s obzirom na to da je ugroženo načelo međunarodnog prava *uti possidetis*⁶⁵, jer je isti proveden i izvan granica autonomne regije, u spornim područjima (Marušić, 2017). Ovdje je irački ustav, koji predviđa suverenost i teritorijalnu cjelovitost države, ipak nadjačao rezultate referenduma, barem u domeni međunarodnog prava.

U slučaju održavanja referenduma u Rojavi situacija bi bila slična - iz razloga što danas sirijski Kurdi također uživaju jednaka kulturna i politička prava kao i ostatak stanovništva Sirije. Osim toga, granice današnje Rojave nadilaze obuhvat kurdsog etničkog prostora i nepravilno "presijecaju" postojeću administrativnu podjelu Sirije, stoga bi se njihov politički angažman uistinu trebao zadržati na povlačenju u okvire svog etničkog prostora i prikladnim autonomaškim zahtjevima. Turskim i iranskim će Kurdima također, u kontekstu međunarodnog prava, biti preporučeno da svoje ambicije usmjere na jačanje unutarnjeg samoodređenja. Jedini način da se "zaobiđu" ovakve, po Kurde nepoželjne pravne prepreke biti će taj da kreacija ujedinjenog Kurdistan postane dio agende značajnih geopolitičkih igrača, koji bi za ostvarenje

---

⁶⁵ Načelo na temelju kojeg se unutrašnja razgraničenja između administrativnih jedinica priznaju kao državne granice pri stjecanju nezavisnosti - esencijalno načelo u procesu dekolonizacije.

vlastitih interesa bili spremni potpuno otpisati načela suverenosti i teritorijalne cjelovitosti, te ugroziti čitavi bliskoistočni državni poredak.

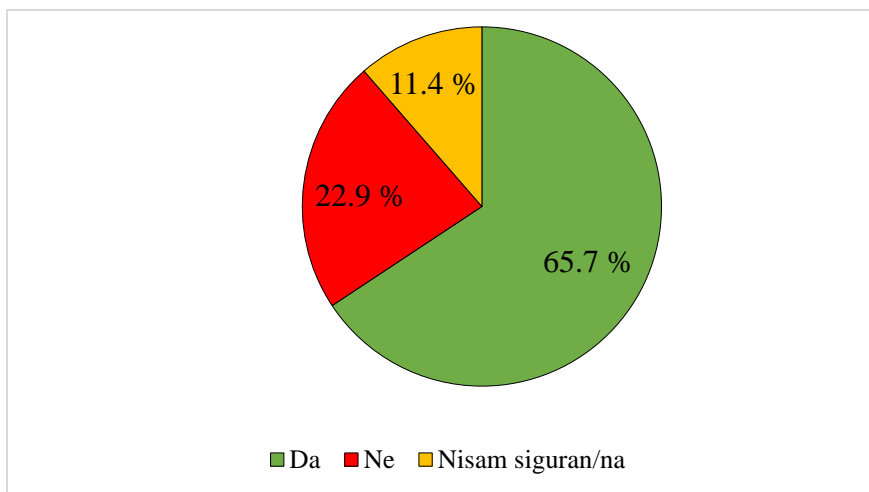
14. Mogućnosti rješavanja kurdsog pitanja

Prethodnom sveobuhvatnom analizom dostupne literature i izvora ostvarena su prva dva cilja istraživanja, koja se odnose na elaboraciju povijesnog i suvremenog konteksta težnji i napora Kurda ka kreiranju vlastite države, te utvrđivanje stava međunarodne zajednice o kurdsom pitanju. Kako je konačni cilj istraživačkog rada procijeniti mogućnosti razvoja državnosti Kurdistanu, valjalo je prethodno anketiranjem ispitati i stavove lokalne populacije autonomne regije Kurdistanu u Iraku o tom pitanju. S obzirom na sva dosadašnja saznanja, pretpostavlja se kako će autonomna regija Kurdistan, s obzirom na snagu tamošnjih političkih aktera i visok stupanj autonomije koju je već postigla, djelovati kao "centripetalna sila" kurdske nacionalne integracije, stoga bi svakako trebalo obratiti pozornost na tamošnja popularna mišljenja. Nakon utvrđivanja stavova iračkih Kurda, uslijedit će usustavljanje i kategoriziranje svih relevantnih spoznaja o mogućnostima razvoja državnosti Kurdistanu. Time će se dobiti sveobuhvatan pregled rezultata autorovog istraživanja.

14. 1. Stav iračkih Kurda o kurdsom pitanju

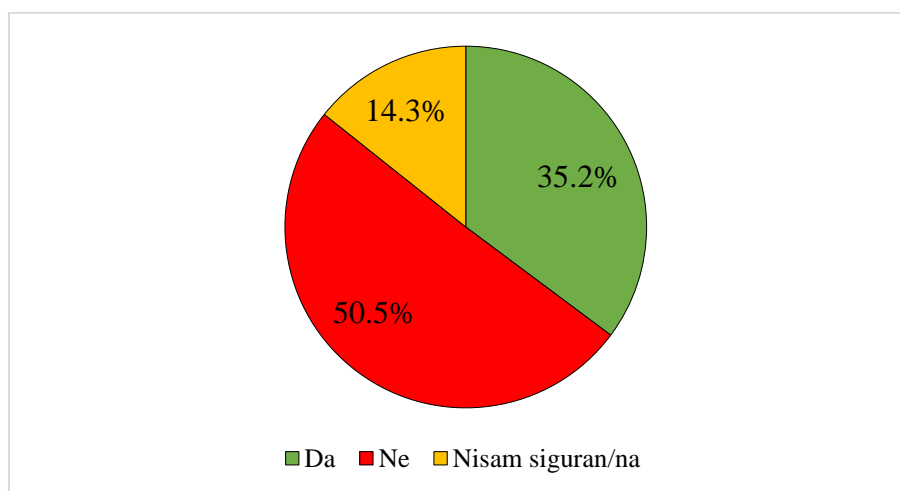
Kao što je već rečeno, za ostvarenje istraživačkog cilja ispitivanja stava lokalne populacije autonomne regije Kurdistanu u Iraku, korištena je istraživačka metoda anketiranja (s 12 relevantnih pitanja). U nastavku su poglavlja prezentirani rezultati anketiranja, grafički organizirani u obliku kružnih dijagrama.

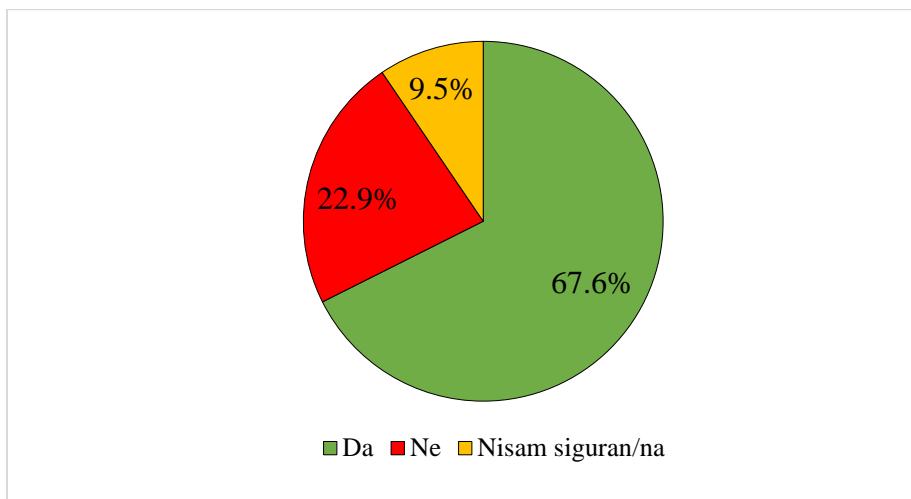
Sl. 15. Stav ispitanika (u %) o odcjepljenju autonomne regije Kurdistan od Iraka
Izvor: vlastito istraživanje (2019)

Prvo pitanje anketnog upitnika glasi: *"Podržavate li odcjepljenje autonomne regije Kurdistan od Iraka?"*. Iz prvog kružnog dijagrama (sl. 15), vidljivo je kako dvije trećine ispitanika podržava takav politički potez, što je ipak nešto manje od očekivanog, dok se više od petine ispitanika protivi istom. Suzdržano je 11,4 % ispitanika.

Sl. 16. Stav ispitanika (u %) o uporabi sile, ukoliko se autonomnoj regiji Kurdistan u Iraku ne dozvoli osamostaljenje demokratskim putem
Izvor: vlastito istraživanje (2019)

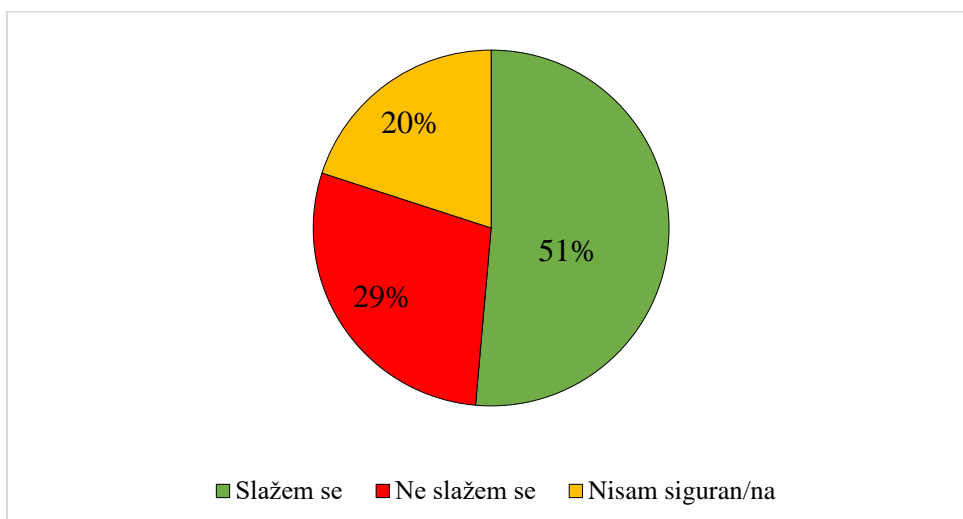
U drugom su pitanju anketnog upitnika ispitanici odgovarali na pitanje: *"Podržavate li uporabu sile ukoliko se autonomnoj regiji Kurdistan (u Iraku) ne dozvoli osamostaljenje demokratskim putem?"*. Iz grafičkog prikaza (sl. 16), vidljivo je kako uporabu sile podržava svega nešto više od trećine ispitanika. Čak više od polovice ispitanika protivi se osamostaljenju nasilnim mjerama, dok je 14,3 % ispitanika ostalo suzdržano.

Sl. 17. Stav ispitanika (u %) o provođenju referenduma u spornim područjima oko njihovog pripajanja autonomnoj regiji Kurdistan u Iraku

Izvor: vlastito istraživanje (2019)

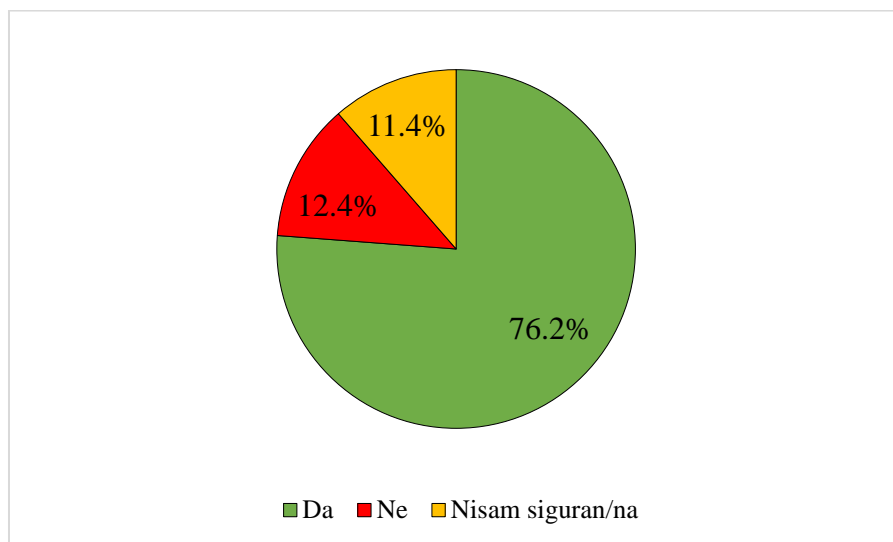
U trećem se anketnom pitanju ispitanike pitalo: *"Podržavate li provođenje referenduma u Ninivi, Kirkuku te dijelovima Dijale i Salah ad Din-a oko njihovog pripajanja autonomnoj regiji Kurdistan?"*. Više od dvije trećine ispitanika podržava provođenje referenduma u spornim područjima u vidu njihova pripojenja autonomnoj regiji Kurdistanu u Iraku (sl. 17). Gotovo četvrtina ispitanika protivi se provođenju istog, dok 9,5 % nije izrazilo konkretno mišljenje.

Sl. 18. Stav ispitanika (u %) o pretpostavci kako bi ostvarenjem državnosti autonomna regija Kurdistan bila ekonomski razvijenija nego kao sastavni dio Iraka

Izvor: vlastito istraživanje (2019)

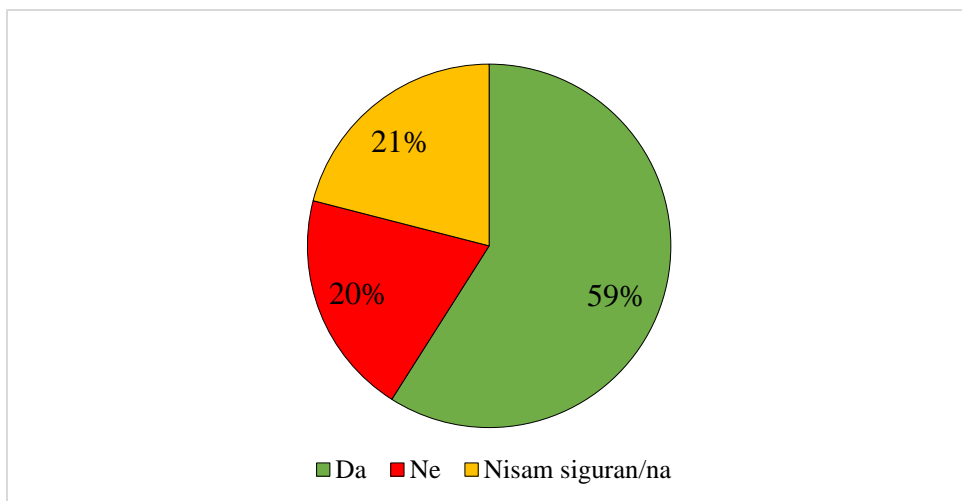
Četvrto pitanje anketnog upitnika glasi: "Smatrate li da bi ostvarenjem državnosti autonomna regija Kurdistan bila ekonomski razvijenija nego kao sastavni dio Iraka?". Analizirajući priloženi dijagram (sl. 18), uočljivo je kako tek nešto više od polovice ispitanika smatra da bi autonomna regija bila ekonomski razvijenija u slučaju postizanja državnosti, dok 29 % ne smatra odcjepljenje ekonomski isplativim, a 20 % ispitanika nije izrazilo konkretno mišljenje.

Sl. 19. Stav ispitanika (u %) o nastanku ujedinjenog Kurdistan

Izvor: vlastito istraživanje (2019)

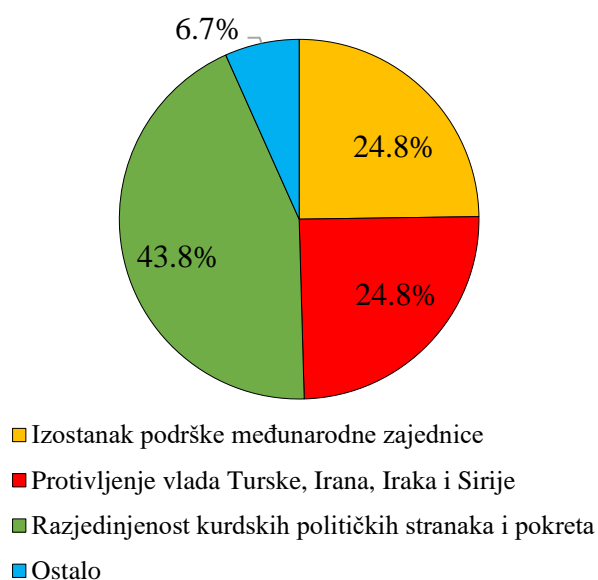
Kružni dijagram (sl. 19) prikazuje odgovore na anketno pitanje: "Podržavate li nastanak Kurdistan kao samostalne države koja bi obuhvaćala teritorije današnjeg Iraka, Irana, Sirije i Turske na kojima Kurdi čine većinu populacije?". Iz odgovora se može uočiti kako čak 76,2 % ispitanika podržava razvoj državnosti ujedinjenog Kurdistan. Svega 12,4 % ispitanika protivi se ovakvim državotvornim ambicijama, dok 11,4 % nije sigurno.

Sl. 20. Stav ispitanika (u %) o pretpostavci kako bi autonomna regija Kurdistan bila ekonomski razvijenija kao sastavni dio ujedinjenog Kurdistana

Izvor: vlastito istraživanje (2019)

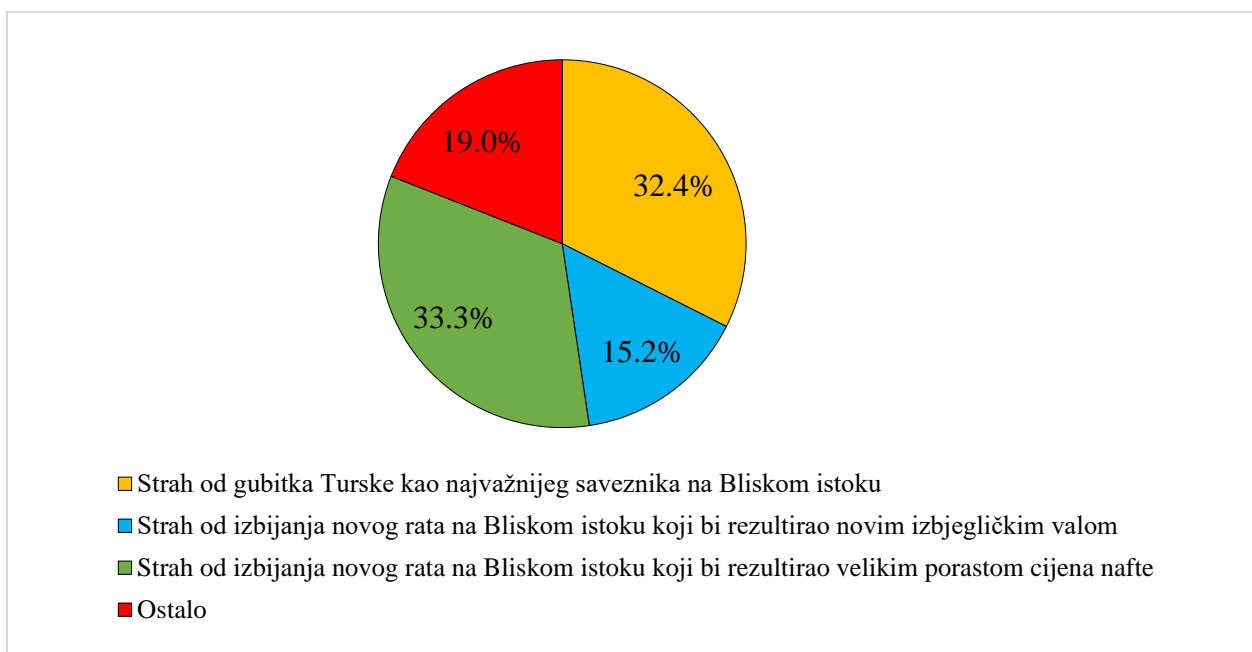
U šestom je pitanju ankete ispitanicima postavljeno pitanje: "Smatrate li kako bi autonomna regija Kurdistan bila ekonomski razvijenija kao sastavni dio Kurdistana?" Promatrajući šesti kružni dijagram (sl. 20), može se uočiti kako 59 % ispitanika smatra kako bi inkorporacija autonomne regije u sastav ujedinjenog Kurdistana bila ekonomski isplativa, dok se 20 % ispitanika ne slaže s takvim mišljenjem. Nešto više od petine ispitanika nije dalo konkretan odgovor na postavljeno pitanje.

Sl. 21. Stav ispitanika (u %) o najvećoj prepreci nastanku ujedinjenog Kurdistana

Izvor: vlastito istraživanje (2019)

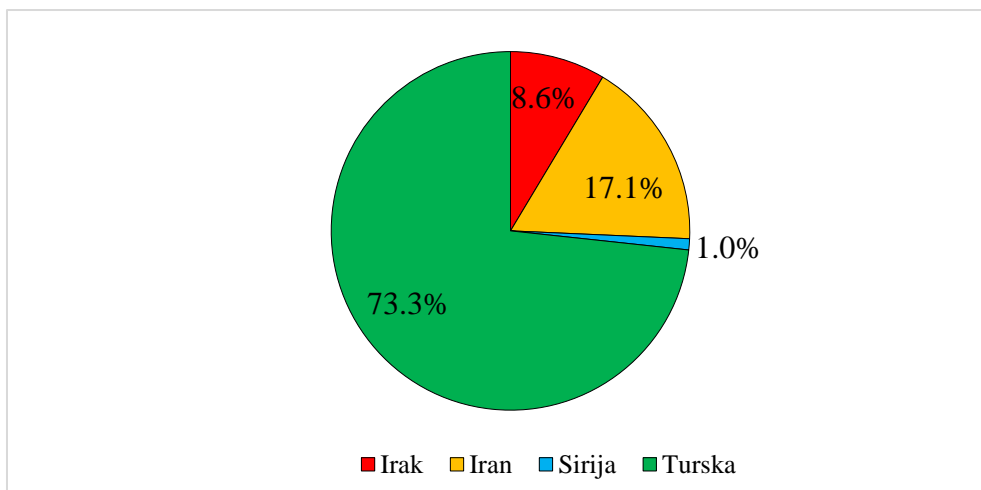
U sedmom pitanju anketnog upitnika ispitanicima je postavljeno pitanje: "Što smatrate najvećom preprekom nastanku Kurdistanu kao samostalne države koja bi obuhvaćala teritorije današnjeg Iraka, Irana, Sirije i Turske na kojima Kurdi čine većinu populacije?". Iz sl. 21. se može vidjeti kako najvećom preprekom nastanku ujedinjenog Kurdistanu čak 43,8 % ispitanika smatra razjedinjenost kurdskih političkih stranaka i pokreta, dok podjednak broj ispitanika (24,8 %) glavnom preprekom smatra izostanak podrške međunarodne zajednice, te protivljenje vlada Turske, Irana, Iraka i Sirije.

Sl. 22. Stav ispitanika (u %) o glavnom razlogu izostanka podrške SAD-a i EU-a odcjepljenju autonomne regije Kurdistan od Iraka

Izvor: vlastito istraživanje (2019)

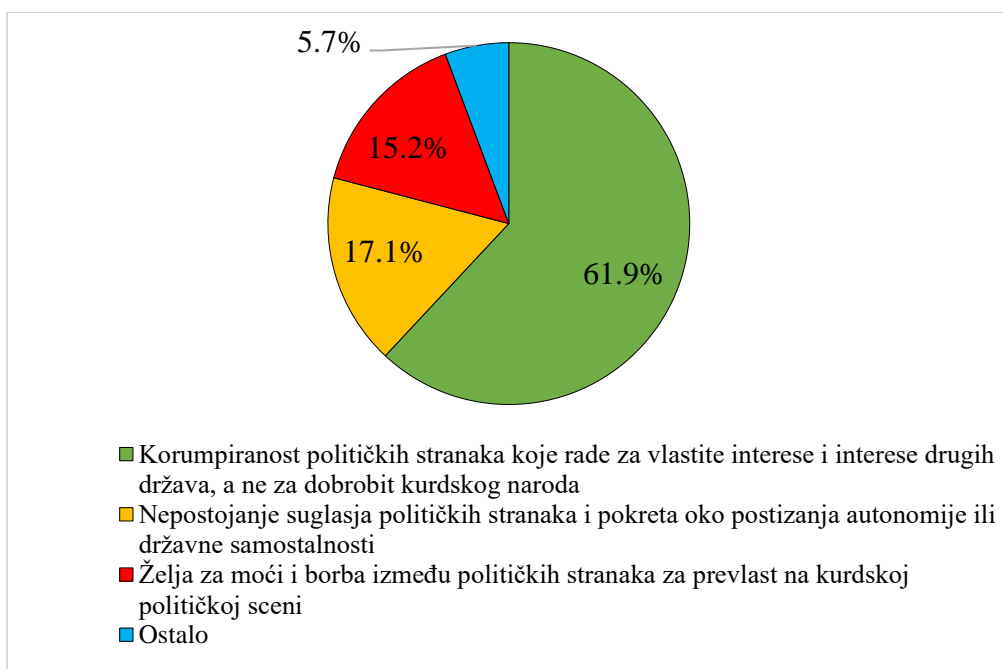
Osmo pitanje anketnog upitnika glasi: "Što vidite kao glavni razlog izostanka podrške EU-a i SAD-a odcjepljenju autonomne regije Kurdistan od Iraka?". Kao što je vidljivo iz priloženog dijagrama (sl. 22), točno trećina ispitanika strah od izbijanja novog rata na Bliskom istoku koji bi rezultirao velikim porastom cijena nafte smatra glavnim razlogom izostanka podrške SAD-a i EU-a, dok gotovo jednak udio ispitanika (32,4 %) kao glavni razlog vidi strah od gubitka Turske kao najvažnijeg saveznika na Bliskom istoku. Važno je istaknuti da čak 15,4 % ispitanika smatra kako je strah od izbijanja novog rata na Bliskom istoku koji bi rezultirao novim izbjegličkim valom glavni razlog nepodržavanju Europske unije i SAD-a.

Sl. 23. Stav ispitanika (u%) o državi koja predstavlja najveću prijetnju rješavanju kurdskog pitanja na Bliskom istoku

Izvor: vlastito istraživanje (2019)

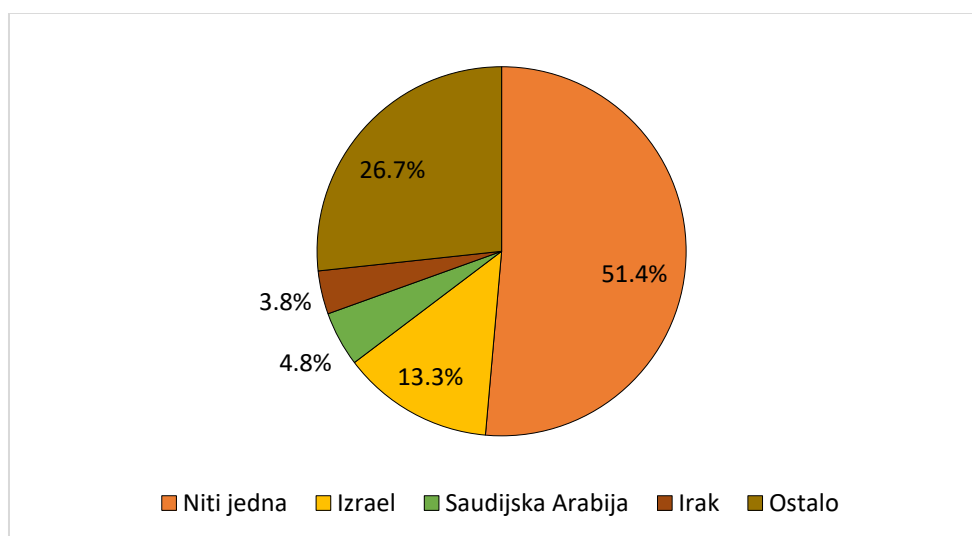
Iz sl. 23. može se vidjeti kako su ispitanici odgovorili na pitanje: "Koja od navedenih država po vama predstavlja najveću prijetnju rješavanju kurdskog pitanja na Bliskom istoku?". Čak ih je 73,3 % odabralo Tursku, što predstavlja poprilično očekivan odgovor, uzimajući u obzir recentna zbivanja na Bliskom istoku. Na drugom je mjestu Iran za kojeg se opredijelilo 17,1 % ispitanika, dok je Irak, odnosno Siriju, odabralo tek njih 8,6, odnosno 1 %.

Sl. 24. Stav ispitanika (u %) o uzrocima razjedinjenosti kurdskih političkih stranaka i pokreta na Bliskom istoku

Izvor: vlastito istraživanje (2019)

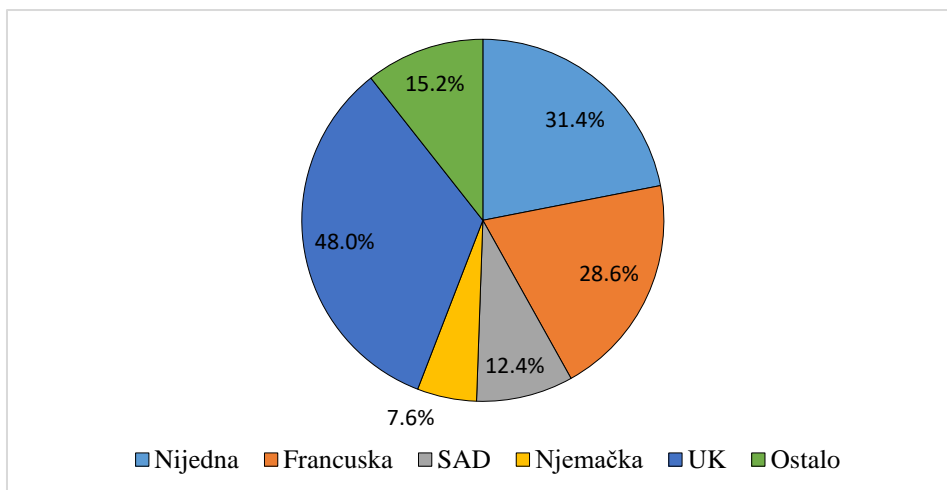
U desetom se pitanju anketnog upitnika ispitanike pitalo: "Što vidite kao glavni uzrok razjedinjenosti kurdskih političkih stranaka i pokreta na Bliskom istoku?". Ponuđena su bila tri najočekivanija odgovora, kao i opcija "ostalo". Iz sl. 24. vidljivo je kako je čak 61,9 % ispitanika odabralo korumpiranost kurdskih političkih stranaka i pokreta kao glavni uzrok njihove razjedinjenosti na Bliskom istoku. Njih 17,1 % smatra kako je glavni uzrok razjedinjenosti istih nepostojanje suglasja oko postizanja autonomije ili državne samostalnosti. Želju za moći i borbu između političkih stranaka za prevlast na kurdskoj političkoj sceni kao razlog odabralo je 15,2 % ispitanika.

Sl. 25. Stav ispitanika (u %) o bliskoistočnim državama koje vide kao potencijalno najpovjerljivijeg saveznika Kurda u rješavanju kurdsog pitanja

Izvor: vlastito istraživanje (2019)

U predzadnjem su pitanju anketnog upitnika ispitanici morali navesti jednu bliskoistočnu državu koju smatraju potencijalno najpovjerljivijim saveznikom Kurda u rješavanju kurdsog pitanja. Kao što je vidljivo iz sl. 25., nešto malo više od polovice ispitanika (51,4 %), ironično je odgovorilo kako niti jednu državu ne vide u toj ulozi. Donekle očekivano, najviše ispitanika koji uistinu jesu naveli neku državu odabrali su Izrael, njih 13,3 %. Njih 4,8 % navelo je Saudijsku Arabiju, dok je Irak navelo tek 3,8 % ispitanika. Preostalih 26,7 % odnosi se na odgovore poput "ne znam", "nisam siguran" ili imena država za koje se opredijelilo tek troje ili manje ispitanika.

Sl. 26. Stav ispitanika (u %) o državama izvan regije Bliskog istoka koje vide kao potencijalno najpovjerljivije saveznike Kurda u rješavanju kurdsog pitanja

Izvor: vlastito istraživanje (2019)

U posljednjem su pitanju anketnog upitnika ispitanici morali navesti jednu državu izvan Bliskog istoka u kojoj vide najveći potencijal za povjerljivu suradnju s Kurdima u vidu rješavanja kurdsog pitanja. Kao što je vidljivo iz sl. 26., najveći je udio ispitanika izrazio mišljenje kako niti jednu državu ne vide u toj ulozi - njih 31,4 %. Čak 28,6 % ispitanih je izdvojilo Francusku kao potencijalno najpovjerljivijeg saveznika Kurda. Ostatak odgovora ispitanika čine redom: SAD (12,4 %), Njemačka (7,6 %), UK (4,8 %). Ostali odgovori (15,2 % ispitanika) podrazumijevaju one poput "ne znam", "nisam siguran/na" ili imena država za koje je glasalo dvoje ili manje ispitanika.

14. 2. Procjena mogućnosti razvoja državnosti Kurdistanu

Pri procjeni mogućnosti razvoja državnosti Kurdistanu korištena je istraživačka metoda SWOT analize, u kojoj su sve relevantne spoznaje o istoimenom predmetu istraživanja razvrstane u četiri kategorije: snage, slabosti, šanse i prijetnje (sl. 27). Prve se dvije kategorije odnose na faktore unutarnje (međukurdske) prirode, a dvije potonje na vanjske (međunarodne). Snage i šanse uključuju pozitivne faktore koji Kurdistanu omogućuju razvoj državnosti, dok se slabosti i prijetnje odnose na one negativne, koje sprječavaju njegovo ostvarenje.

Kao četiri osnovna faktora analize u obzir su uzeti kriteriji za postizanje državnosti, definirani u Montevideu 1993. god. u *Konvenciji o pravima i dužnostima država* (Konvencija iz Montevidea). Oni podrazumijevaju: stalno stanovništvo, definiran teritorij, postojanje vlade,

te sposobnost ulaženja u odnose s drugim državama⁶⁶. Navedeni se kriteriji smatraju najšire prihvaćenim izvorom za definiranje državnosti u međunarodnoj praksi (Salaj, 2017). Ostali (sporedni) faktori korišteni u analizi odabrani su od strane autora, uzimajući u obzir specifičnosti predmeta istraživanja. Analiza je rađena za ujedinjeni Kurdistan, odnosno sve njegove dijelove zajedno, a ne za samo jedan.

	POZITIVNI FAKTORI	NEGATIVNI FAKTORI
UNUTARNJI FAKTORI	ŠNAGE: 1. Postojanje stalnog stanovništva 2. Postojanje distinktivnog zajedničkog kurdskog kulturnog identiteta i solidarnosti 3. Heterogena ekonomska osnovica 4. Podrška iračkih Kurda stvaranju ujedinjenog Kurdistan	SLABOSTI: 1. <u>Nepostojanje jasno definiranog teritorija</u> 2. <u>Nepostojanje zajedničke vlade</u> 3. Nepostojanje zajedničkog kurdskog standardiziranog jezika 4. Razjedinjenost političkih stranaka i pokreta 5. Nepovoljan prometno-geografski položaj (nepostojanje pristupa moru)
VANJSKI FAKTORI	ŠANSE: 1. Politička podrška Izraela 2. Razvoj državnosti Kurdistan kao sastavni dio neslužbene američke vanjske politike "Novi Bliski istok" 3. Utjecaj kurdske dijaspore na politike Zapadnih vlada	PRIJETNJE: 1. Nepovoljan geostrateški položaj (potpuna okruženost neprijateljski nastrojenim državama) 2. Negativan stav međunarodne zajednice 3. Nezadovoljavanje kriterija međunarodnog prava 4. Prijetnje ekonomskim sankcijama 5. Prijetnje ratom

Sl. 27. Mogućnosti razvoja državnosti Kurdistan u realnim i aktualnim uvjetima

Izvor: izradio autor prema vlastitom istraživanju (2019), Paviću (1971), Bruinessenu (2000), Dhalmanu (2002), Perišiću (2013) Marashiu (2017), Marušiću (2017), (Meteru (2017a), Stefanovu (2017a), Gunteru (2018), Maiselu (2018)

⁶⁶ Potonji neće biti uziman u obzir iz razloga što se on više odnosi na posljedicu nego uvjet razvoja državnosti, direktno je ovisan o kriteriju postojanja (zajedničke) legitimne vlade, koja je u slučaju ujedinjenog Kurdistan nepostojeća.

U analiziranom se slučaju (sl. 27), snage odnose na postojanje stalnog stanovništva te distinktivnog zajedničkog kurdskog kulturnog identiteta i solidarnosti, heterogene ekonomske osnove i podrške (76,2 %) iračkih Kurda stvaranju ujedinjenog Kurdistanu. Prvi od navedenih faktora definitivno je najvažniji iz razloga što je jedan od kriterija Konvencije iz Montevidea, stoga predstavlja izuzetno važnu pretpostavku razvoja bilo koje državne tvorevine. Suprotno njima, već na prvu je vidljiva kvantitativna prednost kategorije slabosti, u koju se za početak ubraja nepostojanje jasno definiranog teritorija ujedinjenog Kurdistanu te zajedničke vlade svih dijelova Kurdistanu. Jedino autonomna regija Kurdistan u Iraku zadovoljava oba kriterija - ima vlastitu legitimnu vladu (KRG) i granice definirane iračkim Ustavom iz 2005. god. Ostale slabosti sačinjavaju faktori poput nepostojanja zajedničkog kurdskog standardiziranog jezika, razjedinjenosti političkih stranaka i pokreta, te nepovoljan prometno-geografski položaj, koji uvelike otežavaju nastanak, ali i eventualni opstanak kurdske države. Prva su dva navedena negativna unutarnja faktora posebno važna jer predstavljaju kriterije spomenute Konvencije, pa se njihovim nezadovoljavanjem gotovo unaprijed u aktualnim uvjetima eliminiraju mogućnosti razvoja državnosti Kurdistanu. Razlog tomu je činjenica da je za razvoj državnosti potrebno zadovoljiti sve, a ne samo dio kriterija Konvencije iz Montevidea, stoga bi njihovo rješavanje trebalo biti primarni cilj kurdskih državotvornih "arhitekata".

U kategoriju prilika uvrštena je politička podrška Izraela, razvoj državnosti Kurdistanu kao sastavni dio neslužbene američke vanjske politike "Novi Bliski Istok", te lobiranje brojne kurdske dijaspe i pripadajućih institucija kod zapadnih vlada. One kvantitativno i kvalitativno zaostaju za negativnim vanjskim faktorima poput nepovoljnog geostrateškog položaja (u vidu okruženosti izrazito neprijateljski nastrojenim državama), negativnog stava gotovo cjelokupne međunarodne zajednice (osim već spomenutog Izraela), nezadovoljavanja kriterija međunarodnog prava te sveprisutnih prijetnji ekonomskim sankcijama i ratom. Prilike su za razvoj državnosti Kurdistanu poprilično skromne, ograničene na podršku jedne države te neslužbenu i upitnu vanjsku politiku SAD-a, koji je odbio rezultate referenduma 2017. god., a nedavno čak i "prepustio" Kurde neprijateljskim snagama. Iz navedenog se nepostojanje niti jednog konkretnog i ozbiljnog kurdskog programa nastanka ujedinjenog Kurdistanu čini vrlo logičnim, s obzirom na poprilično ograničene polazne prilike. Faktori navedeni u kategoriji prijetnji poprilično su ozbiljne naravi te im se ne vidi rješenje u realnim i aktualnim uvjetima odnosa moći na Bliskom istoku. Činjenica je kako i unutarnji i vanjski negativni faktori u slučaju razvoja državnosti Kurdistanu dominiraju nad onim pozitivnim, stoga sama analiza nameće zaključak kako su mogućnosti razvoja njegove državnosti u realnim i aktualnim uvjetima krajnje ograničene i nepovoljne.

15. Rasprava

Nakon predstavljanja rezultata istraživanja, iste bi valjalo smisleno protumačiti, povezujući ih sa spoznajama dostupnima u korištenoj literaturi. Za početak, prvo bi se trebalo osvrnuti na rezultate anketnog upitnika. Neočekivano nisku podršku (65,7 %) iračkih Kurda odcjepljenju autonomne regije Kurdistan od Iraka svakako bi trebalo usporediti s rezultatima referenduma iz 2017. god., u kojemu je čak 93 % glasova (Gunter, 2018) bilo afirmativnog tipa. Naime, ovu veliku razliku valjalo bi pripisati čitavom nizu političkih, ekonomskih i sigurnosnih komplikacija problematiziranih od strane Metera (2017), koje su nastale prilikom održavanja prošlog referenduma i "utjerale strah" kurdskim glasačima. Iz navedenog proizlazi mišljenje da su irački Kurdi sve manje spremni žrtvovati vlastitu sigurnost i političko-gospodarsku stabilnost u korist separatističkog angažmana. Tome u prilog ide i činjenica kako je svega 35,2 % ispitanika izrazilo podršku uporabi sile ukoliko se autonomnoj regiji osamostaljenje ne dozvoli demokratskim putem.

Činjenica kako čak 67,6 % ispitanika podržava provođenje referenduma, u spornim područjima, oko njihova pripajanja autonomnoj regiji Kurdistan, u korelaciji je s mišljenjem Guntera (2018), koji je istaknuo kako je nepoštivanje iračkog ustava (koji predviđa provođenje referenduma u spornim područjima), jedan od glavnih izvora nesuglasica između Bagdada i Erbila, te kako bi iračka vlada trebala prvo "početi od sebe" kada se poziva na poštivanje istog.

Tek malo više od polovice ispitanika (51,4 %) smatra kako bi osamostaljenjem autonomna regija Kurdistan bila ekonomski razvijenija nego sastavni dio Iraka. Izgleda da su irački Kurdi svjesni ekonomskih blokada koje bi uslijedile nakon odcjepljenja, posebice od strane Turske, koju je Cagaptay (2017) izdvojio kao glavnog trgovinskog partnera autonomne regije, ali i žustrog neprijatelja njihovih državotvornih ambicija. Ekonomske su probleme samostalnog Kurdistana predvidjeli i Pavić (1971) i Maisel (2018), upravo iz nezaobilaznog problema teritorijalne zatvorenosti (bez pristupa moru), odnosno okruženosti državama koje nisu sklone ekonomski surađivati s novonastalom državnom tvorevinom koja prijete njihovom vlastitom teritorijalnom integritetu. Ipak nešto malo veći udio ispitanika (59 %) smatra kako bi povezivanje autonomne regije s ostatkom Kurdistana bilo ekonomski isplativo. Iz navedenog se može iščitati kako je dio ispitanika svjestan prednosti raznolikosti ekonomske osnovice koju bi imala ujedinjena kurdska država. Nju je posebno istaknuo Maisel (2018), argumentirajući kako je ona ujedno i važna pretpostavka razvoja državnosti.

Nimalo ne čudi kako je čak 76,2 % ispitanika podržalo nastanak ujedinjenog Kurdistana. Ujedinjeni Kurdistan predstavlja "ideal" brojnih kurdskih političkih pokreta (iako

bez ijednog konkretnog političkog programa njegova nastanka), a za veliki dio današnjih Kurda njihov "neostvoreni san". Bruinessen (2000) je popularnost ovog "ideala" objasnio kao svojevrsni otpor brutalnoj represiji regionalnih vlada koje su utjecale na zbližavanje i kooperaciju Kurda iz različitih država, te različitih kulturnih, klanovskih, vjerskih i lingvističkih obilježja. Neprestane su prijetnje i progoni postali "ono zajedničko" naizgled različitim kurdskim skupinama, rezultirali razvojem međusobne solidarnosti, te postavili temelje zajedničkom i jedinstvenom kurdskom nacionalnom identitetu, uokvirenom u ideji ujedinjenog Kurdistanu.

Relativna većina ispitanika, odnosno njih 43,8 % smatra kako je glavna prepreka nastanku ujedinjenog Kurdistanu razjedinjenost kurdskih političkih stranaka i pokreta. Taj je problem kao krucijalan posebno izdvojio i Gunter (2004), ironično navodeći kako su vođe kurdskih političkih pokreta jednako napora uložili u rješavanje kurdsog pitanja, koliko i na međusobne sukobe. Sasvim je logično da se sa kreacijom zajedničke kurdske države ne može niti započeti ukoliko "kreatori" nisu usklađeni u vlastitim namjerama i ciljevima. Gotovo četvrtina ispitanika kao razlog je odabrala protivljenje regionalnih vlada, odnosno izostanak podrške međunarodne zajednice. Potonji je razlog bio očekivan kao češći odabir ispitanika, iz razloga što gotovo svi autori navode neizbježnu važnost međunarodne zajednice u rješavanju bilo kojeg državotvornog (pa tako i kurdsog) pitanja. Perišić (2013) je istaknuo kako je čak i međunarodno pravo često zanemarivo u državotvornim procesima, te kako će neki teritorij dobiti status države jedino ukoliko je to u interesu svjetskih sila.

Zanimljivo je mišljenje ispitanika kako je glavni razlog izostanka podrške SAD-a i EU-a odcjepljenju autonomne regije Kurdistan od Iraka strah od rasta cijena nafte, koji bi uslijedio u slučaju novonastalih sukoba. Točno trećina ispitanika opredijelila se za to objašnjenje, čime je potvrdila mišljenje koje je iznio i Vidušić (2016), ističući kako je danas nafta (odnosno stabilnost njenih protoka i cijena), glavni orijentir svjetskih sila pri donošenju važnih vanjskopolitičkih odluka. Mišljenje kako je podrška izostala zbog straha od gubitka Turske kao glavnog bliskoistočnog saveznika dijeli 32,4 % ispitanika, pri čemu se oni slažu s mišljenjem Vidušića (2016) i Metera (2017), koji argumentiraju kako NATO (predvođen SAD-om) nikako nije spreman (zbog Kurda) prepustiti Tursku savezništvu s Rusijom. Tek se 15,2 % ispitanika opredijelilo za razlog sigurnosno-humanitarnog karaktera, odnosno izbijanje nove izbjegličke krize, očito smatrajući kako je to naizgled tek sporedan problem američke i europske bliskoistočne politike.

Velika je većina ispitanika (njih 73,3 %) izdvojila Tursku kao državu koja predstavlja najveću prijetnju rješavanju kurdsog pitanja na Bliskom istoku. Takva informacija nikako ne

iznenađuje s obzirom na aktualnu tursku okupaciju sjeverne Sirije, kojom je kompaktnost kurdskog etničkog prostora uvelike ugrožena, a već duboko ukorijenjen turski antagonizam prema Kurdima nalazi se u svojoj kulminaciji. Taj stav dijeli i Meter koji je u nekoliko vlastitih novinskih članaka naglasio kako je Turska "najteža prepreka" koju će Kurdi morati premostiti. Iran je izdvojilo 17,1 %, a Irak i Siriju tek 8,6 %, odnosno 1 % ispitanika. Za dvije potonje države relativno je očekivan takav ishod iz razloga što su one već duže vrijeme nestabilne i jedva sposobne održavati kontrolu nad vlastitim teritorijom, čime predstavljaju relativno slomljivu prijetnju rješavanju kurdskog pitanja.

U desetom su se pitanju ispitanici većinski (njih 61,9 %) opredijelili za mišljenje kako je korumpiranost kurdskih političkih stranaka (koje rade za vlastite interese i interese drugih država), glavni razlog razjedinjenosti kurdskih političkih stranaka i pokreta na Bliskom istoku. Takvo je mišljenje očekivano i vrlo logično, te služi kao dokaz za dobru upućenost lokalne populacije u probleme međukurdskih odnosa. Gunter (2004) je taj problem predstavio kao ključan, navodeći primjere iz iračko-iranskog rata u kojem su obje zaraćene strane manipulirale kurdskim političkim frakcijama za ostvarenje vlastitih ciljeva, te elaborirajući politiku Turske koja je od devedesetih iskorištavala iračke Kurde za borbu protiv onih vlastitih ili podržavala neku od zaraćenih strana u njihovom međusobnom sukobima u autonomnoj regiji. Nepostojanje suglasja političkih stranaka i pokreta oko postizanja autonomije ili državne samostalnosti kao glavni razlog njihove razjedinjenosti odabralo je 17,1 % ispitanika, što većina autora predstavlja kao tek sekundaran problem razjedinjenosti (ovisan o odnosima moći i realnim mogućnostima u regiji), a ne izvorišni. Tek je 15,2 % ispitanika borbu za moć i prevlast na kurdskoj političkoj sceni odabralo kao glavni problem razjedinjenosti. Taj je problem posebno naglasio Gunter (2004), ističući dijametralno suprotne politike i animozitete između glavnih kurdskih političkih predstavnika Masuda Barzanija, Jalala Talabanija i Abdullaha Ocalana, koji su velike napore posvetili međusobnom potkopavanju.

Nadasve ironično (no potpuno očekivano) mišljenje je zapaženo među odgovorima na posljednja dva pitanja anketnog upitnika. Na pitanja u kojima su ispitanici trebali navesti jednu bliskoistočnu, odnosno jednu državu izvan Bliskog istoka, koju vide kao potencijalno najpovjerljivijeg saveznika Kurda u rješavanju kurdskog pitanja, najčešći je odgovor bio "nijedna". U navedenoj ulozi čak 51,4 % ispitanika ne vidi niti jednu bliskoistočnu, odnosno 31,4 % niti jednu državu izvan regije Bliskog istoka. Razlog ovako pesimističnim odgovorima leži u očito dobrom poznavanju kurdske povijesti i aktualnog geopolitičkog stanja u kojem su Kurdi bezbroj puta korišteni isključivo kao "pijuni" svjetskih i regionalnih sila za ostvarenje vlastitih političkih agendi, a zatim zanemareni i prepušteni sami sebi, odnosno "raljama"

neprijatelja. Većina je autora ovakvu surovu istinu povezala sa sveopće poznatom i duboko ukorijenjenom kurdskom uzrečicom " Kurdi nemaju niti jednog prijatelja osim planina", koja se uporno iznova obistinjuje. Kao povjerljivog regionalnog saveznika Izrael je prepoznalo tek 13,1 % ispitanika, što je poprilično nepovoljan rezultat za državu čiju su važnost i popularnost među Kurdima istaknuli Marashi (2017) i Stefanov (2018). Meter (2017), koji je referendumsku euforiju iračkih Kurda opisao prisutnošću velikog broja izraelskih zastava na ulicama kurdskih gradova, svakako bi bio iznenađen ovako slabim favoriziranjem Izraela. Iza ovako nepovoljnog rezultata mogao bi se nalaziti nezanemariv animozitet muslimanskih naroda prema Izraelu (zbog palestinskog pitanja), te relativno popularno mišljenje kako Izrael podržava Kurde isključivo kako bi destabilizirao regionalne neprijatelje. Tek je 4,8 % ispitanika odabralo Saudijsku Arabiju, a 3,8 % Irak, vjerojatno zbog određene sunitske, odnosno iračke lojalnosti.

Francusku je kao potencijalno najpovjerljivijeg kurdskog saveznika u posljednjem pitanju prepoznalo 28,6 % ispitanika. Iako je Francuska (kao dio koalicijskih snaga) uistinu igrala važnu ulogu u pomaganju Kurdima u Siriji, te rušenju režima Saddama Husseina, njen je učestao odabir svakako iznenađujuć iz razloga što je "ostavila" SAD daleko iza sebe prema mišljenju ispitanika. Pretpostavka je kako bi velik dio glasova koje je dobila Francuska (i ostale zapadne države) išao SAD-u (za kojeg je glasalo tek 12,4 % ispitanika), da američki predsjednik Donald Trump nije donio krajnje nepopularnu odluku povlačenja američke vojske iz Sirije, te ostavio Kurde u dubokom strahu i razočaranju (Meter, 2019). Tek nekolicina ispitanika odabrala je preostale vodeće zapadne sile poput Njemačke (7,6 %) i UK-a (4,8 %), najvjerojatnije zbog njihove vanjske politike, za koju Bruinessen (2000.) predviđa duboku povezanost s tamošnjom kurdskom dijasporom.

Iz cjelokupnog pregleda rezultata anketnog upitnika dalo bi se zaključiti kako je lokalna populacija autonomne regije Kurdistan u Iraku iznimno dobro informirana o kurdskom pitanju, te da postoji visoka razina svijesti o ključnim problemima u kontekstu razvoja državnosti Kurdistanu. Mišljenja ispitanika uglavnom su u skladu s mišljenjima različitih stručnjaka, a odabir odgovora čini se vrlo logičnim i uglavnom očekivanim, ili barem razumljivim. Kolektivna svijest i primjereni stavovi lokalne populacije izuzetno su važni jer će ona demokratskim putem odabirati političke predstavnike, koji će u budućnosti odrediti smjer rješavanja kurdskog pitanja na Bliskom istoku.

U nastavku rasprave valjalo bi se osvrnuti na rezultate SWOT analize kojom su procijenjene mogućnosti razvoja državnosti Kurdistanu (sl. 27). S pesimističnim rezultatima analize u korelaciji je i mišljenje Guntera (2004) koji je, između ostalog, posebno naglasio važnost unutarnjih faktora jer su oni polazišna točka državotvornih napora, a bez njihovog

ostvarenja ne može se očekivati niti podrška međunarodne zajednice. Usporedbe radi, prethodno elaborirana analiza jasno je pokazala kako su unutarnji negativni faktori u kategoriji slabosti najbrojniji i krajnje ograničavajući u kurdskom slučaju (čak se dva kriterija Konvencije iz Montevidea nalaze se u toj kategoriji). On smatra kako su i vanjski (međunarodni) faktori krajnje problematični, te uglavnom predviđa "propast" kurdskih državotvornih pokreta. Kao jedini izuzetak vidi državotvorni potencijal iračkog dijela Kurdistanu za kojeg smatra kako bi se mogao osamostaliti ukoliko se Irak pokaže nesposobnim održavati federalnu demokraciju pa time "motivira" SAD, Iran i Tursku da podrže podijelu istog radi postizanja regionalne sigurnosti i stabilnosti.

Dahlman (2002) je izdvojio važnost vanjskih faktora, ističući kako su male šanse da će SAD, Turska, Iran, Irak ili Sirija podržati nastanak bilo kakve samostalne kurdske države. Prema njegovom mišljenju, unatoč američkom favoriziranju Kurda, SAD neće podržati dezintegraciju postojećih država i daljnje rušenje stabilnosti Bliskog istoka. On smatra kako niti jedna od država unutar kojih se nalazi dio Kurdistanu neće mirno promatrati kurdske državotvorne ambicije, a njihova suradnja s nekom od kurdskih frakcija biti će isključivo iz vlastitih interesa. Prilike vidi u potencijalnoj važnosti kurdske dijaspe, kako u njenom utjecaju na zapadne vlade, tako i u vidu logističke i financijske podrške državotvornih kreatora u samom Kurdistanu. Slično njegovom mišljenju, u prethodno predstavljenoj analizi međunarodni su faktori dominantno negativni, a prilike upitne i ograničene.

Priliku za rješenjem kurdskog pitanja u vidu političkog aktivizma kurdske dijaspe vidi i Bruinessen (2000), koji previđa kako će s represijom turskih, sirijskih, iranskih i iračkih vlada na Kurde proporcionalno rasti i pritisak inozemnih kurdskih institucija na zapadne vlade za rješenjem ovog kompleksnog problema koji se sve više nameće kao važna točka vanjske politike zapadnih sila.

16. Zaključak

Analizom dostupne literature i izvora, provedbom anketnog upitnika te izradom SWOT analize, provedeno je opsežno i sveobuhvatno istraživanje orijentirano na predmet istraživanja koji podrazumijeva povijesni i suvremeni političko-geografski fenomen razvoja državnosti Kurdistanu na Bliskom istoku. Nakon što su kroz rad realizacijom istraživačkih zadataka postignuti prethodno postavljeni ciljevi istraživanja, nameće se i završni korak sinteze svih najvažnijih spoznaja kroz evaluaciju polaznih hipoteza. One su kroz istraživački rad afirmirane ili opovrgnute, stoga bi ih bilo poželjno izdvojiti i zaključno obrazložiti.

Prva polazna hipoteza odnosi se na pretpostavku kako između najvažnijih suvremenih kurdskih političkih stranaka i pokreta ne postoji konsenzus oko načina rješavanja kurdskog pitanja. Ona je iscrpnom analizom izvora i literature potvrđena. Za početak, autonomna regija Kurdistan u Iraku rezultatom referendumu pokazala je tendencije ka odcjepljenju od matične države, što je zapravo pokret instrumentaliziran od strane tamošnje najsnažnije političke stranke, KDP-a. Ovakav je poduhvat oštro kritizirala tamošnja druga najpopularnija stranka, Gorran, poznata po suradnji s Bagdadom. Nadalje, u Iranu, u kojem su političke aktivnosti krajnje ograničene, rješenje tamošnjeg kurdskog pitanja vidi se u federalizaciji Irana, koju proklamiraju tamošnje kurdske stranke Komala i KDPI. Federalizaciju Sirije unutar koje bi Rojava postigla visok stupanj autonomije želi ostvariti i tamošnja dominantna stranka PYD. U Turskoj je današnji PKK orijentiran na postizanje političke autonomije turskog Kurdistanu, no nasilni instrumenti kojima se ta stranka služi bitno se razlikuju od demokratskih aktivnosti Kurda okupljenih oko pro-kurdske stranke HDP-a. Iz navedenog se može zaključiti kako se najutjecajni suvremeni kurdski politički akteri, odnosno stranke koje upravljaju dijelovima Kurdistanu ili se bave rješavanjem tamošnjeg kurdskog pitanja, uglavnom razlikuju u ciljevima koje žele postići ili načinima njihova ostvarenja. To svakako predstavlja značajnu prepreku u vidu kreiranja zajedničke političke platforme nastanka ujedinjenog Kurdistanu, jer izgleda kako veći dio političkih aktera trenutačno tomu niti ne teži, što zbog često zategnutih odnosa među različitim kurdskim političkim frakcijama, tako i zbog realno malih šansi njihova ostvarenja u aktualnim uvjetima odnosa moći na Bliskom istoku.

U sljedećoj hipotezi pretpostavlja se da je međunarodna zajednica izrazito podijeljena po pitanju razvoja državnosti Kurdistanu. Analizom literature ova se hipoteza pokazala netočnom. Naime, gotovo cjelokupna je međunarodna zajednica odbacila referendumsko-separatistički poduhvat iračkih Kurda iz 2017. god., zanemarujući pretpostavke vanjskog samoodređenja u korist načela suverenosti i teritorijalne cjelovitosti Iraka. Gotovo su sve države, osim Izraela,

izrazile stav kako je važno zadržati postojeći sustav država na Bliskom istoku, ističući kako bi njegovom promjenom došlo do dodatnog narušavanja već ugroženog mira i sigurnosti na Bliskom istoku, a pobudila bi se i zahtijevanja ostalih separatističkih grupacija diljem svijeta. Ovaj se stav međunarodne zajednice logično pripisuje i kurdskim pitanjima ostalih dijelova Kurdistanu, za koja su se brojne države već prije negativno očitale. Negativne su referendumske kritike međunarodne zajednice poslužile kao indikator budućim kurdskim separatističkim pokretima i eventualnom projektu stvaranja ujedinjenog Kurdistanu, stoga se nameće zaključak kako će ova krucijalna karika predstavljati jednu od glavnih prepreka kurdskim državotvornim "arhitektima" u budućnosti.

Analiziranjem rezultata provedenog anketnog upitnika afirmirana je hipoteza kako lokalna populacija autonomne regije Kurdistan u Iraku podržava formiranje ujedinjenog Kurdistanu, odnosno razvoj njegove državnosti. Naime, čak 76,2 % ispitanika izrazilo je podršku tom potencijalnom državotvornom poduhvatu, što predstavlja izuzetno važno spoznaju iz razloga što će "ta ista" populacija, ovisno i o politici oko rješavanja kurdskog pitanja, u budućnosti demokratskim putem birati političke predstavnike tog dijela Kurdistanu, kojeg brojni autori smatraju "centripetalnom silom" kurdske nacionalne integracije.

Usporedbom analizirane literature s provedenom SWOT analizom potvrđena je četvrta polazna hipoteza kojom je pretpostavljeno kako su mogućnosti odcjepljenja autonomne regije Kurdistan od Iraka povoljnije nego one nastanka ujedinjenog Kurdistanu. Mogućnosti osamostaljenja uistinu jesu nešto povoljnije, prvenstveno iz razloga što bi u tom slučaju svi uvaženi kriteriji Konvencije iz Montevidea bili uvršteni u kategoriju snaga (autonomna regija Kurdistan u Iraku ima stalno stanovništvo, granice definirane iračkim Ustavom iz 2005. god. te legitimnu vladu - KRG). Preostali bi faktori i dalje bili pozicionirani u istim kategorijama, što bi kategoriju snaga učinilo kvantitativno (6 faktora ukupno) i kvalitativno (svi kriteriji Konvencije iz Montevidea) nadmoćnom. U domeni međunarodnih čimbenika, broj i raspored faktora bi ostao nepromijenjen, stoga bi kategorija prijetnji i dalje nastavila nadjačavati kategoriju prilika. Iz navedenog se može iščitati kako mogućnosti osamostaljenja autonomne regije Kurdistan, iako skromne, nisu tako dominantno negativne i nepovoljne kao u slučaju razvoja državnosti Kurdistanu, no prepreke i dalje ostaju brojne.

Posljednja se hipoteza odnosi na ključnu pretpostavku kako se vjerojatnost nastanka bilo kakve kurdske države ne čini izglednom u realnim i aktualnim uvjetima na Bliskom istoku. Evidentno je da cjelokupan diplomski rad svojim sadržajem postupno vodi ka afirmaciji ove, po kurdske državotvorce, poprilično razočaravajuće tvrdnje. Iz provedene SWOT analize vidljivo je kako su unutarnji i vanjski (međunarodni) faktori razvoja državnosti (ujedinjenog)

Kurdistanu prevladavajuće negativni, dok su u slučaju osamostaljenja autonomne regije Kurdistan u Iraku dominantno pozitivni isključivo za unutarnje čimbenike. Kako se ne bi donio pogrešan zaključak u vidu potonje, važno je ponovo istaknuti kako se u današnjem svijetu, posebice u regiji Bliskog istoka, međunarodni stavovi nikako ne mogu zanemariti, dapače, oni se mogu smatrati i ključnima. Iz svega toga proizlazi jedini logičan zaključak kako se vjerojatnost razvoja državnosti bilo kakve kurdske političko-teritorijalne jedinice na Bliskom istoku u realnim i aktualnim uvjetima nikako ne čini izglednom.

Svime prethodno napisanim, afirmirana je i osnovna pretpostavka ovog rada - razvoju državnosti Kurdistanu predstoji eliminiranje velikog broja teško premostivih prepreka unutarnje (međukurdske) i vanjske (međunarodne) prirode. Slijedom misli nameće se zaključak kako će se Kurde još dugi niz godina nazivati "siročad svijeta", osim ukoliko se ne dogodi nekakva zasad teško zamisliva izmjena međunarodnih politika i/ili odnosa moći na Bliskom istoku i u svijetu. Izgledno je kako će Kurdi u budućnosti nezadovoljstvo nepostojanjem vlastite nacionalne države morati alternativno rješavati demokratskim angažmanom oko većih političkih, gospodarskih i kulturnih prava unutar granica postojećih država. Kako god bilo, pred nama je stoljeće koje je započelo velikim geopolitičkim previranjima nesagledivih posljedica, stoga bi se bilo opravdano zapitati - hoće li 21. stoljeće biti ono u kojemu će davno postavljeno kurdsko pitanje konačno dobiti svoj "odgovor".

Literatura

1. Balci, A., 2013: The Kurdish movement's EU policy in Turkey: An analysis of a dissident ethnic bloc's foreign policy, *Ethnicities* 15 (1), 72-91.
2. Bilandžić, M., 2014: *Sjeme zla: uvod u studije terorizma*, Zagreb, Despotus infinitus.
3. Bruinessen, M., 1992: *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, London, Zed books.
4. Bruinessen, M., 2000: *Transnational aspects of Kurdish question*, Firenca, European University Institute
5. Brzezinski, Z., 2000: *Velika šahovska ploča: američki primat i njegovi geostrateški imperativi*, Varaždin, Interland.
6. Calvocoressi, P., 2003: *Svjetska politika nakon 1945.*, Zagreb, Nakladni zavod Globus.
7. Cagaptay, S., 2017: *Novi sultan: Erdogan i kriza suvremene Turske*, Zagreb, Profil knjiga.
8. Dahlman, C., 2002: The Political Geography of Kurdistan, *Eurasian Geography and Economics* 43 (4), 271-299.
9. Eppel, M., 2016: *A People Without a State: Kurds from the Rise of Islam to Dawn of Nationalism*, Austin, University of Texas Press
10. Ercan, H., 2013: Talking to the ontological other: armed struggle and the negotiations between the Turkish state and the PKK, *Dialectical Anthropology* 37 (1), 113-122.
11. Federeci, V., 2015: The Rise of Rojava: Kurdish Autonomy in the Syrian Conflict, *SAIS Review of International Affairs* 35 (2), 81-90.
12. Ferrera, M., 2007: *Narodi svijeta*, Varaždin, Stanek
13. Feletar, D., 1996: Kurdi na razmeđi naroda, *Hrvatski zemljopis* Teč. 4 20, 37-38.
14. Feletar, D., 1999: Kurdistan: prokletstvo povijesti, *Hrvatski zemljopis* Teč. 6 45, 22-25.
15. Finkel, A., 2012: *Turkey*, New York, Oxford University Press
16. Fukuyama, F., 2005: *Izgradnja države : vlade i svjetski poredak u 21. stoljeću*, Zagreb, Izvori.
17. Geddes, B. i dr., 2014: Autocratic Breakdown and Regime Transitions: A New Data Set, *Perspective on politics* 12 (2), 313-331.
18. Gunter, M., 2004: Why Kurdish statehood is unlikely, *Middle East policy* 11 (1), 106-110.
19. Gunter, M., 2018: *Historical Dictionary of the Kurds*, New York, Rowman & Littlefield
20. Haddad, S., 2001: Kurdi u Turskoj: kontekst i sadašnji status, *Migracijske i etničke teme* 17 (1-2), 87-102.

21. Heper, M., 2007: *State and Kurds in Turkey: The Question of Assimilation*, New York: Palgrave Macmillan
22. Jojić, S., 2018: Kurdski faktor u sirijskom građanskom ratu: regionalne implikacije i dometi njihovih nastojanja, *Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu* 9 (35), 36-44.
23. Kasapović, M., 2016: *Bliski istok: politika i povijest*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti
24. Kelly, M., 2007: The Anfal trial against Saddam Hussein, *Journal of Genocide Research* 9 (2), 235-242.
25. Klemenčić, M., 1995: Suvremena politička geografija i geopolitika, *Hrvatski geografski glasnik* 57 (1), 135-145.
26. Klemenčić, M., 1997: *Atlas Europe*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
27. Malešević, S., 2017: *Države-nacije i nacionalizmi : organizacija, ideologija i solidarnost*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
28. Maisel, S., 2018: *The Kurds: An Encyclopedia of Life, Culture, and Society*, Santa Barbara, ABC-CLIO.
29. Mango, A., 1999: *Ataturk and the Kurds*, Middle Eastern Studies 35 (4), 1-25.
30. Marshall, T., 2018: *U okovima geografije: deset zemljovida koji govore sve što morate znati o globalnoj politici*, Zagreb, Znanje
31. Marušić, B., 2017: Pravo na samoodređenje naroda u svjetlu međunarodnopravnih pitanja i disolucije SFRJ, *Studia Polensia* 6 (1), 49-97
32. Matic, D., 2005: Nacionalizam, nacija i nacionalna država: imaju li budućnost?, *Socijalna ekologija : časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline* 14 (1-2), 75-92.
33. Matic, D., 2018: Arapski nacionalizam: uspon, slom i posljedice jedne ideologije, *Revija za sociologiju* 48 (2), 177-207.
34. McDowall, D., 2004: *A Modern History of the Kurds*, New York, I. B. Tauris
35. Meho, L., 1997: *The Kurds and Kurdistan: A Selective and Annotated Bibliography*, Westport, Greenwood Press
36. Newman, D., 1998: Geopolitics Renaissance: Territory, sovereignty and the world political map, *Geopolitics* 3 (1), 1-16.
37. Pavić, R., 1971: Geopolitički aspekti borbe Kurda za političku i nacionalnu afirmaciju, *Politička misao : časopis za politologiju* 8 (1), 93-112.
38. Pavić, R., 1974: Teritorijalizacija i druga utemeljenja političkog - prilog metodologiji političkih znanosti, *Politička misao: časopis za politologiju* 11 (3), 52-62.
39. Pavić, R., 1987: Politička geografija – prilog definiciji i prijedlog nastavnog programa, *Hrvatski geografski glasnik* 49 (1), 45-51.

40. Pavičić-Ivelja, K., 2016: Revolucija u Rojavi: žensko oslobođenje kao odgovor na kurdsko pitanje, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* 11 (-), 131-148.
41. Perišić, P., 2013: Pravo naroda na vanjsko samoodređenje izvan kolonijalnog konteksta i slučaj proglašenja nezavisnosti Kosova, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 34 (2), 761-783.
42. Salaj, Z., 2017: Međunarodno pravo i izazovi održivog razvoja: klimatske promjene, države koje tonu i migracije, *Zagrebačka pravna revija* 6 (2), 203-227.
50. Stiperski, Z., 2015: *Politička geografija*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu
43. Taysi, T., Yildiz, K., 2007: *The Kurds in Iran: The Past, Present and Future*, London, Pluto Press
44. Vali, A., 2014: *Kurds and the State in Iran: The Making of Kurdish Identity*, New York, I. B. Tauris
45. Vidušić, E., 2016: *Drugi hladni rat*, Split, Naklada Bošković
46. Weber, M., 1946: *Essays in sociology*, New York, Routledge
47. Winkler, O., 1999: *Demographic Developments and Population Policies in Ba'hist Syria*, Brighton, Sussex Academic Press
48. Yannis, A., 2002: State Collapse and its Implications for Peace-Building and Reconstruction, *Development and Change* 33 (5), 817-835.
49. Yildiz, K., 2007: *The Kurds in Iraq: The Past, Present and Future*, London, Pluto Press
50. Yalcin-Heckmann, L., 1991: *Tribe and Kinship among the Kurds*, New York, Peter Lang
51. Zorko, M., 2014: Politička geografija, geopolitika i geostrategija u Političkoj misli od 1964. do 2013. godine, *Politička misao : časopis za politologiju* 51 (1), 109-132.

Izvori

1. Abedin, M., 2017: Iran makes cautious moves to oppose Kurdish independence drive, *Middle East Eye*, 28. rujna, <https://www.middleeasteye.net/opinion/iran-makes-cautious-moves-oppose-kurdish-independence-drive> (22.10.2019.)
2. Coffey, R., 2016: Kurdistan, <https://infomapsplus.blogspot.com/search?q=kurdistan> (10.7.2019.)
3. Đukić, S., 2017: Ruske mega-baze: Hmejmim i Tartus za dominaciju na Bliskom istoku, *Russia Beyond*, 24. studenoga, <https://hr.rbth.com/science/80015-ruske-mega-baze-dominacija> (16.12.2019.)
4. Encyclopaedia Britannica, Kurd, <https://www.britannica.com/topic/Kurd> (5.7.2019.)
5. Evans, M., 2019: Kurds are the Evangelicals of the Muslim world, *The Jerusalem post*, 8. listopada, <https://www.jpost.com/Opinion/Kurds-are-the-Evangelicals-of-the-Muslim-world604051> (4.1.2020.)
6. Facts and details, 2018: Kurds, <http://factsanddetails.com/world/cat55/sub394/entry-5926.html?fbclid=IwAR0SW8eBeJpKR-avSSAzotRL1Lm0tXf4atEkPmR6GZLKWNxexQPAKD7g9nI> (16.1.2020.)
7. Guler, S., 2019: Turkey offers safe zone for 3M Syrians, *Anadolu agency*, 25. rujna, <https://www.aa.com.tr/en/74th-un-general-assembly-2019/turkey-offers-safe-zone-for-3m-syrians/1594124> (17.12.2019.)
8. Krajewski, J., 2014: Why are Iraqi Kurds Fighting with Militant Islamists in Syria?, *Pulitzer Center*, 14. svibnja, <https://pulitzercenter.org/reporting/why-are-iraqi-kurds-fighting-militant-islamists-syria> (17.12.2019.)
9. Marashi, R., 2017: The geopolitics of Kurdish independence, *Middle East Eye*, 4. listopada, <https://www.middleeasteye.net/opinion/geopolitics-kurdish-independence> (5.11.2019.)
10. Maydan, <https://themaydan.com/wp-content/uploads/2017/10/map-mahabad.jpg> (22.7.2019.)
11. Meter, I., 2019: Top vijest: Erdogan: Turska je počela vojnu operaciju u Siriji, *Geopolitika News*, 9. listopada, <https://www.geopolitika.news/vijesti/top-vijest-erdogan-turska-je-pocela-vojni-operaciju-u-siriji/> (16.12.2019.)
12. Meter, Z., 2016a: Turska traži posredništvo za kontakt s Asadom, *Geopolitika News*, 22. travnja, <https://www.geopolitika.news/analize/turska-trazi-posrednistvo-za-kontakt-asadom/> (14.12.2019.)

13. Meter, Z., 2016b: Promjene vojno-političkih elemenata na Bliskom istoku i Sjevernoj Africi od 23.-29. svibnja, *Geopolitika News*, 30. svibnja, <https://www.geopolitika.news/analize/promjene-vojno-politickih-elemenata-na-bliskom-istoku-sjevernoj-africi-od-23-29-svibnja/> (14.12.2019.)
14. Meter, Z., 2017a: Referendum u iračkom Kurdistanu- posljedice nedosanjanog sna, *Geopolitika News*, 30. rujna, <https://www.geopolitika.news/analize/zoran-meter-referendum-u-irackom-kurdistanu-posljedice-nedosanjanog-sna/> (10.12.2019.)
15. Meter, Z., 2017b: Potpuni zaokret na Bliskom istoku: Saudijska Arabija kupuje ruske pro sustave s-400, *Geopolitika News*, 9. listopada, <https://www.geopolitika.news/analize/zoran-meter-potpuni-zaokret-na-bliskom-istoku-saudijska-arabija-kupuje-ruske-pro-sustave-s-400/> (15.12.2019.)
16. Meter, Z., 2017c: Kineski obavještajci o Siriji i Turskoj, *Geopolitika News*, 7. travnja, <https://www.geopolitika.news/analize/kineski-obavjestajci-siriji-turskoj/> (16.12.2019.)
17. Meter, Z., 2017d: Analiza stanja oko referenduma u iračkom Kurdistanu- Kurdi opet izigrani!, *Geopolitika News*, 22. rujna, <https://www.geopolitika.news/analize/zoran-meter-analiza-stanja-oko-referenduma-u-irackom-kurdistanu-kurdi-opet-izigrani/> (17.12.2019.)
18. Meter, Z., 2019a: Trump: Kurdi nam nisu pomogli u iskrcavanju u Normandiji, *Geopolitika News*, 11. listopada, <https://7dnevno.hr/geopolitika/zoran-meter-trump-kurdi-nam-nisu-pomogli-u-iskrcavanju-u-normandiji/> (15.12.2019.)
19. Meter, Z., 2019b: Bliskoistočni "veliki tjedan"- nova geopolitička stvarnost, *Geopolitika News*, 4. studenog, <https://www.geopolitika.news/analize/zoran-meter-bliskoistocni-veliki-tjedan-nova-geopoliticka-stvarnost/> (15.12.2019.)
20. Meter, Z., 2019c: Turska vs Saudijska Arabija: velike suparnice jedna drugoj "podmeću klipove". Tko pobjeđuje?, *Geopolitika News*, 22. siječnja, <https://www.geopolitika.news/analize/zoran-meter-turska-vs-saudijska-arabija-velike-suparnice-jedna-drugoj-podmecu-klipove-tko-pobjeduje/> (16.12.2019.)
21. Meter, Z., 2019d: Trumpu nevažno tko će spasiti Kurde: "Rusija, Kina ili Napoleon Bonaparte", *Geopolitika News*, 15. listopada, <https://www.geopolitika.news/analize/zoran-meter-trumpu-nevazno-tko-ce-spasiti-kurde-rusija-kina-ili-napoleon-bonaparte/> (16.2.2019.)
22. Meter, Z., 2019e: Velika analiza: Turska intervencija u Siriji i američke unutarnje dubioze, *Geopolitika News*, 24. listopada, <https://www.geopolitika.news/analize/zoran-meter-velika-analiza-turska-intervencija-u-siriji-i-americke-unutarnje-dubioze/> (18.12.2019.)

23. Stefanov, M., 2016: Kurdi se upustili u odlučujući boj za stvaranje vlastite neovisne države, *Geopolitika News*, <https://www.geopolitika.news/analize/kurdi-se-upustili-odlucujuci-boj-za-stvaranje-vlastite-neovisne-drzave/> (26.11.2019.)
24. Stefanov, M., 2017a: Kurdi: Proboj kroz kaos Bliskog istoka (1. dio), *Geopolitika News*, 13. svibnja, <https://www.geopolitika.news/analize/kurdi-proboj-kroz-kaos-bliskog-istoka-1-dio/> (29.11.2019)
25. Stefanov, M., 2017b: Kurdi: Proboj kroz kaos Bliskog istoka (2. dio), *Geopolitika News*, 19. svibnja, <https://www.geopolitika.news/analize/mario-stefanov-kurdi-proboj-kroz-kaos-bliskog-istoka-2-dio/> (29.11.2019.)
26. Stefanov, M., 2018: Mračna pozadina sirijskog sukoba (1), *Geopolitika News*, 14. travnja, <https://www.geopolitika.news/analize/mario-stefanov-mracna-pozadina-sirijskog-sukoba-1/> (15.12.2019.)
27. Sutori, 2017: Territoriality, Organic theory, Heartland theory, Rim-land theory, Allocational and Operational boundaries, <https://www.sutori.com/item/rimland-theory-8cd6> (25.7.2019)
28. The Kurdish Institute of Paris, 2017: The Kurdish population, <https://www.institutkurde.org/en/info/the-kurdish-population-1232551004> (7.7.2019.)
29. The Washington Institute for Near East Policy, 2016: Rojava's Sustainability and the PKK's Regional Strategy, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/rojavas-sustainability-and-the-pkks-regional-strategy> (15.7.2019.)
30. Treća povijest: Sirija, HRT, Kleščić, V., 2015.
31. Wikipedija, 2017: Rojava, <https://en.wikipedia.org/wiki/Rojava> (14.2.2020.)
32. Wing, J., 2011: A Look Into Iraq's Creation, Governance, And Disputed Territories: An Interview With State Dept.'s Stephen Donnelly, <http://musingsoniraq.blogspot.com/2011/02/look-into-iraqs-creation-governance-and.html> (27.7.2019.)

Prilozi

I. Popis slika

Sl. 1. Suvremeni kurdski nomadski stočari na istoku Turske.....	15
Sl. 2. Kurdski muškarci u tradicionalnoj nošnji u Hawramanu.....	15
Sl. 3. Kurdski etnički prostor na Bliskom istoku 1998. godine.....	16
Sl. 4. Zamišljeni teritorij "kontinentalnog Kurdistan".....	19
Sl. 5. Teritoriji Rojave u Siriji 2014. godine.....	29
Sl. 6. Zahtijevani prostorni obuhvat i geostrateška važnost Rojave 2016. godine.....	31
Sl. 7. "Sigurnosna zona" u sjevernoj Siriji 2019. godine.....	33
Sl. 8. Mohabadska Republika na Bliskom istoku 1946. godine.....	36
Sl. 9. Autonomna regija Kurdistan određena Zakonom o autonomiji 1974. godine.....	43
Sl. 10. Stalni eksponat žrtava Halabdže u Muzeju mira.....	45
Sl. 11. Sporna područja Iraka definirana Ustavom iz 2005. godine.....	48
Sl. 12. Javno okupljanje iračkih Kurda u Erbilu uoči referenduma 2017. godine.....	50
Sl. 13. Prostor Heartlanda i Rimlanda.....	54
Sl. 14. "Eurazijski Balkan" prema Zbigniewu Brzezinskom.....	54
Sl. 15. Stav ispitanika (u %) o odcjepljenju autonomne regije Kurdistan od Iraka.....	64
Sl. 16. Stav ispitanika (u %) o uporabi sile, ukoliko se autonomnoj regiji Kurdistan u Iraku ne dozvoli osamostaljenje demokratskim putem.....	65
Sl. 17. Stav ispitanika (u %) o provođenju referenduma u spornim područjima oko njihovog pripajanja autonomnoj regiji Kurdistan u Iraku.....	65
Sl. 18. Stav ispitanika (u %) o pretpostavci kako bi ostvarenjem državnosti autonomna regija Kurdistan bila ekonomski razvijenija nego kao sastavni dio Iraka.....	64
Sl. 19. Stav ispitanika (u %) o nastanku ujedinjenog Kurdistan.....	66
Sl. 20. Stav ispitanika (u %) o pretpostavci kako bi autonomna regija Kurdistan bila ekonomski razvijenija kao sastavni dio ujedinjenog Kurdistan.....	67
Sl. 21. Stav ispitanika (u %) o najvećoj prepreci nastanku ujedinjenog Kurdistan.....	67
Sl. 22. Stav ispitanika (u %) o glavnom razlogu izostanka podrške SAD-a i EU-a odcjepljenju autonomne regije Kurdistan od Iraka.....	68

Sl. 23. Stav ispitanika (u %) o državi koja predstavlja najveću prijetnju rješavanju kurdsog pitanja na Bliskom istoku.....	69
Sl. 24. Stav ispitanika (u %) o uzrocima razjedinjenosti kurdskih političkih stranaka i pokreta na Bliskom istoku.....	69
Sl. 25. Stav ispitanika (u %) o bliskoistočnim državama koje vide kao potencijalno najpovjerljivijeg saveznika Kurda u rješavanju kurdsog pitanja.....	70
Sl. 26. Stav ispitanika (u %) o državama izvan regije Bliskog istoka koje vide kao potencijalno najpovjerljivije saveznike Kurda u rješavanju Kurdsog pitanja.....	71
Sl. 27. Mogućnosti razvoja državnosti Kurdistanu u realnim i aktualnim uvjetima.....	72

II. Popis tablica

Tab. 1. Procjena broja Kurda u svijetu 2017. godine.....	17

III. Popis kratica s izvornim imenima

- AKP - Stranka pravde i razvoja (*Adalet ve Kalknima Partisi*)
- CIA- Središnja obavještajna agencija (*Central Intelligence Agency*)
- FSA- Slobodna sirijska vojska (*Free Syrian Army*)
- HDP- Narodna demokratska stranka (*Halklarin Demokratik Partisi*)
- HEP- Narodna laburistička stranka (*Halkın Emek Partisi*)
- IS- Islamska država (*Islamic State*)
- KDP- Demokratska stranka Kurdistanu
- KDPI- Demokratska stranka Kurdistanu u Iranu
- KDPS- Demokratska stranka Kurdistanu u Siriji (*Kurdistan Democratic Party of Syria*)
- KRG- Kurdistanska regionalna vlada (*Kurdistan Regional Government*)
- PKK- Kurdistanska radnička partija (*Partiya Karkeren Kurdistane*)
- PUK- Domovinska unija Kurdistanu (*Patriotic Union of Kurdistan*)
- PYD- Stranka demokratske unije (*Partiya Yekitiya Demokrat*)
- TAK- Kurdistanski osloboditeljski sokolovi (*Teyrebazen Azadiya Kurdistan*)
- UN- Ujedinjeni narodi (*United Nations*)
- YPJ- Ženske obrambene jedinice (*Yekineyen Parastina Jin*)
- YPG- Jedinicama narodne zaštite (*Yekineyen Parastina Gel*)

IV. Anketni upitnik na hrvatskom jeziku

Razvoj državnosti Kurdistanu

Ovaj anketni upitnik provodi se za potrebe izrade diplomskog rada naslova "Razvoj državnosti Kurdistanu" i u potpunosti je anoniman. Ukoliko imate bilo kakvo pitanje vezno uz anketni upitnik ili diplomski rad, možete se obratiti na e-mail adresu marko.matic@student.geog.pmf.hr.

1. Podržavate li odcjepljenje autonomne regije Kurdistan od Iraka?
  - Da
  - Ne
  - Nisam siguran/na

2. Podržavate li uporabu sile ukoliko se autonomnoj regiji Kurdistan (u Iraku) ne dozvoli osamostaljenje demokratskim putem?
  - Da
  - Ne
  - Nisam siguran/na

3. Podržavate li provođenje referenduma u Ninivi, Kirkuku te dijelovima Dijale i Salah ad Din-a oko njihovog pripajanja autonomnoj regiji Kurdistan?
  - Da
  - Ne
  - Nisam siguran/na

4. Smatrate li da bi ostvarenjem državnosti autonomna regija Kurdistan bila ekonomski razvijenija nego kao sastavni dio Iraka?
  - Da
  - Ne
  - Nisam siguran/na

5. Podržavate li nastanak Kurdistanu kao samostalne države koja bi obuhvaćala teritorije današnjeg Iraka, Irana, Sirije i Turske na kojima Kurdi čine većinu populacije?
  - Da
  - Ne
  - Nisam siguran/na

6. Smatrate li da bi autonomna regija Kurdistan bila ekonomski razvijenija kao sastavni dio "ujedinjenog" Kurdistanu (države nastale na teritorijima današnjeg Iraka, Irana, Sirije i Turske na kojima Kurdi čine većinu) nego kao samostalna država?
  - Da
  - Ne
  - Nisam siguran/na

7. Što smatrate najvećom preprekom nastanku Kurdistanu kao samostalne države koja bi obuhvaćala teritorije današnjeg Iraka, Irana, Sirije i Turske na kojima Kurdi čine većinu populacije?
  - Izostanak podrške međunarodne zajednice
  - Protivljenje vlada Turske, Irana, Iraka i Sirije
  - Razjedinjenost kurdskih političkih stranaka i pokreta
  - Ostalo

8. Što vidite kao glavni razlog izostanka podrške Europske unije i Sjedinjenih Američkih Država odcjepljenju autonomne regije Kurdistan od Iraka?
- Strah od gubitka Turske kao najvažnijeg saveznika na Bliskom istoku
  - Strah od izbijanja novog rata na Bliskom istoku koji bi rezultirao novim izbjegličkim valom
  - Strah od izbijanja novog rata na Bliskom istoku koji bi rezultirao velikim porastom cijena nafte
  - Ostalo
9. Koja od navedenih država po vama predstavlja najveću prijetnju rješavanju kurdskog pitanja na Bliskom istoku?
- Iran
  - Irak
  - Sirija
  - Turska
10. Što vidite kao glavni uzrok razjedinjenosti kurdskih političkih stranaka i pokreta na Bliskom istoku?
- Korumpiranost političkih stranaka koje rade za vlastite interese i interese drugih država, a ne za dobrobit kurdskog naroda
  - Nepostojanje suglasja političkih stranaka i pokreta oko postizanja autonomije ili državne samostalnosti
  - Želja za moći i borba između političkih stranaka za prevlast na kurdsjoj političkoj sceni
  - Ostalo
11. Koju državu na Bliskom istoku vidite kao potencijalno najpovjerljivijeg saveznika Kurda u rješavanju kurdskog pitanja na Bliskom istoku?
-
12. Koju državu izvan regije Bliskog istoka vidite kao potencijalno najpovjerljivijeg saveznika Kurda u rješavanju kurdskog pitanja na Bliskom istoku?
-

V. Anketni upitnik na engleskom i kurdskom (sorani) jeziku

گهشهسهندنهکانی پرسی به دهولهتیوونی کوردستان | Development of the statehood of Kurdistan

This survey is being carried out for the purpose of drawing up the master thesis named "Development of the statehood of Kurdistan" and is completely anonymous. If you have any question about the survey or master thesis, you can contact marko.matic@student.geog.pmf.hr | نهام راپرسییه بۆ مهههستی نووسینی تووژینهوهی ماستهر له | ژیر ناوونیشانی (گهشهسهندنهکانی پرسی به دهولهتیوونی کوردستان) و به شیوهیهکی نهینی بهکار دیت. نهگهر ههر پرسیارکت ههیه، تکایه marko.matic@student.geog.pmf.hr پهیوهندی بکه به پۆستهی نهلهکترونی

1. Do you support the secession of the Kurdistan Region of Iraq from the state of Iraq?
۱. ئایا توو پشتگیری جیاپوونهوهی ههریمی کوردستان له عیراق و سهههخوبوونی دهکهیت؟
 Yes | بهئی
 No | نهخیر
 Not Sure | دلنیا نیم
2. Do you support the use of force if the Kurdistan Region of Iraq is not allowed to get independence by democratic means?
۲. ئایا توو پشتگیری بهکارهینانی هیز دهکهیت له پیناو سهههخوبی ههریمی کوردستان نهگهر نهتواندیت به رینگا دیموکراتیهکان سهههخوبی به دهست بهیندریت؟
 Yes | بهئی
 No | نهخیر
 Not Sure | دلنیا نیم
3. Do you support the conduct of a referendum in Nineveh, Kirkuk and parts of Diyala and Salahaddin for joining Kurdistan Region of Iraq?
۳. ئایا توو پشتگیری ئهجامدانی راپرسی (ریفراندۆم) دهکهیت له پاریزگاکانی نهههوا و کهرکوک و چهند ناوچهیهکی پاریزگاکانی دیاله و صلاح الدین بۆ ئهوهی بین به بهشیک له ههریمی کوردستانی عیراق؟
 Yes | بهئی
 No | نهخیر
 Not Sure | دلنیا نیم
4. Do you believe that an independent Kurdistan Region of Iraq would be more economically developed than as a part of the state of Iraq?
۴. ئایا توو باوهرت وایه که سههههخوبوونی ههریمی کوردستان و جیاپوونهوهی له عیراق ببینه هۆی گهشهسهندنیهکی زیاتری نابووری و ه ئهوهی که ههریمی کوردستان بهشیک بیت له عیراق؟
 Yes | بهئی
 No | نهخیر
 Not Sure | دلنیا نیم
5. Do you support the emergence of Kurdistan as an independent state that encompasses the territories of today's Iran, Iraq, Syria and Turkey where Kurds make up the majority of the population?
۵. ئایا توو پشتگیری بهکگرتنهوهی پارچهکانی کوردستان که بریتیه له ناوچهیهکی ئیران و عیراق و سوریا و تورکیا که زۆریهکی دانیشتوانی کوردن و بیکهینانی دهولهتی کوردستانی گهره دهکهیت؟
 Yes | بهئی
 No | نهخیر
 Not Sure | دلنیا نیم
6. Do you consider that the Kurdistan Region of Iraq would be more economically developed as an integral part of the "united" Kurdistan (the state that encompasses the territories of today's Iran, Iraq, Syria and Turkey where Kurds make up the majority of the population) rather than as an independent state?

6. ئایا تۆ باوەرت وایه که که هه‌رمی کوردستانی عێراق گه‌شه‌سەندنیکی زیاتری ئابووری ده‌کات و هه‌شێک له کوردستانی گه‌وره که بریتیه له به‌گرتنی ناوچه‌کانی ئێران و عێراق و سوریا و تورکیا که زۆربهی دانشتوانی کوردن) وەک له‌وهی که به‌شێک بێت له عێراقی ئێستا؟

- بێن | Yes
- نه‌خێر | No
- دڵنیا نیم | Not Sure

7. What do you consider to be the greatest obstacle to the emergence of Kurdistan as an independent state that would encompass the territories of today's Iraq, Iran, Syria and Turkey where Kurds make up the majority of the population? ٧. به‌رای تۆ

گه‌رمترین رێگر چیه له به‌رده‌م پێکهێنانی ده‌وله‌تی سه‌ربه‌خۆی کوردستانی گه‌وره (که بریتیه له به‌گرتنی ناوچه‌کانی ئێران و عێراق و سوریا و تورکیا که زۆربهی دانشتوانی کوردن)؟

- Absence of the support from international community | به‌یوونی پشتگیری کۆمه‌ڵگای نیوده‌وله‌تی بۆ پرسه‌که
- Resistance of the governments of Iran, Iraq, Syria and Turkey | رێگریکردنی حکومه‌ته‌کانی ئێران و عێراق و سوریا و تورکیا
- Divisions among Kurdish political parties and movements | پارچه‌بوون و دووربوونی پارتیه سیاسی و جۆلانه‌وه کوردیه‌کان
- Something else | هۆکاری تر

8. What do you see as the main reason for the absence of support from the European Union and the United States of America to the secession of the Kurdistan Region of Iraq from the state of Iraq? ٨. به‌رای تۆ هۆکاری سه‌رمکی بۆ پشتگیری نه‌کردنی یه‌کێتی ئه‌وروپا و ئه‌مریکا له پرسی سه‌ربه‌خۆیی هه‌رمی کوردستانی عێراق و جیا‌بوونه‌وهی له عێراق چیه؟

ترسی له ده‌ستدانی تورکیا و هه‌ک | Fear of losing Turkey as the most important ally in the Middle East

- گرنگترین هاو‌په‌یمانی رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست
- Fear of the outbreak of a new war in the Middle East that would result in new refugee flows | ترسی سه‌ره‌ه‌لدانی جه‌نگی نۆی له رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست و زیادبوونی ژماره‌ی کۆچه‌ران بۆ ولاته‌کانیان
- Fear of the outbreak of a new war in the Middle East that would result in rise of oil prices | ترسی سه‌ره‌ه‌لدانی جه‌نگی نۆی له رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست که بیه‌ته هۆی به‌رزبوونه‌وهی نرخه‌ی نه‌وت له جیهاندا
- Something else | هۆکاری تر

9. Which one of the listed countries do you consider to be the greatest threat to the solution of the Kurdish question in the Middle East? ٩.

به‌رای تۆ له‌م ده‌وله‌تانه‌ی خواره‌وه کامیان گه‌رمترین هه‌ره‌شه‌ن له‌سه‌ر چاره‌سه‌رکردنی پرسی کورد له رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست؟

- ئێران | Iran
- عێراق | Iraq
- سوریا | Syria
- تورکیا | Turkey

10. What do you consider to be the main cause of divisions among Kurdish political parties and movements in the Middle East? ١٠.

به‌رای تۆ هۆکاری سه‌رمکی بۆ پارچه‌بوون و دووربوونی پارتیه سیاسی و جۆلانه‌وه کوردیه‌کان له رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست چیه؟

- Corruption of political parties working for their own interests and the interests of other countries, not for the benefit of the Kurdish people | گه‌ندمه‌ی پارتیه سیاسییه‌کان و کارکردنیان بۆ به‌رژمونه‌ی تایبه‌تی | خۆیان و ولاته‌کانی تر نه‌ک به‌رژمونه‌ی گه‌لی کورد
- Lack of consensus among political parties and movements about achieving autonomy or an independence | به‌یوونی رێکه‌وتن له نیوان پارتیه سیاسی و جۆلانه‌وه کوردیه‌کان له‌سه‌ر پرسی سه‌ربه‌خۆبوون و خۆبه‌رئوبه‌ردن
- The desire for power and the struggle between political parties to dominate the Kurdish political scene | ئاره‌زووی هه‌بوونی هه‌یز و ده‌سه‌لات له نیوان پارتیه سیاسییه‌کان له پیناوه‌ی زالبوون به‌سه‌ر شانۆی سیاسی کوردی
- Something else | هۆکاری تر

11. Which Middle Eastern country do you consider to be potentially the most reliable Kurdish ally in solving the Kurdish question in the Middle East? ١١. به رای

تۆ کام وڵاتی رۆژهه‌لاتی ناوه‌راست باوه‌رپیکراوترین هاوپه‌یمانی کورده له چاره‌سه‌رکردنی پرسى کورد له رۆژهه‌لاتی ناوه‌راست؟

---

12. Which country outside of the Middle East region do you consider to be potentially the most reliable Kurdish ally in solving the Kurdish question in the Middle East? ١١.

به رای تۆ کام وڵات له ده‌روهی رۆژهه‌لاتی ناوه‌راست باوه‌رپیکراوترین هاوپه‌یمانی کورده له چاره‌سه‌رکردنی پرسى کورد له رۆژهه‌لاتی ناوه‌راست؟

VI. Pisana priprema i ostali materijali za nastavni sat geografije

Naziv nastavnog predmeta	GEOGRAFIJA	
Redni broj i naziv nastavnog sata	41., Razvoj državnosti Kurdistanu	
Razred	4. gimnazije	
Tip sata	Obrada	
Ishodi učenja iz kurikuluma	Aktivnosti učenika	Vrednovanje ishoda i procesa učenja na kraju nastavnoga sata
<u>Glavni ishod:</u> GEO SŠ B.A.4.2. Učenik analizira geopolitičke, gospodarske i kulturno-civilizacijske aspekte podijeljenosti svijeta. <u>Razrada ishoda</u> 1. Određuje temeljni uzrok suvremenih bliskoistočnih etničkih sukoba na primjeru Kurdistanu 2. Procjenjuje vjerojatnost razvoja državnosti Kurdistanu kategoriziranjem podataka i vrednovanjem rezultata SWOT analize 3. Obrazlaže nužnost suradnje u rješavanju kurdskog pitanja	U uvodu, učenici samostalno analiziraju dvije fotografije (kurdskih starješina odjevenih u tradicionalnu nošnju i kurdske učenice kako ispisuje pojmove Kurd, kurdski i Kurdistan) te tematsku kartu kurdskog etničkog prostora prepoznajući Kurde kao bliskoistočni narod i Kurdistan kao formalnu kulturalnu regiju koja nema status države. Nakon uvodne identifikacije predznanja, učenici zapisuju naslov nastavne jedinice koji glasi <i>Razvoj državnosti Kurdistanu</i>. Učenici se metodom razgovora podsjećaju već stečenog znanja o Verseillskom poretku (poveznica s POV SŠ D.4.1.), uspoređuju tematske karte etničke i konfesionalne podjele Bliskog istoka s političkom kartom istog te donose zaključak kako je temeljni uzrok suvremenih bliskoistočnih etničkih sukoba nestabilni Versailleski državni poredak koji se ne preklapa sa stvarnim podjelama u regiji. Učenici zatim samostalno analiziraju kriterije "Konvencije iz Montevidea" pomoću kojih metodom razgovora objašnjavaju pojam (<i>nacionalne države</i>) i primjenjuju ga na kurdski slučaj (međupredmetna tema <i>Građanski odgoj i obrazovanje</i>). Isti sadržaj metodom razgovora povezuju s pojmom <i>kurdskog pitanja</i> kojeg (uz nastavnikovu pomoć) definiraju. Učenici ponovo samostalno analiziraju tematsku kartu kurdskog etničkog prostora i primjenjujući kriterije spomenute Konvencije zaključuju kako prostor Kurdistanu ima stalno stanovništvo. Zatim samostalno analiziraju kartu mogućeg/potencijalnog prostornog obuhvata Kurdistanu, primjenjuju drugi kriterij Konvencije zaključujući kako Kurdistan nema jasno definiran teritorij. Pomoću usmenog izlaganja nastavnika o Kurdsog regionalnoj vladi (KRG) i primjenom trećeg kriterija Konvencije učenici dolaze do zaključka kako	1. Koji je temeljni uzrok suvremenih bliskoistočnih etničkih sukoba? 2. Koji se od navedenih kriterija "Konvencije iz Montevidea" smatra najmanje relevantnom pri određivanju mogućnosti razvoja državnosti? 3. Koja je kategorija SWOT analize najdominantnija u slučaju razvoja državnosti Kurdistanu? 4. Uzimajući u obzir realne i aktualne uvjete, kakva je vjerojatnost nastanka Kurdistanu? 5. S kojom od navedenih država je Kurdima najvažnije uspostaviti suradnju u vidu rješavanja kurdsog pitanja (uzimajući u obzir njenu političku i vojnu moć te međunarodni utjecaj)?

	Kurdistan ne posjeduje vladu nadležnu za čitav teritorij. Učenici pomoću nastavnikovog usmenog izlaganja o kulturnim posebitostima i prekograničnoj kooperaciji Kurda donose zaključak kako među Kurdima postoji distinktivni zajednički kulturni identitet i solidarnost. Samostalnom analizom tematske karte kurdskih jezika i dijalekata na Bliskom istoku učenici ističu lingvističku raznolikost. Metodom razgovora zaključuju kako ne postoji zajednički standardizirani kurdski jezik. Učenici samostalno analiziraju fotografije kurdskih naftnih crpilišta, poljoprivrednih zemljišta, šumskih predjela, rudnika bakra te glavnoga trga u Erbilu donoseći zaključak kako je ekonomska osnovica Kurdistanu raznovrsna i povoljna za daljnji razvoj. Pomoću nastavnikovog usmenog izlaganja o međusobnom odnosu glavnih kurdskih političkih stranaka učenici donose zaključak kako je među njima prisutna velika razjedinjenost. Učenici samostalno analiziraju kružni dijagram rezultata anketnog upitnika na osnovu kojega donose zaključak kako irački Kurdi podržavaju razvoj državnosti Kurdistanu. Samostalno analiziraju kartu Kurdistanu na osnovu koje geostrateški i geoprometni položaj Kurdistanu vrednuju nepovoljnima. Učenici samostalno analiziraju kratke ulomke iz relevantnih novinskih članaka na osnovu kojih određuju generalni stav međunarodne zajednice o razvoju državnosti Kurdistanu, položaj kurdskog pitanja u odnosu na međunarodno pravo, vrste prijetnji od strane susjednih država te službeni stav Izraela i neslužbeni stav SAD-a u vidu rješavanja kurdsog pitanja. Probrani učenici metodom razgovora vlastite zaključke dijele s ostatkom razreda. Učenici pomoću nastavnikovog usmenog izlaganja o <i>SWOT</i> analizi kao istraživačkoj metodi radom u paru smišljaju po jedan primjer faktora za kategorije snaga, slabosti, prilika i prijetnji na temu otvaranja vlastite trgovine mješovite robe (međupredmetna tema <i>Poduzetništvo</i>). Nekoliko odabranih parova predstavlja vlastite faktore koji bivaju vrednovani od strane nastavnika kako bi svim učenicima bilo jasno ispravno provođenje <i>SWOT</i> analize (pristup <i>vrednovanje za učenje</i>). Učenici u skupnom radu (6 skupina - za svaku isti <i>Radni listić</i>) na temu <i>Razvoja</i>	

	<i>državnosti Kurdistan</i> kategoriziraju prethodne podatke o kurdskom pitanju primjenjujući grafički prikaz SWOT analize u Radnom listiću (skupni rad- međupredmetna tema <i>Osobni i socijalni razvoj</i>). U preostala dva zadatka Radnog listića koriste rezultate analize kako bi procijenili i argumentirali vjerojatnost razvoja državnosti Kurdistan te osmislili smjernicu za rješenje problema. Nakon što riješe sve zadatke Radnog listića, predstavnici skupina usmeno predstavljaju odgovore koje nastavnik i drugi učenici vrednuju. Učenici primjenjuju stečeno znanje odgovarajući na pet pitanja kviza (projicirana su na ppt prezentaciji). Svako pitanje ima 4 ponuđena odgovora; učenici broj pitanja i slovo odgovora zapisuju u bilježnicu. Zatim se mijenjaju za bilježnicu s učenicom u klupi, slušaju nastavnika dok čita točne odgovore i vrednuju odgovore svog para iz klupe. Nakon toga učenici vraćaju bilježnice jedan drugome, te slušaju nastavnika kako ih traži da podignu ruke s obzirom na broj točnih odgovora (0,1,2,3,4,5). Ovime nastavnik dobiva povratnu informaciju o čitavom razredu. Učenici zatim od nastavnika dobivaju izlazne kartice koje samostalno ispunjavaju i predaju pri izlasku iz učionice. One učenicima služe za praćenje i evaluaciju vlastitog procesa učenja, a nastavniku za praćenje učeničkog napredovanja te prilagodbu i poboljšanje procesa poučavanja.	

Plan školske ploče

Razvoj državnosti Kurdistan

- Versailleski državni poredak - nestabilan, preteča sukoba
- kriteriji "Konvencije iz Montevidea":
  - 1) stalno stanovništvo
  - 2) definiran teritorij
  - 3) postojanje vlade
  - 4) sposobnost ulaženja u odnose s drugim državama
- kurdsko pitanje - pitanje razvoja državnosti ili barem priznanja autonomije (dijelova) Kurdistan

Napomene

Nastavna jedinica *Razvoj državnosti Kurdistan* (kao i cjelokupni odgojno-obrazovni ishod GEO SŠ B.A.4.2.) u okviru godišnjeg izvedbenog kurikulumu izvodi se kasnije nego li redosljed *Predmetnog kurikulumu Geografije* sugerira kako bi se mogla ostvariti izuzetno važna korelacija s nastavnim predmetom *Povijest* (odgojno obrazovni ishod; *POV SŠ D.4.1. Učenik preispituje proces razvoja država i njihovo političko uređenje u svijetu i Europi nakon dvaju svjetskih ratova*).

SKUPNI RAD – RAZVOJ DRŽAVNOSTI KURDISTANA

1. Navedene podatke o kurdskom pitanju pravilno razvrstajte u priloženi grafički prilog.

nepostojanje jasno definiranog teritorija   negativan stav međunarodne zajednice   politička podrška Izraela
nezadovoljavanje kriterija međunarodnog prava   prijetnje ekonomskim sankcijama   prijetnje ratom
postojanje stalnog stanovništva   nepostojanje zajedničke vlade
nepostojanje zajedničkog kurdskog standardiziranog jezika   razjedinjenost političkih stranaka i pokreta
postojanje zajedničkog kurdskog kulturnog identiteta i solidarnosti   nepovoljan geoprometni položaj
heterogena ekonomska osnovica   nepovoljan geostrateški položaj   podrška iračkih Kurda razvoju državnosti Kurdistan
razvoj državnosti Kurdistan kao sastavni dio neslužbene američke vanjske politike "Novi Bliski istok"

	pozitivni faktori SNAGE:	Negativni faktori SLABOSTI:
Unutarnji faktori		
Vanjski faktori	PRILIKE:	PRIJETNJE:

2. Zaokružite ocjenu od 1 do 5, pri čemu ocjena 1 označava ne slaganje s navedenom tvrdnjom, a ocjena 5 slaganje u potpunosti. Obrazložite svoj izbor koristeći se rezultatima SWOT analize.

Vjerojatnost razvoja državnosti Kurdistan je velika.   1   2   3   4   5

---

3. Smatrate li da bi se kurdsko pitanje trebalo riješiti ratom ili suradnjom s bliskoistočnim državama? Obrazložite svoj odgovor.

Ime i prezime učenika: _____

UPUTA: Na sljedeća pitanja odgovori kratkim odgovorima. Ispunjenu karticu predaj nastavniku pri izlasku iz učionice.

1. Navedi tri najvažnije stvari koje si naučio/la u današnjoj nastavnoj jedinici.

a) _____

b) _____

c) _____

2. Što ti je nakon današnjeg nastavnog sata ostalo nejasno? _____

_____

3. Je li ti motivacija za rad bila veća u samostalnom ili grupnom radu. Pojasni vlastiti odgovor.

_____

_____